

มหาวิทยาลัยศรีปทุม

รายงานการวิจัย

เรื่อง

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครอง
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

THE INFLUENCE OF BUDDHISM ON POLITICAL
THOUGHT OF KING RAMA III

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

ปรียา สุภวงค์

งานวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยศรีปทุม

ปีการศึกษา ๒๕๕๐

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนจากมหาวิทยาลัยศรีปทุม ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่าน อธิการบดี ดร.รัชนิพร พุกยาภรณ์ พุกมาน ที่ได้อนุมัติทุนวิจัย และสนับสนุนส่งเสริมให้บุคลากรของมหาวิทยาลัยได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ เพื่อเพิ่มศักยภาพและความเชี่ยวชาญให้กับตนเอง อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของประเทศในภายภาคหน้า ขอขอบพระคุณ ดร.ปิยากร หวังมหาพร ผู้อำนวยการสำนักวิจัย ที่ให้คำแนะนำในการทำวิจัย รวมทั้งอาจารย์เจ้าหน้าที่สำนักวิจัยทุกท่านที่ช่วยประสานงานในด้านต่างๆ ให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จราบรื่นไปด้วยดี

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ

ดร.ธีรยุทธ พึ่งเทียร ประธานที่ปรึกษางานวิจัยที่ให้คำแนะนำด้วยความเมตตาโดยตลอดระยะเวลาที่ทำวิจัย

ผศ. กิตติภูมิ มีประดิษฐ์ ผู้อำนวยการสำนักวิชาศึกษาทั่วไป ที่ช่วยกระตุ้นผลักดันให้เริ่มทำงานวิจัยชิ้นนี้

ผศ. มงคล หวังสุขใจ ที่ช่วยแนะนำประธานที่ปรึกษางานวิจัยให้ผู้วิจัย

ผศ. ธนภณ สมหวัง หัวหน้าหมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ให้คำปรึกษาในด้านเนื้อหาสาระของงานวิจัย รวมทั้งแนะนำแหล่งข้อมูล แหล่งค้นคว้าต่างๆ มากมาย

อาจารย์ช่อทิพย์ ราศีเกรียงไกร ผู้สนับสนุนเครื่องมือในการเขียนงานวิจัย

อาจารย์จุฑามาศ สุคนธา อาจารย์รุ่งรัตน์ วัชรพฤกษ์ และ อาจารย์จิราภรณ์ อัมพรพรดี ที่กรุณาเมตตาช่วยตรวจการใช้ภาษาให้สละสลวยยิ่งขึ้น

เพื่อนร่วมงานทุกท่านที่คอยให้คำแนะนำ เป็นกำลังใจ ได้ตามความกීบหน้า และเอาใจช่วยมาโดยตลอด

ท้ายสุดนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณแม่ อัมพร สุภวงส์ ผู้เป็นทั้งกำลังใจ และกำลังกายร่วมเดินทางไปเก็บข้อมูลกับผู้วิจัยทุกแห่ง พี่ชายที่แสนดีญาติพี่น้องทุกท่าน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาและความปรารถนาดีของทุกท่านที่กล่าวนามมาทั้งหมด ตลอดจนท่านผู้มีพระคุณที่มีโอกาสกล่าวนามได้หมดในที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ

ปรีชา สุภวงส์

มิถุนายน ๒๕๕๒

หัวข้อวิจัย : อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางการปกครอง
ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผู้วิจัย : นางสาวปรีชา ศุภวงศ์
หน่วยงาน : สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม
ปีที่พิมพ์ : พ.ศ. ๒๕๕๒

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางการปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อแนวคิดทางการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบจากพระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาและพระราชกรณียกิจทางการปกครอง ทั้งนี้เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการปกครองบ้านเมืองภายใต้การนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพบว่า พระองค์ทรงยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นหลักในการดำเนินนโยบายทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ด้วยทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นแบบอย่างเรื่องการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทุกด้าน ทั้งศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนวัตถุ และศาสนบุคคล อาทิ ฟังธรรม รักษาศีล ให้ทาน สร้างวัด และอุปถัมภ์พระสงฆ์มิได้ขาด มีผลทำให้สังคมเรียบร้อยในแง่ของความสงบมั่นคง นอกจากนี้ยังเกิดการขยายตัวของแหล่งเศรษฐกิจจากการสร้างวัด เกิดการฟื้นฟูศิลปวิทยาการในแขนงต่างๆ เพื่อเผยแพร่และต่อยอดองค์ความรู้ อันเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในด้านการปกครอง ทั้งหลักสังคหวัตถุ ๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และหลักธรรมอื่นๆ เพราะทรงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้ซึ่งธรรม เกรงครัดในการปฏิบัติธรรม จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้นในประเทศ ราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุข และด้วยวิธีการบริหารการปกครองดังกล่าวมาทั้งหมด ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถนำประเทศไทยฝ่าฟันอุปสรรคในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างวัฒนธรรมเก่ากับใหม่ได้อย่างราบรื่นและมั่นคง

คำสำคัญ : รัชกาลที่ ๓, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ, การปกครอง, พระพุทธศาสนา

Research Title : The Influence of Buddhism on Political Thought of King Rama III
Name of Researcher : Miss. Pariya Subpavong
Name of Institution : General Education Sripatum University
Year of Publication : B.E. 2552

ABSTRACT

The purpose of this research was to study the Power of Buddhism that had influenced the political of King Rama III, Phrabat SomDej Phra Nang Glao Jaao Yoo Hua. By studying and comparing about the king's multifarious Buddhist practices and Governing the kingdom to find out the effect of the government administration on the country in bringing a concept of Buddhism to practical use in the period of His Majesty King “Nang Glao”.

The finding was that His Majesty always used the Dharma principle way of Buddhism that became to the main idea to proceed strategically in terms of politics, economy and society. As well, King Rama III also practiced himself as a model to preserve all fields of Buddhism : Buddha teaching, Buddha ceremony, Buddha objects and Buddha individual ; by listening to doctrine, observing the precepts, giving to charity, building temples and supporting monks all the time which had a great effect on the stability of the community. Besides, there were fast developments of the economy in building temples, art and science restoration to disseminate and to keep the continuation of knowledge which became an identity of existing Thai culture.

His Majesty King “Nang Glao” had applied Buddhist principles to his governing and also made practical use of it in the field of administration. Example of Buddhist principle are : Four Object’s Sangkaha, Virtues of the King Ten’s dominion, Observance of the Twelve Precepts and other moral principles. Because King Rama III Believed that the great king had to be serious in maintaining doctrine and it would produce an effect on the richness of the country, as a result the people would live happily in peace. Therefore, the styles of the government administration mentioned above allowed him to smoothly lead Thailand throughout the difficult and critical time period between the old and new culture transition.

Keyword : Rama III , His Majesty King “Nang Glao”, Political , Buddhism

สารบัญ

บทที่		หน้า
บทที่ ๑	บทนำ.....	๑
บทที่ ๒	สภาพบ้านเมืองและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนขึ้นครองราชย์.....	๓
	ก. สภาพบ้านเมืองก่อนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์.....	๓
	๑. อาณาเขตและความมั่นคง.....	๓
	๒. ระเบียบประเพณีการปกครองบ้านเมือง.....	๔
	๓. ภาวะเศรษฐกิจ.....	๕
	๔. สภาพสังคม.....	๑๐
	๔.๑ เชื้อชาติ และความเป็นอยู่.....	๑๐
	๔.๒ ศาสนา และความเชื่อ.....	๑๒
	๔.๓ การศึกษา.....	๑๓
	ข. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชย์.....	๑๔
	๑. ด้านการเมืองการปกครอง.....	๑๔
	๒. ด้านเศรษฐกิจ.....	๑๕
	๓. ด้านสังคม.....	๑๖
	๓.๑ ศิลปวัฒนธรรม.....	๑๖
	๓.๒ ศาสนา และความเชื่อ.....	๑๖
บทที่ ๓	พระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๑๘
	๑. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม.....	๑๘
	๒. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนพิธี.....	๒๑
	๓. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ.....	๒๓
	๔. พระราชกรณียกิจต่อศาสนบุคคล.....	๔๓

สารบัญ (ต่อ)

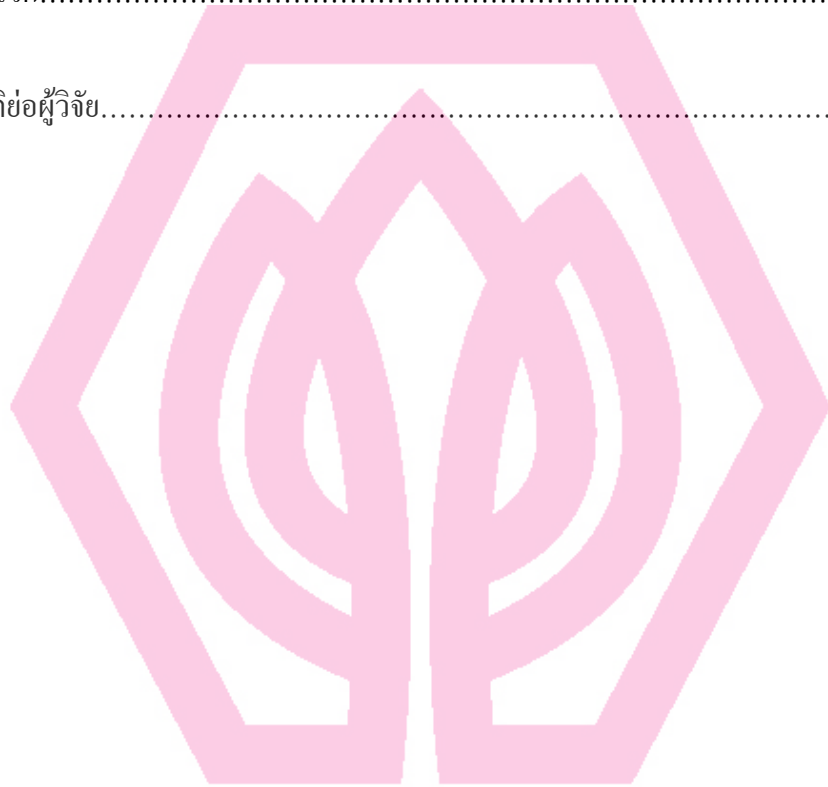
บทที่ ๔	พระราชกรณียกิจทางการปกครอง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	๕๐
	๑. ด้านการเมือง.....	๕๐
	๑.๑ ความมั่นคงภายในประเทศ.....	๕๐
	๑.๑.๑ การจัดระเบียบการปกครอง.....	๕๑
	๑.๑.๒ การตราพระราชกำหนดกฎหมาย.....	๕๒
	๑.๑.๓ การป้องกันประเทศ.....	๕๔
	๑.๒ การต่างประเทศ.....	๖๓
	๒. ด้านเศรษฐกิจ : รายได้ของแผ่นดิน.....	๖๕
	๒.๑ รายได้จากส่วยสาอากร.....	๗๑
	๒.๒ รายได้จากการค้าสำเภา.....	๗๕
	๓. ด้านสังคม.....	๗๕
	๓.๑ การส่งเสริมการศึกษา.....	๘๐
	๓.๑.๑ ส่งเสริมรักษาความรู้เดิมอันเป็นรากฐานวัฒนธรรมไทย.....	๘๐
	๓.๑.๒ ส่งเสริมการเรียนรู้วิชาการสมัยใหม่.....	๘๓
	๓.๒ การปรับปรุงตำราความรู้.....	๘๔
	๓.๒.๑ ตำราทางพระพุทธศาสนา.....	๘๔
	๓.๒.๒ ตำราสำคัญของบ้านเมือง.....	๘๕
	๓.๓ การเผยแพร่ความรู้.....	๘๖
บทที่ ๕	อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางการปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๘๘
	๑. การนำแนวคิดและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการปกครอง.....	๘๕
	๒. ผลกระทบของการปกครองบ้านเมืองภายใต้การนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้.....	๕๔
บทที่ ๖	บทสรุป.....	๑๐๒

สารบัญ (ต่อ)

บรรณานุกรม.....๑๐๓

ภาคผนวก.....๑๑๕

ประวัติย่อผู้วิจัย.....๑๑๙

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑	เปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมกับแบบพระราชนิยม.....๓๒
๒	แสดงประมาณการรายได้ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ ๑ – ๓.....๓๐
๓	ตัวอย่างสินค้าส่งออกและนำเข้าระหว่างไทยกับจีน.....๓๖
๔	เปรียบเทียบหลักธรรมที่ใช้ในการปกครอง.....๔๕
๕	เปรียบเทียบหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ๑๒ กับพระราชกรณียกิจ.....๕๑
๖	เปรียบเทียบหลักธรรมผละ ๔ กับพระราชกรณียกิจ.....๕๓
๗	ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม.....๕๔
๘	ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนพิธี.....๕๗
๙	ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ.....๕๘
๑๐	ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนบุคคล.....๑๐๐

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑	วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ.....๒๕
๒	พระปรารักษ์วัดอรุณราชวรารามฯ.....๒๖
๓	เจดีย์ประจำพระองค์รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และ รัชกาลที่ ๓ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ.....๒๖
๔	เจดีย์ประจำมummพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติฯ.....๒๗
๕	วิหารพระนอน วัดราชโอรสารามฯ.....๒๘
๖	ทวารบาลประดับประดาคล้ายเสี้ยววงแบบจีน วัดราชโอรสารามฯ.....๒๘
๗	จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารวัดเทพธิดาราม.....๒๘
๘	จิตรกรรมฝาผนัง พระอุโบสถวัดเทพธิดาราม.....๒๘
๙	“อับเฉา” ประดับหน้าประตูทางเข้าโบสถ์ วัดเฉลิมพระเกียรติฯ.....๒๘
๑๐	หน้าบันพระอุโบสถ วัดเทพธิดารามฯ.....๓๐
๑๑	หน้าบันพระอุโบสถ วัดเฉลิมพระเกียรติฯ.....๓๐
๑๒	หน้าบันพระวิหารวัดราชโอรสารามฯ.....๓๐
๑๓	ซุ้มเสมาวัดราชโอรสารามฯ.....๓๐
๑๔	ซุ้มเสมาวัดเฉลิมพระเกียรติฯ.....๓๐
๑๕	ซุ้มเสมาวัดเทพธิดารามฯ.....๓๑
๑๖	ซุ้มเสมาวัดราชนัคดาฯ.....๓๑
๑๗	อัยภุมหาเจดีย์ด้านหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ.....๓๑
๑๘	เจดีย์เรือสำเภาวัดยานนาวา.....๓๖
๑๙	โลหะปราสาท วัดราชนัคดาฯ.....๓๖
๒๐	ต้นมหาโพธิ์จากอินเดีย – ศรีลังกาสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ประดิษฐานพระพุทธรูปปางชนะมาร.....๓๗
๒๑	อนิมมิตเจดีย์สถานที่เสวยมุติสุขประดิษฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตร.....๓๗
๒๒	รัตนจงกรมเจดีย์สถานที่ประทับยืนทอดพระเนตรคูต้นศรีมหาโพธิ์ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางจงกรม.....๓๗
๒๓	รัตนขมรเจดีย์สถานที่สมมุติเป็นเรือนแก้ว ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ..๓๘

สารบัญภาพ (ต่อ)

๒๔	ต้นขอปลาณีโครธ (ต้นไทร) สถานที่ตรัสห้ามมารและธิดามาร ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามมาร.....๓๘
๒๕	ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก)สถานที่ที่มานพจำแลงกายเป็นพญานาคเพื่อ กั้นฝนและลมให้กับพระพุทธเจ้า ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก.....๓๘
๒๖	ต้นราชายตนะ (ต้นเกด)สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงได้ปฐมอุบาสก ๒ คน ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางงั้นผลสมอ.....๓๙
๒๗	พระพุทธมหาลอกาภินันท์ ในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ.....๔๐
๒๘	พระเศรษฐมุนี ในพระอุโบสถวัดราชนัคดา.....๔๐
๒๙	พระเศรษฐมุนี ในศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม.....๔๑
๓๐	พระพุทธปฏิมาประธาน ๒๘ องค์ ในพระอุโบสถวัดอัมรินทร์.....๔๑
๓๑	พระพุทธไสยาสน์ ในวิหารพระนอน วัดราชโอรส.....๔๒
๓๒	พระพุทธไสยาสน์ในวิหารพระนอน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....๔๒
๓๓ - ๓๔	ภิกษุณี จำนวน ๕๒ รูป ในพระวิหารวัดเทพธิดาราม.....๔๔
๓๕	การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๓.....๔๗
๓๖	อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครอง.....๑๐๖

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเป็นมาของงานวิจัยเรื่องนี้สืบเนื่องมาจากประเด็นที่ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใฝ่ในการพระศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงมีพระราชดำริและพระราชกรณียกิจทางพระพุทธศาสนากว้างขวางในทุกๆด้าน อันแสดงถึงความมีพระราชหฤทัยยึดมั่นในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และด้วยพระองค์ท่านทรงมีพระปรีชาสามารถรอบด้าน ทรงมีความรอบรู้เป็นเลิศทั้งในด้านการรบ การค้า และความสัมพันธ์กับต่างประเทศทั้งในภูมิภาคเอเชียและมหาอำนาจตะวันตก จึงเป็นที่น่าสนใจว่าพระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อพระราชดำริทางด้านการปกครองของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือไม่อย่างไร ดังเช่นการที่พระองค์ทรงสนับสนุนให้ขุนนางได้สร้างวัดจนกลายเป็นประเพณีนิยมอย่างหนึ่งในการสร้างวัดประจำตระกูลขึ้น กระทั่งมีคำกล่าวว่า “หากใครใจบุญสุนทาน สร้างวัดสร้างวาทีได้เป็นคนโปรด” (คนัย ไชโยธา ๒๕๔๘ : ๑๘๔) พระอารามที่ทรงสร้างบูรณะและปฏิสังขรณ์นั้นก็มีจำนวนมากถึง ๕๑ วัด ทั้งยังโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นเป็นจำนวนมากฉบับยิ่งกว่าในสมัยใดๆ รวมทั้งให้แปลพระไตรปิฎก ชาดก และหนังสือโบราณอื่นๆที่ปราศรัยแต่โบราณได้แต่งไว้เป็นภาษาไทยคัดเก็บรักษาไว้ในหอหลวงอีกเป็นจำนวนมาก (กรมการศาสนา ๒๕๒๕ : ๒๒๕) พระราชกรณียกิจเหล่านี้น่าจะมีพระราชประสงค์อื่นแฝงรวมอยู่ด้วย ดังเช่นครั้งหนึ่งที่พระองค์ทรงใช้พระศาสนาในการสร้างศรัทธาต่อผู้คิดฝืน โดยการนำเอาหลักฝืนมาสร้างพระพุทธรูปพระเสถียรฐมุนี ประดิษฐานภายในศาลาการเปรียญวัด สุทัศนเทพวรารามฯ เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ๒๕๔๘ : ๒๑๕)

จากการศึกษาค้นคว้าในเบื้องต้นพบว่ามิได้มีการวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่านไว้บ้างพอสมควร โดยส่วนใหญ่จะเป็นการรวบรวมพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และการส่งเสริมพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่มีการวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้เรื่องพระราชดำริในการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการบ้านเมือง ที่จะก่อปรไปด้วยเหตุผลและหลักฐานที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. เพื่อศึกษาแนวคิดและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการปกครอง

๓. เพื่อศึกษาผลกระทบของการปกครองบ้านเมืองภายใต้การนำแนวคิดทางพุทธศาสนา มาใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำถามการวิจัย

๑. พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไร
๒. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนำหลักกรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ ในด้านการปกครองอย่างไร
๓. การนำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวส่งผล กระทบต่อการปกครองบ้านเมืองอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์ถึงพระราชกรณียกิจสำคัญๆ ทางด้านพระพุทธศาสนาที่ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลต่อแนวความคิดทางด้านการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๓๖๓ – ๒๓๙๔ โดยจะมุ่งชี้ให้เห็นว่าพระราชกรณียกิจเหล่านั้นได้ก่อให้เกิดผล ตามมาอย่างไรบ้าง และเนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนามากมาย ผู้วิจัยจึงขอแยกเป็น ๔ หมวด ตามหลักองค์ประกอบทางศาสนา เพื่อความชัดเจนในการรวบรวม ข้อมูล อันได้แก่ ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนวัตถุ และ ศาสนบุคคล

สำหรับงานวิจัยในครั้งนี้จะทำการศึกษาเฉพาะกลุ่มตัวอย่างดังนี้

๑. ศาสนธรรม - ศึกษาเฉพาะหลักกรรมที่พระองค์ทรงปฏิบัติอยู่เป็นนิจ
๒. ศาสนพิธี - ศึกษาเฉพาะพิธีทางศาสนาที่พระองค์ทรงริเริ่ม หรือริ่ฟื้น ขึ้นมาใหม่
๓. ศาสนวัตถุ - ศึกษาเฉพาะศิลปกรรมในวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ ๓ วัด ได้แก่

๑. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
๒. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
๓. วัดยานนาวา

และวัดที่ทรงสร้างขึ้นมาใหม่ ๓ วัด ได้แก่

๑. วัดเทพธิดารามวรวิหาร
๒. วัดราชนัดดารามวรวิหาร
๓. วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี

ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างทางด้านศาสนวัตถุ โดยพิจารณาจากวัดที่มีรูปแบบเอกลักษณ์ตาม “พระราชนิยม” ในสมัยรัชกาลที่ ๓

๔. ศาสนบุคคล - ศึกษาเฉพาะบุคคลสำคัญทางศาสนาในรัชกาลของพระองค์ ๒ ท่าน ได้แก่ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฏ (รัชกาลที่ ๔) และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

นิยามศัพท์เฉพาะ

๑. พระพุทธศาสนา หมายถึง ศาสนธรรม ศาสนพิธี ศาสนวัตถุ และศาสนบุคคล

๑.๑ ศาสนธรรม หมายถึง หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

๑.๒ ศาสนพิธี หมายถึง พิธีกรรม ระเบียบประเพณีทางพระพุทธศาสนา

๑.๓ ศาสนวัตถุ หมายถึง สิ่งต่างๆที่มีความสัมพันธ์หรือเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา

๑.๔ ศาสนบุคคล หมายถึง บุคคลในพระพุทธศาสนา

๒. การปกครอง หมายถึง การบริหารกิจการบ้านเมืองทางการเมือง เศรษฐกิจ และ สังคม

๓. พระราชดำริ หมายถึง แนวความคิดในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. พระราชนิยม หมายถึง รูปแบบศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งแตกต่างจากแบบประเพณีนิยมเดิมของไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทราบถึงพระราชดำริในการดำเนินนโยบายการบริหารจัดการบ้านเมือง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กอปรไปด้วยเหตุผลและหลักฐานที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. เพิ่มพูนองค์ความรู้เรื่อง พระราชกรณียกิจในการปกครอง และการทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงแก่ชาติบ้านเมือง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ยังไม่มีผู้ใดกระทำมาก่อน แต่มีผลการศึกษาวิจัยที่ใกล้เคียงบางเรื่อง ดังนี้

การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ.๒๓๖๗ – ๒๓๙๔ (วงเดือน นาราดีจจ์ ๒๕๑๘)

มีข้อความวิจารณ์ตอนหนึ่งว่า ข้อตกลงทางการเมืองระหว่างไทยกับอังกฤษในสนธิสัญญาเบอร์นีสะท้อนให้เห็นการดำเนินนโยบายของไทยต่ออังกฤษในขณะนั้นว่า แม้สถานการณ์แวดล้อมจะบีบบังคับให้ไทยต้องยอมรับสัมพันธไมตรีกับอังกฤษ ซึ่งเป็นชาติมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคแถบนี้ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ แต่ผลของความตกลงทางการเมืองในสนธิสัญญาเบอร์นีชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายคบกับฝรั่งชาติตะวันตกด้วยความระมัดระวัง และคำนึงถึงผลประโยชน์ตลอดจนความมั่นคงของชาติเป็นหลักสำคัญ

การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (อัจฉรา กาญจนมัย ๒๕๒๓)

สรุปไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างว่าการที่ทรงก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ขึ้นก็เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้เรียนพระปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม ปรากฏว่าพระสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะเป็นกลุ่มที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์มาก ทั้งในแง่ความเป็นอยู่และสถานภาพในสังคม

เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (อุทิศ จึงนิพนธ์สกุล ๒๕๒๕) มีข้อความระบุไว้ว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดที่โปรดให้สร้างใหม่หรือปฏิสังขรณ์จนเกือบเหมือนสร้างใหม่ คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และวัดเฉลิมพระเกียรติ ส่วนวัดที่ปฏิสังขรณ์มีถึง ๖๕ วัด อาจกล่าวได้ว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจของรัฐในเวลานั้นอยู่ในฐานะที่มั่นคงพอควร

การเมืองการปกครองรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔ (นันทนา กปิลกาญจน์ ๒๕๔๑) ระบุว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้ข้าราชการของพระองค์กระทำการตามที่เขาปรารถนา ในขณะที่พระองค์เองทรงยึดเกาะกับประเพณีนิยมเดิม แม้ว่าจะทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้ชื่อว่าเป็นนักอนุรักษนิยม แต่พระองค์ก็ทรงหยั่งถึงความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า จึงทรงเตือนไว้ว่า ต่อไปแม้ว่าจะไม่มีสงครามกับเวียดนามและพม่าอีกแล้ว แต่จะมีสงครามกับประเทศตะวันตก ทรงวิงวอนให้รัฐบาลต่อไปมีความระมัดระวังที่จะไม่เสียประโยชน์ใดๆ ให้แก่พวกเหล่านั้น

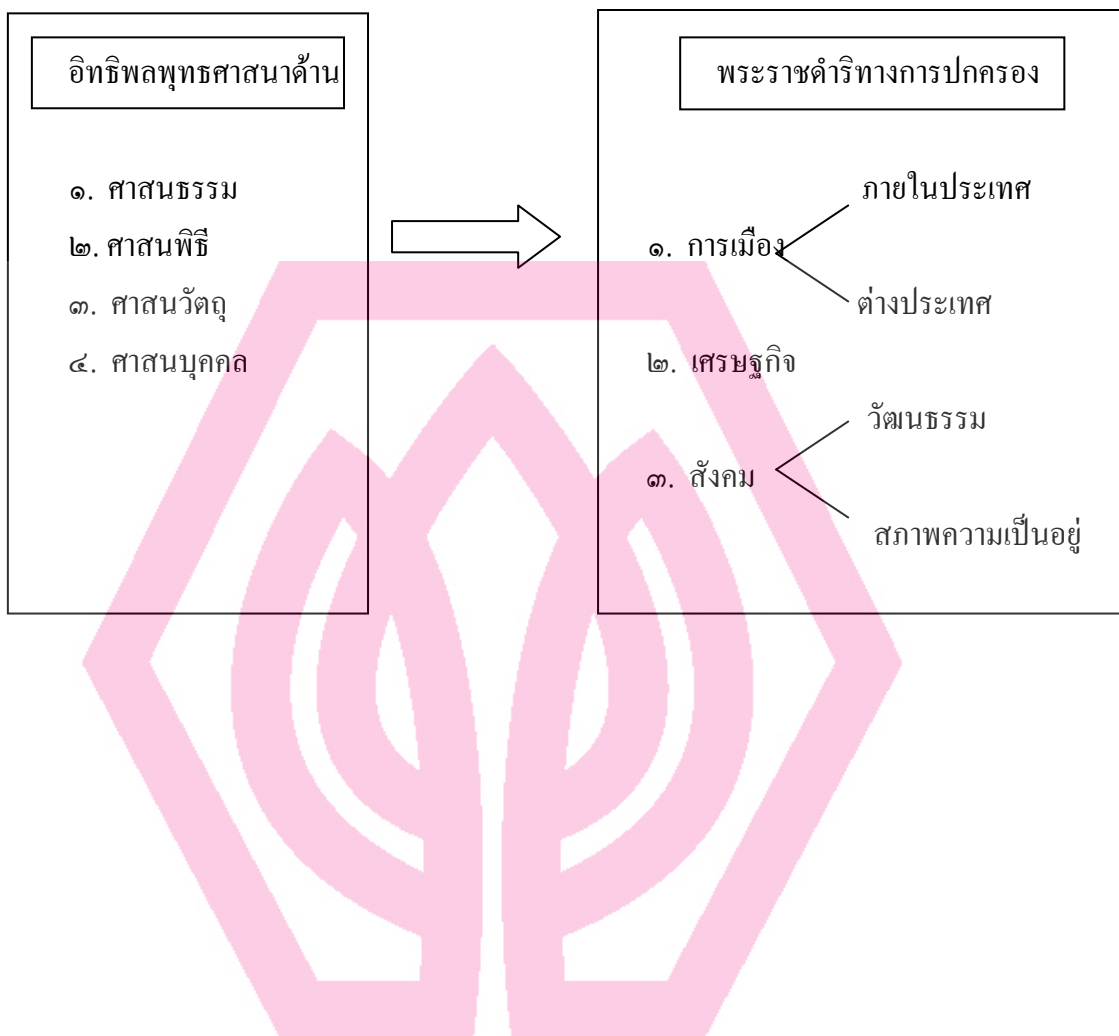
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชศรัทธาปณิธานในการสถาปนาวัตถุสถานในพระพุทธศาสนา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ๒๕๔๘) สรุปว่า ในรัชสมัยนี้ได้มีกตินิยมและแนวพระราชดำริที่เกิดขึ้นในการสถาปนาวัตถุสถานหลายประการ ได้แก่ การสถาปนาวัดเพื่อให้เป็นศูนย์กลางจักรวาล(สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์) การย้อนกลับไปนำกตินิยมจากลังกา เช่น การสร้างโลหะปราสาท วัดราชนัลดารามฯ มีการใช้วัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา การอนุรักษ์ และแหล่งการเรียนรู้ เช่น จารึกตำราต่างๆที่วัดราชโอรสาราม และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น

ระเบียบวิธีการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร และศิลปกรรม ดังนี้

- ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาจากเอกสารชั้นต้น ทั้งที่ยังเป็นเอกสารตัวเขียน ที่พิมพ์ ออกเผยแพร่แล้วที่เก็บอยู่ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น
- ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความ ตลอดจนเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- วัตถุและสถานที่ต่างๆทางพระพุทธศาสนา ที่เป็นแบบพระราชนิยมในสมัย รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖ วัด ได้แก่
 ๑. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
 ๒. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
 ๓. วัดยานนาวา
 ๔. วัดเทพธิดารามวรวิหาร
 ๕. วัดราชนัลดารามวรวิหาร
 ๖. วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

บทที่ ๒

สภาพบ้านเมืองและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชย์

การที่พระมหากษัตริย์จะดำริคิดอ่านสิ่งใดอันก่อให้เกิดประโยชน์แก่แผ่นดิน ย่อมต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการในสังคมนั้น ผู้วิจัยจึงจะขอเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจกับ ๒ ประเด็นหลัก อันได้แก่ สภาพบ้านเมืองโดยทั่วไป และพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์ถึงแนวพระราชดำริทางการปกครองต่อไป ดังรายละเอียด

ก. สภาพบ้านเมืองก่อนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์

๑. อาณาเขตและความมั่นคง

ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงใช้เวลาอยู่ ๓ ปี ในการรวบรวมดินแดนที่ถูกแยกออกไป ประเทศไทยจึงได้เริ่มเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นเป็นลำดับ และได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างรวดเร็วเมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระบรมราชานุภาพแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นที่รู้จักยำเกรงกันทั่วไปในประเทศใกล้เคียง ด้วยเหตุนี้พระราชอาณาเขตจึงขยายออกไปกว้างขวางกว่าสมัยใดๆ โดยเฉพาะทางทิศตะวันออก ไทยได้ดินแดนจากกัมพูชา ๓ เมือง ได้แก่ เมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ และเมืองสวายจิก (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๒๖ ; อ้างถึงใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๔๒ : ๑๒๖) ทำให้ประเทศไทยมีเนื้อที่และพลเมืองเพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก

สำหรับทางด้านใต้ได้จัดการปกครองใหม่ โดยแบ่งแยกเมืองปัตตานีอันเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีออกเป็น ๗ เมือง เมืองทั้ง ๗ ได้แก่ ปัตตานี สายบุรี ยะลา รามันห์ ยี่ริง ระแงะ และหนองจิก เพื่อที่จะได้หย่อนกำลังลง เนื่องจากก่อการกบฏขึ้นหลายครั้ง ส่งผลทำให้ประเทศไทยมีความมั่นคงขึ้น

ส่วนทางทิศตะวันตกที่ติดต่อกับประเทศพม่าและมหาสมุทรอินเดียขึ้น นับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้สละเลิกความคิดที่จะช่วงชิงตะนาวศรี และมะริดกลับคืนมาจากพม่าที่เข้ามายึดครองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๗ เนื่องจากบริษัทยินดีตะวันตกของอังกฤษได้เริ่มทำสงครามกับพม่าจนมีชัยชนะ และได้มณฑลตะนาวศรีที่เคยเป็นของไทยไปปกครอง จึงบังคับให้พม่าไม่รุกรานเมืองไทยอีกต่อไป (เอกสารเมืองกลาง ๒๕๑๑ : ๓๗) เพราะไทยเคยส่งกองกำลังไปช่วยอังกฤษ จากสัญญาฉบับนี้จึงทำให้ความหวั่นเกรงที่พม่ากับญวนจะร่วมมือกันรุกรานเมืองไทยหมดไป

ในสองรัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่พระมหากษัตริย์ทรงเร่งสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้กับแผ่นดิน ซึ่งถึงแม้ว่าจะต้องทำสงครามยืดเยื้อยาวนานกับพม่า เขมร ญวน แต่ไทยก็ประสบความสำเร็จ สามารถขยายอาณาเขต สร้างความมั่นคงให้กับชาติได้อย่างดียิ่ง

๒. ระเบียบประเพณีการปกครองบ้านเมือง

กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงใช้ระเบียบประเพณีการปกครองบ้านเมืองเหมือนดังเช่นกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี คือ สมเด็จพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงเป็นประมุขผู้พระราชทานความพิทักษ์รักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัย และให้พระราชราษฎรมีความปรกติสุข

รองลงมาจากพระมหากษัตริย์คือ พระมหาอุปราช ซึ่งเป็นเจ้าวังหน้าตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาพระอนุชาให้ดำรงตำแหน่งมหาอุปราช

ตำแหน่งบังคับบัญชาในด้านการปกครองแยกออกเป็นฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน ฝ่ายทหารมีตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมเป็นผู้ปกครองสูงสุด ส่วนฝ่ายพลเรือนมีตำแหน่งสมุหนายกหรือสมุหนายกมหาดไทยเป็นผู้ดูแลปกครองโดยทั่วไป ทั้งสองตำแหน่งนี้ถือเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีเสมอกัน เป็นที่ทรงปรีภยราชการแผ่นดิน สำหรับสมุหพระกลาโหมยังมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวงและกิจการทั่วไปทางราชการทหารบกทหารเรือ ส่วนสมุหนายกมหาดไทยบังคับบัญชาการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง

ตำแหน่งรองลงมาจากอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง คือ เสนาบดีจตุสดมภ์ มี ๔ ตำแหน่ง ได้แก่

๑. เสนาบดีกรมเมืองหรือกรมเวียง ทำหน้าที่บังคับบัญชาดูแลรักษาความสงบในพระราชอาณาจักร
๒. เสนาบดีกรมวัง ทำหน้าที่บังคับบัญชาราชการภายในพระบรมมหาราชวังและพิจารณาคดีแพ่ง
๓. เสนาบดีกรมพระคลัง ทำหน้าที่รับจ่าย และเก็บรักษาพระราชทรัพย์ที่ได้จากส่วยอากร และบังคับบัญชากรมท่า หรือการค้าขายที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศ และกรมพระคลังต่างๆ เช่น กรมพระคลังสินค้า เป็นต้น
๔. เสนาบดีกรมนา มีหน้าที่บังคับบัญชาเกี่ยวกับการไรร่नाทั้งปวง

ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เพิ่มตำแหน่งเหนืออัครเสนาบดีขึ้นอีก เรียกว่า “ผู้กำกับราชการ” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของเสนาบดี หรือผู้ที่เป็นหัวหน้าในกระทรวงทบวงการนั้นๆ โดยทรงเลือกสรรจากเจ้านายที่ไว้วางพระราชหฤทัยในความสามารถ อาทิ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระองค์เจ้าทับ ซึ่งต่อมาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงกำกับราชการกรมพระคลังหรือกรมท่า

เจ้านายผู้สืบเชื้อสายใกล้ชิดพระมหากษัตริย์มีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมา ซึ่งยศของเจ้านายมีสองประเภท คือ สกุลยศ กับ อิศริยยศ สกุลยศมี ๓ ชั้น คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า (หม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง เพิ่งมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ส่วนอิศริยยศของเจ้านายสูงสุดคือ พระมหาอุปราช รองลงมาคือ เจ้าทรงกรม ซึ่งเจ้าทรงกรมแต่ละองค์จะมีไพร่และข้าราชการของตนเอง ข้าราชการที่เป็นขุนนางจะมีอย่างน้อยที่สุด ๓ คน คือ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหบัญชี (คณะกรรมการจัดงานสมโภชน์กรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๒๕๒๕ : ๑๕๑-๑๕๓)

การแต่งตั้งเจ้าทรงกรมถือเป็นการจัดระเบียบการปกครองใหม่ คือแทนที่จะจัดตั้งเมืองให้ปกครองดูแล การที่เจ้านายได้ทรงกรมก็เท่ากับได้ตำแหน่ง เกียรติยศ ความมั่งคั่งและมีอำนาจที่จะควบคุมไพร่พลจำนวนหนึ่ง ไพร่พลถือเป็นฐานอำนาจที่สำคัญในสมัยที่ยังถือเอาการป้องกันประเทศเป็นความสำคัญอันดับแรก โดยเฉพาะในกรณีของพระมหาอุปราชซึ่งมักได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพหน้า การมีกรมจึงหมายถึงการมีกองทหารที่สามารถเกณฑ์มาได้อย่างรวดเร็วในเวลาเกิดศึกสงคราม

๓. ภาวะเศรษฐกิจ

การฟื้นฟูเศรษฐกิจที่ย่อยยับภายหลังจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นับเป็นภารกิจที่หนักอึ้งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพราะการรุกรานของพม่าในครั้งนี้ทำให้ราษฎรยากจนอย่างที่สุด พวกพม่าได้ทำลายทุ่งนาบ้านเรือนรอบกรุง.....เอาไฟเผาสวนที่บางกอก...และปล้นบ้านเรือนไม่ละเว้นเลยตลอดตั้งแต่ทำเรื่องจดจนถึงซานพระนคร.....เอาไฟเผาบ้านเรือนทำลายข้าวของต่างๆอยู่ ๑๕ วัน (พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ ๒๕๑๖ : ๓๖๔-๓๖๕) บ้านเมืองเกิดข้าวยากหมากแพง เงินค่าข้าวสารสองถึงเท่ากับราคาทองคำหนักหนึ่งบาท เพราะไม่มีผู้ใดทำไร่นา ภารกิจที่ทรงเร่งทำเมื่อบ้านเมืองสงบไม่มีพม่าคอยรังควานคือฟื้นฟูการทำนา นอกจากนี้พระองค์ยังทำการฟื้นฟูการค้ากับต่างประเทศ ดังเช่นที่เคยเป็นในสมัยกรุงศรีอยุธยา และที่ขาดไม่ได้คือการฟื้นฟูการค้ากับต่างประเทศ ดังเช่นที่เคยเป็นในสมัยกรุงศรีอยุธยา และที่ขาดไม่ได้คือการฟื้นฟูการค้ากับต่างประเทศ ดังเช่นที่เคยเป็นในสมัยกรุงศรีอยุธยา และได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ด้วยการเร่งรัดการเก็บส่วยสาอากรตามหัวเมืองต่างๆไม่ให้ติดค้างหลายปีเหมือนแต่ก่อน ส่งผลทำให้ในปลายรัชสมัยเศรษฐกิจของไทยฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็วเกินความคาดหมาย

สมัยต้นรัตนโกสินทร์เศรษฐกิจของไทยเป็นแบบเลี้ยงตัวเอง พลเมืองมีอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นหลัก พืชผลสำคัญคือ ข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย รัฐบาลมีรายได้จากจังกอบ อากรฤชา ส่วย การค้าต่างประเทศ การค้าสำเภา และการค้าแบบผูกขาด ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีการเก็บภาษีอากรหลายอย่าง เช่น ภาษีสุรَابอนเบี้ย ขนอนตลาด ค่าน้ำ อากรสมพัสดุ อากรสวน อากรนา (เก็บเป็นหางข้าว) ในรัชกาลที่ ๒ เพิ่มเก็บภาษีอีกหลายอย่าง เช่น อากรรังนก ผ่างดิบุก พริกไทย ภาษีเหล่านี้เก็บด้วยวิธีเจ้าภาษีผูกขาด คือรัฐบาลได้มอบให้พ่อค้าเงินผูกขาดเก็บภาษีแทน นอกจากนี้ภาษียังมีเงินรายได้ของรัฐบาลอีกสองประเภท คือ เงินค่าราชการจากพวกไพร่ และเงินค่าผูกปีซื้อมือเงิน (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๑ : ๕๒-๕๔)

สำหรับผลประโยชน์ที่ได้จากการค้าขายกับต่างประเทศมีมาก พระเจ้าแผ่นดินจึงแยกราชการส่วนนี้ตั้งเป็นกรม เรียกว่า กรมพระคลังสินค้า สินค้าออกที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๑ คือไม้กฤษณา ไม้ฝาง ไม้จันทร์ ไม้หอม นอระมาด (แรด) งาช้าง ดีบุก ซึ่งทั้ง ๗ สิ่งนี้เป็นสินค้าต้องห้าม นอกจากนี้มี ข้าวสาร หนังสือตัว เขาสัตว์ ปลาแห้ง ปลาเค็ม และช้างเป็นๆ

ส่วนค่าของเงินตราในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ลดลงกว่าสมัยอยุธยาว่าครึ่งหนึ่ง จากเดิมหนึ่งเฟื้องแลกได้ประมาณ ๘๐๐ เบี้ย และลดลงมาเรื่อยๆ จนเหลือเพียง ๒๐๐ เบี้ย (เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคินพคุณ และสำราญ เกตุรัตน์ ๒๔๔๕ : ๑๐๑ - ๑๐๕) ทั้งนี้เนื่องมาจากเงินตรากับเบี้ยเพิ่มขึ้นไม่ได้สัดส่วนสัมพันธ์กัน คือเงินตราในท้องตลาดมีมากจนแลกเปลี่ยนไม่ได้ตามอัตราเดิม รัฐพยายามจัดการด้วยการนำหอยเบี้ยจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในกรุงมาๆ เพื่อพยุงค่าของเงินตราให้สูงขึ้น และเมื่อเห็นว่าปริมาณหอยเบี้ยมีมากกว่าแต่ก่อนแล้ว จึงออกกฎหมายกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราหนึ่งเฟื้องกับเบี้ย ให้ซื้อขายแก่กัน ๔๐๐ เบี้ยต่อเฟื้อง

๔. สภาพสังคม

๔.๑ เชื้อชาติ และความเป็นอยู่

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมืองไทยมีเนื้อที่ราวสองในสามของประเทศไทยปัจจุบัน (ไม่นับเมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช) คือราวๆสามแสนตารางกิโลเมตร มีพลเมืองเกือบห้าล้านคน คิดเฉลี่ยจะมีคนราวๆ ๑๗ คน ต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร หรือ ๖๒๕ ไร่ (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๒๒)

จำนวนพลเมืองมีทั้งสิ้นประมาณ ๕ ล้านคน จากเอกสารที่หมอจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ตัวแทนจากรัฐบาลอินเดียของอังกฤษในฐานะผู้แทนบริษัทอินเดียตะวันออก ได้รายงานต่อรัฐบาลอินเดียเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๕ กล่าวว่า "...ผู้คนที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรสยาม ประกอบด้วยชาติสำคัญ ๖ ชาติ คือพวกสยามแท้ ลาว มอญ เขมร มลายู และจีน..." มีจำนวนดังนี้ (ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, แปล ๒๕๑๕ : ๕๕)

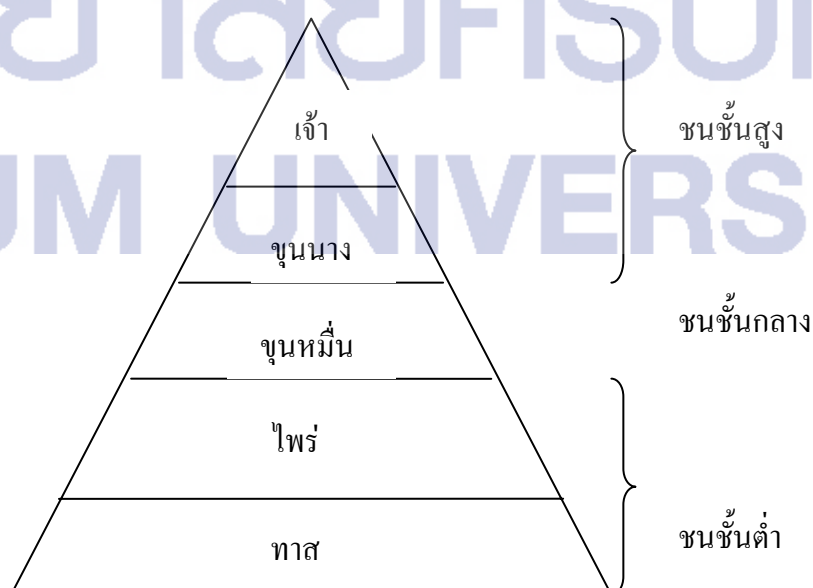
สยามและลาว (มีจำนวนพอๆกัน)	๔,๒๐๐,๐๐๐ คน
จีน	๗๐๐,๐๐๐ คน
เขมร	๕๐,๐๐๐ คน
มอญ	๔๒,๐๐๐ คน
มลายู	๑๕,๐๐๐ คน

นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สังคมไทยประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติและวัฒนธรรมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ ก่อให้เกิดลักษณะของการเป็น "ย่าน" ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งชนต่างชาติในเมืองไทยมีทั้งที่เป็นเชื้อสายของเจ้าของถิ่นเดิม อันได้แก่ ละว้าและเขมร ซึ่งชาวละว้าตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ตอนบนและตอนกลาง ส่วนชาวเขมรอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และภาคใต้เป็นถิ่นเดิมของชาวมลายู สำหรับชาวต่างชาติที่เข้าอยู่ในเมืองไทยแบ่งออกได้เป็น ๒ พวก คือ พวกที่ถูกกวาดต้อนมา กับพวกที่อพยพเข้ามาอาศัยทำมาหากิน พวกที่ถูกกวาดต้อนมามากที่สุดได้แก่ กัมพูชา รองลงมาเป็นลานนา มอญในประเทศพม่า และลานช้าง ตามลำดับ ส่วนชาติที่อพยพเข้ามาอาศัยทำกินมากที่สุดคือ จีน อันดับที่สองคือมอญ และแขกเป็นอันดับที่สาม (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๑๖)

สำหรับด้านความเป็นอยู่ทางสังคม คนไทยเคร่งครัดเรื่องชั้นวรรณะมาก วรรณะทางสังคมของคนไทยมี ๕ ชั้นได้แก่

๑. เจ้า เป็นชนชั้นสูงสุดมีอำนาจราชศักดิ์อยู่นอกกฎหมาย อิสรียศของเจ้านายสูงสุดคือ พระมหาอุปราช ซึ่งมีศักดินาสูงสุดถึง ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ รองลงมาถึง เจ้าทรงกรม ศักดินา ๑๑,๐๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ ไร่
๒. ขุนนาง ได้แก่ข้าราชการผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี ผู้รักษาเมืองสำคัญ และเจ้ากรม รวมถึงข้าราชการมหาดเล็ก ซึ่งได้รับศักดินาสูงสุดไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ ลงไปจนถึง ๔๐๐ ไร่
๓. ขุนหมื่น ได้แก่ข้าราชการผู้ที่มียศตั้งแต่ หลวง หมื่น พัน ลงไปจนถึงไม่มียศเลย มีศักดินาตั้งแต่ ๓๐๐ ลงไปถึง ๕๐ ไร่ ข้าราชการที่มีศักดินา ๕๐ เรียกว่าเป็นข้าราชการชั้นเลว
๔. ไพร่ คือ กลุ่มคนซึ่งประกอบอาชีพแทบทุกชนิด ไพร่จึงเป็นกำลังสำคัญที่สุดของบ้านเมืองในทางเศรษฐกิจ แต่ในทางสังคมไพร่กลับถูกกดขี่ข่มเหงจากพวกข้าราชการและเจ้านายทั้งหลาย ไพร่สามารถมีศักดินาได้สูงสุด ๒๕ และต่ำสุด ๑๐ ไร่
๕. ทาส เป็นพลเมืองชั้นต่ำสุดของประเทศ ไม่มีอิสระต้องอยู่ได้บังคับของเจ้าทาส ทาส ลูกทาส ยาก และวณิพก มีศักดินาได้ ๕ ไร่ เท่ากัน

หากจะเปรียบเทียบโครงสร้างทางชนชั้นตามความสัมพันธ์ในภายใต้ระบบอุปถัมภ์ จะสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับมูลนาย และระดับสามัญชน มูลนาย หรือชนชั้นปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง สามัญชน หรือผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่และทาส มูลนายจะให้ประโยชน์ในเรื่องความคุ้มครองแก่ไพร่ ขณะเดียวกันไพร่ก็จะให้ผลประโยชน์แก่มูลนายในรูปของความจงรักภักดี แรงงาน และของกำนัล เป็นความผูกพันแบบอุปถัมภ์แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๒๕๓๘ : ๔๔๑ - ๔๔๒)

ส่วนเรื่องปัจจัยการดำรงชีวิตของคนไทยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน อาหารการกิน และยารักษาโรค จะขาดแคลนก็แต่เสื้อผ้าเท่านั้น ซึ่งเสื้อผ้าที่เหมาะสมกับการนุ่งห่มของคนไทยคือเสื้อผ้าที่ทอด้วยฝ้าย ถึงแม้ว่าจะมีการทอผ้าฝ้ายอยู่บ้างในบางตำบล แต่ก็ไม่มีมีการทออย่างเป็นล่ำเป็นสัน ส่วนมากทอเพื่อใช้สอยในครอบครัวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมืองไทยจึงต้องซื้อผ้าจากต่างประเทศปีละมากๆ ปัญหาในการดำรงชีวิตของพลเมืองส่วนใหญ่คือหาเงินมาซื้อเสื้อผ้าหรือผลิตสินค้าให้พอเพียงกับที่จะแลกเปลี่ยนกับเสื้อผ้า ซึ่งเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

๔.๒ ศาสนาและความเชื่อ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จำเป็นต้องมีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ โดยเร่งด่วน เนื่องจากการย้ายเมืองหลวงและสถาปนาราชวงศ์ใหม่ นโยบายการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ของรัชกาลที่ ๑ ได้สืบทอดต่อมาถึงรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ โดยพระมหากษัตริย์ จะเป็นผู้ริเริ่มในการบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนขุนนางข้าราชการจะเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ ทำให้ขุนนางเป็นอีกกลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์ต่อการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

สำหรับหัวเมืองนโยบายในการบำรุงพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากส่วนกลาง ดังจะเห็นได้จากพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๒ ที่มีไปยังผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ.๒๓๕๔ มีใจความให้ผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชชักชวนชาวเมืองให้บำเพ็ญกุศลดังนี้ (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช ๒๕๐๕ : ๒๐๖ - ๒๐๗)

๑. ทำบุญให้ทาน เจริญเมตตา ภาวนา
๒. รักษาศีล ๕ และศีล ๘
๓. ตั้งอยู่ในทศกัศณกรรมบถ
๔. บำรุงพระสงฆ์ เถร เถร ผู้ศึกษาคันถธุระและวิปัสสนาธุระ
๕. บูรณปฏิสังขรณ์วัด

รัฐบาลได้แสดงออกถึงการบำรุงพระพุทธศาสนาในหัวเมืองด้วยการพระราชทานผ้าไตรในคราวมีกลิ่น และพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ในการบำรุงหัวเมืองต่างๆ เป็นต้น

สำหรับสามัญชนทั่วไป ไพร่ และทาส แม้จะไม่สามารถให้การบำรุงพระพุทธศาสนาได้อย่างชนชั้นสูง แต่ก็ได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนามากโดยการทำบุญทำทาน ซึ่งตามปกติชาวบ้านจะร่วมมือกันสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอยู่เสมอกันตามกำลังความศรัทธาของแต่ละคน อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยมีความสำคัญมากกว่าเศรษฐกิจ

ความนิยมเกี่ยวกับศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือ การบวชเป็นภิกษุ ภิกษุในพระพุทธศาสนาได้รับความเคารพนับถือจากประชาชน ทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ ในฐานะที่เป็นผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ ผุดผ่อง สมควรแก่การเคารพ และในฐานะที่ช่วยผูกพระพุทธศาสนาให้ยืนยงไปจนถึง ๕,๐๐๐ ปี คนไทยจึงถือกันว่าพ่อแม่ที่จัดการให้ลูกบวชเป็นภิกษุย่อมจะได้กุศลมาก และกุศลอันนี้สามารถจะช่วยพ่อแม่ปู่ย่าตายายให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้าได้ และหากผู้ชายคนใดไม่ได้บวชจะไม่เป็นที่พึงประสงค์ของพ่อแม่ที่มีลูกสาว (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๓๖)

ก่อนที่คนไทยจะนับถือพุทธศาสนา คนไทยนับถือผีมาช้านาน และเมื่อหลักธรรมในพุทธศาสนาสนับสนุนความเชื่อเรื่องผีและเทวดา เช่นสอนให้คนทำบุญทำกุศลอุทิศผลบุญแก่บรรพบุรุษ คนไทยจึงยังคงนับถือเทวดาอยู่จนทุกวันนี้ รวมไปถึงเรื่องนรกและสวรรค์ที่บรรพบุรุษของเราเชื่อกันอย่างจริงจังด้วย นอกจากความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแล้ว คนไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์ยังมีความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเวทมนตร์คาถาไม่น้อยกว่าคนสมัยอยุธยา ดังปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ในหนังสือนิทาน นิยาย บทละคร พระราชพงศาวดาร หรือแม้กระทั่งในตัวบทกฎหมาย สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนไทยยุคนี้เชื่อถือเรื่อง อยู่ยงคงกะพัน เรื่องเสน่ห์ยาแฝด และเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระเครื่อง ตะกรุด ยันตร์ และเหล็กไหลนั้น คือการที่คนในยุคนี้ต้องออกรบฆ่าฟันกับข้าศึกบ่อยครั้งกว่ายุคก่อนๆ มาก เมื่อบรรยากาศรอบตัวเป็นเช่นนี้จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ต้องดิ้นรนชวนหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และคาถาอาคมไว้คุ้มครองชีวิตตน

๔.๓ การศึกษา

ผู้ที่มีการศึกษาดีที่สุดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คือพระภิกษุ พระภิกษุหรือพระสงฆ์จึงได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลและประชาชน ให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่พระราชโอรสทุกชั้นวรรณะ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงปล่อยให้เป็นที่หนึ่งของวัดโดยไม่ได้เข้าไปจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างจริงจัง อีกทั้งยังไม่มีส่งเสริมให้ประชาชนสนใจต่อการศึกษา เพราะการพิจารณาแต่งตั้งข้าราชการเป็นขุนนาง รัฐบาลวางกฎเกณฑ์ไว้ว่า “กอปรด้วยวุฒิสี่ประการ ชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ และปัญญาวุฒิ” จะเห็นได้ว่ารัฐบาลไทยถือเอาตระกูลเป็นเกณฑ์ในการตั้งข้าราชการให้ดำรงตำแหน่งสูงๆ ต่อเมื่อขาดคุณสมบัติเรื่องตระกูลจึงจะเอาคุณสมบัติรองๆ ลงมาเป็นเกณฑ์พิจารณา ส่วนไพร่หรือราษฎรทั่วไปหากต้องการเข้ารับราชการต้องเป็นคนมีฝีมือในการรบเท่านั้น ด้วยเหตุนี้คนไทยจึงสนใจวิชาต่อสู้มากกว่าวิชาหนังสือ ส่งผลทำให้คนไทยด้อยความรู้กว่าคนจีน และแม้กระทั่งคนเวียดนาม เพราะรัฐบาลเวียดนามอุปถัมภ์ค้ำชูคนที่มีการศึกษาตามอย่างประเทศจีน

เช่นคัดเลือกคนเข้าดำรงตำแหน่งขุนนางด้วยการสอบไล่ และยกเว้นส่วยสาอากรให้แก่ผู้สำเร็จการศึกษา ดังมีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ในพระราชสาส์นของกษัตริย์เวียดนาม ที่ส่งมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความตอนหนึ่งในพระราชสาส์นมีดังนี้ คือ “ลูกจ้างหลวงเดิมซึ่งบิดาเป็นขุนนางที่สามขึ้นไปให้ส่งไปเรียนหนังสือที่กวักคือยาชินแสหลวง ถ้าเรียนได้แล้วให้ขุนนางผู้ใหญ่จดชื่อมาให้แลไปทูล จะได้แต่งตั้งให้เป็นขุนนางตามสติปัญญา...เมื่อใดมีครูสอนหนังสืออยู่ที่แห่งให้เจ้าเมืองกรมการเอาเบี้ยหลวงเมืองนั้น จัดแจงทำเรือนแลที่อยู่ให้กว้างขวาง กับจ่ายเบี้ยจ่ายข้าวให้ผู้เรียนหนังสือกิน หนึ่งเมื่อyalong ๑๘ ปี ผู้ที่เรียนหนังสือดีแล้ว ได้มาค้ำกับนายบ้านแลเจ้าเมือง ๓-๔ ครั้งแล้ว ให้พ้นจากไพร่ เรียนหนังสือต่อไป ที่ได้มาค้ำสองครั้งให้ยกส่วยส่วนตัวเสีย ๓ ปี ที่ได้มาค้ำแต่ครั้งเดียว ให้ยกส่วยส่วนตัวเสีย ๒ ปี แล้วให้เรียนหนังสือต่อไป” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๐๔ : ๑๒๖-๗)

จากพระราชสาส์นของกษัตริย์เวียดนามอาจมีส่วนช่วยกระตุ้นให้รัฐบาลไทยสนใจกับการศึกษาของประชาชน เพราะปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้สร้างโรงเรียนขึ้นโรงเรียนหนึ่งที่ริมประตูศรีสุนทร สำหรับให้ทานการศึกษา ให้ทานอาหาร และให้ทานพระธรรมเทศนาแก่ประชาชน ผู้ใดมีความประสงค์จะให้ลูกหลานได้รับการศึกษาที่ส่งเด็กมาเรียนหนังสือที่โรงเรียนแห่งนี้ ซึ่งมีครูสอนวิชาสามัญเบื้องต้นสองวิชา คือ วิชาเขียนอ่าน และวิชาเลขคณิต (ประกาศเรื่องโรงเรียน ร.ศ.๑๐๕, ๒๕๑๑)

ข. พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชย์

๑. ด้านการเมืองการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุลาลัยพระบรมราชชนนีพันปีหลวง (เจ้าจอมมารดาเยี่ยม) ในสมัยเมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษาเพียง ๒๒ พรรษาเศษ ทรงได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณ ในหน้าที่ที่มีความหมายสำคัญอย่างยิ่งต่อแผ่นดินต่อองค์สมเด็จพระบรมชนกนาถและต่อพระบรมราชตระกูล คือ การจับกุมผู้คิดแย่งชิงราชสมบัติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคตลงและสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยดำรงพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งผู้นำการชกชิงผู้คนคิดจะแย่งราชสมบัติคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์กรมขุนกษัตราธิบดี พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ประสูติแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฉิมใหญ่ (พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ผลการชำระความ กรมขุนกษัตราธิบดีทรงขัดทอดผู้ร่วมคิดด้วยเป็นอันมากมีทั้งขุนนางผู้ใหญ่ที่มีบรรดาศักดิ์ถึงชั้นพระ พระยา และเจ้าพระยาหลายคน นอกจากนี้ยังมีพวกบุตรหลานข้าราชการชั้นสูง และพวกขุนนางฝ่ายมอญสมทบด้วย รวมผู้กระทำความผิดขึ้นผู้บงการกว่า ๔๐ คน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรฯ จึงโปรดให้ประหาร

ชีวิตเสียทั้งสิ้น เพื่อเป็นการตัดไฟแต่ต้นลมเพราะขณะนั้นน่าจะมีหลายฝักหลายฝ่ายที่ยังมีความจงรักภักดีในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างแน่นแฟ้น (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ ๒๕๓๑ : ๑๖-๑๗)

ครั้นถึงปีพุทธศักราช ๒๓๕๖ อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ พระองค์เจ้าชายทับ (พระนามเดิม) ขึ้นเป็น “พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์” และโปรดให้ทรงกำกับราชการ กรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมพระตำรวจ ว่าความฎีกา ซึ่งเป็นราชการที่สำคัญมากสมัยนั้น นอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ ๒ บรรดาชาวยุโรปที่มาสู่สยามต่างลงความเห็นพ้องต้องกันว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงมีอำนาจเข้าควบคุมกิจการสำคัญของกรุงสยามไว้ทั้งสิ้น นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปผู้หนึ่งได้กล่าวถึงพระองค์ไว้ว่า ธรรมเนียมที่เกี่ยวกับความสงบสุขของประชาราษฎร์และบ้านเมืองก็ดี หรือที่เกี่ยวกับการศึกษาสงครามก็ตาม ตลอดจนกรณีที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์กับต่างประเทศ การตราพระราชกำหนด การพระศาสนา การวางนโยบายปกครองบ้านเมืองและประชาราษฎร์ การศาลสถิตยุติธรรม พระองค์เป็นผู้ควบคุมดำเนินการทั้งหมด (วอลเตอร์ เอฟ เวลลา ๒๕๓๐ : ๑๒๖)

พระราชกรณียกิจทางด้านความมั่นคงของประเทศก็ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้เป็นแม่กองร่วมกับสมเด็จพระบรมมหาราชบุรุษวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง สร้างเมืองสมุทรปราการ ให้มีป้อมปราการเป็นเมืองหน้าศึก เพื่อป้องกันการรุกรานจากญวน ทางฝั่งตะวันออกมี ๔ ป้อม คือ ป้อมประโคนชัย นารายณ์ปราบศึก ปากการกายสิทธิ์ และสร้างที่เกาะกลางน้ำชื่อ ป้อมผีเสื้อสมุทร ทางฝั่งตะวันตกมีป้อมนาคราช (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๐๔ : ๕๕)

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงรับราชการด้วยพระราชอุตสาหะด้วยความจงรักภักดี และด้วยความหวังดีต่อบ้านเมือง ในยามเงินแผ่นดินขาดแคลน พระองค์ได้นำเงินส่วนพระองค์ ซึ่งได้จากการค้าสำเภากับนานาประเทศ ขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ เพื่อใช้จ่ายใช้สอยในราชการแผ่นดิน พอบรรเทาความเดือดร้อนแก่ราชการแผ่นดินไปได้มาก อีกทั้งทรงตั้งโรงงานประทานอาหารเลี้ยงดูแก่ประชาชนผู้อดคัดขัดสน ที่บริเวณหน้าวังท่าพระอันเป็นที่ประทับของพระองค์ขณะนั้น

๒. ด้านเศรษฐกิจ

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงค้าสำเภา ทั้งสำเภาหลวงและสำเภาของพระองค์เอง นอกจากนั้นยังได้ชักชวนเจ้านายและขุนนางต่างๆ ค้าสำเภาด้วย ส่วนใหญ่เป็นการค้าขายกับจีน ซึ่งปีหนึ่งจะเดินเรือได้ทั้งเที่ยวไปและเที่ยวกลับครั้งเดียว เฉพาะฤดูที่กระแสมพัดผ่านจากอ่าวไทยไปทะเลจีน และฤดูที่กระแสมพัดจากทะเลจีนพัดผ่านกลับ เป็นลมมรสุมที่ชาวเรือเรียกว่า ลมสินค้า เป็นเวลาทั้งเที่ยวไปและเที่ยวกลับประมาณ ๕-๖ เดือน ด้วยข้อจำกัดของเวลาที่ปี

หนึ่งจะสามารถออกเรือได้เพียงครั้งเดียว จึงจำเป็นต้องสร้างเรือสำเภาขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อที่จะได้กำไรมากๆ เงินกำไรที่ได้จากการค้าได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระราชบิดา เพื่อทรงใช้สอยในราชการแผ่นดิน อีกทั้งยังทรงริเริ่มตั้งระบบเก็บภาษีแบบเจ้าภาษีนายอากร คือมีตัวแทนเก็บภาษีเข้าสู่ห้องพระคลังเป็นจำนวนมาก จึงสามารถช่วยคลี่คลายปัญหาความขัดสนในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมชนกนาถได้หมดสิ้น ทำให้เศรษฐกิจของประเทศที่อับเฉาต่อเนื่องมานานถึง ๕๐ ปี นับจากเสวยพระนครศรีอยุธยาเริ่มฟื้นตัวในรัชกาลที่ ๒ นี้ (จรัล กุลละวณิชย์ ๒๕๔๕ : ๓)

๓. ด้านสังคม

๓.๑ ศิลปวัฒนธรรม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นสมัยที่มีการสร้างสรรค์และฟื้นฟูวรรณคดี โดยเฉพาะการละครรุ่งเรืองมาก เมื่อรัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้น จะทรงเลือกสรรเจ้านาย และข้าราชการที่เป็นกวีชำนาญกลอนไว้เป็นที่ปรึกษา อาทิ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งแม้จะทรงมีภารกิจต่างๆ มากอยู่แล้ว ก็ทรงร่วมนิพนธ์วรรณกรรมสำคัญๆ เช่น บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ อิเหนา และสังข์ทอง บางตอนด้วย (จรัล กุลละวณิชย์ ๒๕๔๕ : ๑๘)

๓.๒ ศาสนา และความเชื่อ

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้บำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา เมื่อพระชนมายุครบกาลอุปสมบท ก็ได้ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระอัยกาเจ้า (รัชกาลที่ ๑) พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงสร้างโรงทานขึ้นหน้าวัง แจกทานแก่คนยากจนทุกวัน จนสมเด็จพระราชบิดาออกโอษฐ์ว่า “เราเป็นเจ้าแผ่นดินยังสู้เจ้าสัวเขาไม่ได้” จึงทรงเอาอย่างพระราชโอรสโดยโปรดให้สร้างโรงทานขึ้นบ้างที่ประตู่เศษชัยศรี หน้าพระบรมมหาราชวัง (สุจิตรา อ่อนก้อม ๒๕๔๓ : ๖๔)

เมื่อครั้งประทับที่วังท่าพระ (มหาวิทยาลัยศิลปากรปัจจุบัน) พระองค์ทรงบาตรเป็นประจำ อีกทั้งจัดให้มีเทศน์ในวันพระและวันพิเศษในทางศาสนา บวชพระภิกษุ ถวายจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณร พระภิกษุสามเณรที่สอบได้เปรียญ ๒ ประโยค ทางวังหลวงยังมีได้โปรดให้สมณศักดิ์เป็น “มหาบาเรียน” กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในฐานะเป็น “กรมพระราชวังบวรสถานมงคล” ทรงขอรับมาเป็น “เรียนวังหน้า” ไปก่อน เพื่อเป็นการบำรุงน้ำใจ และส่งเสริมให้เล่าเรียนต่อจนได้เป็น “มหาบาเรียน” (คณีย์ ไชโยธา ๒๕๔๘ : ๑๘๔)

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ก่อสร้างสิ่งต่างๆ เช่น สร้างพระไตรปิฎก สร้างและปฏิสังขรณ์วัด ทรงปลดปล่อยนักโทษที่ถึงแก่ความตาย ปล่อยสัตว์ต่างๆ แจกทานแก่ราษฎร สงเคราะห์บุตรภรรยาญาติพี่น้องบ่าวไพร่ และบางครั้งได้ส่งข้าวไปช่วยเหลือคนอดโซในเมืองจีน (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๘ เลขที่ ๑๓) วัดที่ทรงสร้างปฏิสังขรณ์เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระ

ราชโอรสอยู่ คือ วัดจอมทอง (ปัจจุบันคือวัดราชโอรส) ทรงปรับเปลี่ยนรูปแบบการสร้าง ซ่อฟ้า ไบระกา หน้าบัน และรายละเอียดการประดับประดาโบสถ์ วิหาร ตามอย่างพระราชนิมแบบ พระองค์เอง

ด้วยสภาพบ้านเมืองที่ต้องการการฟื้นฟูในทุกๆด้าน พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สามารถช่วยแบ่งเบาพระภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถได้เป็นอย่างมาก จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ช่วยดูแลกิจการบ้านเมือง และด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ ทำให้เป็นที่ยอมรับแก่เหล่าขุนนางข้าราชการทั้งหลาย เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๒ พระองค์จึงได้รับการทูลเชิญให้ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเป็นลำดับที่ ๓ ต่อไป

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

บทที่ ๓

พระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใฝ่พระราชหฤทัยเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจด้านการบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ด้วยมีพระราชศรัทธามาตั้งแต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ครั้นเสด็จขึ้นเสวยราชย์แล้วก็ยังทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ โดยจะขอแบ่งพระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์ท่านออกเป็น ๔ ด้านตามหลักองค์ประกอบทางศาสนา ดังต่อไปนี้

๑. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใฝ่พระทัยในเรื่องความรู้พระปริยัติธรรมมาก เพราะเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ หากไม่มีปริยัติศาสนา จะไม่มีปฏิบัติศาสนา และปฏิบัติศาสนา ฉะนั้นปริยัติธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ การศึกษาด้านปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อาจเปรียบได้กับการศึกษาชั้นอุดมศึกษาในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าการเรียนปริยัติธรรม คือ การเรียนรู้ ภาษาบาลี และพระไตรปิฎก เป็นสิ่งที่ถือกันว่าทันสมัยในสมัยนั้น เท่าๆกับความสำคัญของภาษาอังกฤษในปัจจุบันนี้ จะเห็นได้จากการอวดภูมิความรู้ของชาวบ้านจากบรรดาเพลงพื้นเมืองต่างๆ ซึ่งมักจะประกวดประชันกันในด้านความรู้เกี่ยวกับศาสนา และภาษาบาลี (เอนก นาวิกมูล ๒๕๒๑ : ๒๖๕-๒๖๖)

สำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้ปรากฏการบำรุงการศึกษาด้านปริยัติธรรม ตั้งแต่ยังเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โดยได้จัดการสอบข้อผู้เรียนมูลสูตร ก่อนที่จะไปสอบเป็นเปรียญจริงๆที่วังของพระองค์เสมอ (กรมสมมตอมรพันธ์ และกรมดำรงราชานุภาพ ๒๔๖๖ : ๓๓๑) และทรงรับเป็นพระราชธุระมากยิ่งขึ้นเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว จะเห็นได้จากการบังคับเชิงขอร้องของพระองค์ให้มีการขวนขวายการสอนพระปริยัติธรรมในวัด พ.ศ.๒๓๗๕ และได้มีหมายรับสั่งไปถึงพระราชอาคณเฑาะ ให้จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมมากขึ้น อย่างน้อยให้มีพระสงฆ์แปลได้ถึงเปรียญ ๔ ประโยคในวัด (หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๑๕ (พ.ศ.๒๓๗๕) เลขที่ ๑ ตอนที่ ๑) และเพื่อจะให้ให้มีเปรียญมากขึ้น จึงทรงออกระเบียบให้มีการจัดการสอบปริยัติธรรม ๓ ปี ครั้งหนึ่ง (ก่อนหน้านั้นไม่มีกำหนดแน่นอน) ซึ่งได้ทำมาตลอดจนรัชกาล (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ปวเรศวริยาลงกรณ์ และคนอื่นๆ : ๑๑๕) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ด้วยการอุทิศพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทให้เป็นที่พักพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณร ทรงพระราชทานไทยธรรมแก่ภิกษุสามเณรที่สอบได้ ตลอดจนทรงอนุเคราะห์โยมบิดาโยมมารดาของภิกษุสามเณรที่สอบบาลีได้ หากไปตกทุกข์ได้ยาก พระองค์เสด็จลงสดับพระสงฆ์แปลบาลี สอบไล่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกคราวไม่เลยขาด เว้นเสียแต่ทรงพระประชวรหรือติดราชกิจสำคัญเท่านั้น (สุจิตรา อ่อนค้อม ๒๕๔๓ : ๖๗) ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุ สามเณร และอาจารย์

ผู้สอนหนังสือ โดยพระราชทานเงินเดือนให้อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกทั้งพระและฆราวาสเดือนละ ๖ บาท จัดหาอาจารย์ที่มีความรู้ในพระไตรปิฎกมาประจำวัดหลวง ถ้าอาจารย์ผู้ใดมีลูกศิษย์เป็นเปรียญมากจะได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้น ในทางตรงข้ามถ้าสำนักใดมีเปรียญน้อยลง ผู้สอนจะถูกลดเงินเดือน เป็นการให้ผู้สอนมีกำลังใจในการสอนและลงโทษผู้ที่ไม่เอาใจใส่ในการสอนไปในตัว ฝ่ายผู้เรียนจะได้รับพระราชทานเลี้ยงทั้งอาหารคาวหวาน หมากพลู และบางครั้งก็พระราชทานเครื่องไทยทานและของพิเศษแก่พระเปรียญด้วย (หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๘ (พ.ศ.๒๓๘๕) เล่มที่ ๒ ตอนที่ ๒๐) เป็นการกระตุ้นให้พระสงฆ์ศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างตั้งใจ ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า

“...ในแผ่นดินนั้น พระสงฆ์สามเณรอุตสาหะเล่าเรียนพระไตรปิฎกทั้งในกรุงนอกกรุงและหัวเมืองเป็นอันมาก ถึงคราวไล่หนังสือ พระสงฆ์สามเณรก็ได้เป็นเปรียญเอก โท ตริ คราว ๑ เป็นอันมาก ถ้าพระสงฆ์ที่ได้แปลคัมภีร์เป็นเปรียญและพระเปรียญได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะแล้ว ญาติโยมที่ตกทุกข์ได้ยากเป็นไพร่หลวง ไพร่สมอยู่ก็ดี โปรดยกพระราชทานให้เป็นโยมสงฆ์ ถ้าลาสิกขาบทแล้วจะไปทำราชการอยู่กรมใดก็โปรดให้ตามใจสมัคร...” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี : ๑๔๖)

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรมที่สำคัญมากอีกหนึ่งคือ การสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งเท่ากับเป็นการปรับปรุงตำราเรียนปริยัติธรรม เหตุจำเป็นที่ต้องมีการสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ ๑ เพราะคัมภีร์ทั้งปวงถูกเพลิงเผาสูญหายเป็นจำนวนมาก พระภิกษุสามเณรที่ทรงภูมิธรรมก็กระจัดกระจายหรือถึงแก่ชีวิตไปก็มาก สิ่งที่สำคัญในรัชกาลนี้คือได้มีการสรรหาพระไตรปิฎกจากประเทศใกล้เคียงมาเพิ่มเติม และสอบทานกับฉบับเดิมที่มีอยู่ภายใต้การดำเนินงานของวชิรญาณภิกษุ (รัชกาลที่ ๔ ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล) ที่ทรงเอาเป็นพระราชธุระสอบสวนคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นอันมาก ทรงทราบว่าพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในเมืองไทยเรายังไม่ครบสมบูรณ์ จึงทูลแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าควรจะแสวงหาพระไตรปิฎกฉบับประเทศอื่นมาเพิ่มเติม เพื่อใช้สอบทานกับฉบับที่มีอยู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย จึงโปรดให้สมณทูตออกไปยังลังการวม ๒ ครั้ง เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๕ กับ พ.ศ.๒๓๘๗ จึงได้พระไตรปิฎกฉบับลังกาเข้ามามาก และคัมภีร์ใดที่ลังกาไม่มี ก็จัดพระราชทานไปแลกเปลี่ยนกันลอก พร้อมกันนั้นก็โปรดให้พระมอญช่วยกันเสาะหาพระไตรปิฎกมาจากทางรามัญประเทศด้วยอีกทางหนึ่ง (กรมการศาสนา ๒๕๒๕ : ๒๒๗) พระไตรปิฎกที่ได้มาในรอบแรกจากลังกามีจำนวน ๔๐ เล่ม ส่วนรอบที่สองได้มา ๓๐ เล่ม (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ๒๕๓๘ : ๒๗๗) ทำให้วชิรญาณภิกษุและสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกายได้รับความรู้ทางพระพุทธศาสนาออกมามากยิ่งขึ้น จนสามารถฟื้นฟูหลักธรรมที่ถูกต้องตามแบบฉบับดั้งเดิมได้ และในระหว่างรัชสมัยของพระองค์ก็สามารถสร้างพระไตรปิฎกเพิ่มอีกเป็นอันมาก ปราภฏพระไตรปิฎกฉบับที่สำคัญคือ ๑. ฉบับรดน้ำ

เอก ๒.ฉบับรดน้ำโท ๓.ฉบับทองน้อย ๔.ฉบับชูปขอ ๕.ฉบับอักษรรามัญ ๖.ฉบับเทพ
ชุมนุม สำหรับวัดพระเชตุพน และ ๗.ฉบับลายกัมมลอ สำหรับวัดราชโอรส (อ้างจากราญา
โนมัย ๒๕๒๓ : ๕๓ - ๕๔ ; อ้างถึงใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และ
คนอื่นๆ ๒๔๘๓ : ๑๑๒ - ๑๑๓)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประเพณีที่จะต้องทรงสดับพระ
ธรรมเทศนาเป็นประจำทุกวัน และทรงมีพระราชนิยมสดับพระไตรปิฎก จึงโปรดให้พระราช
คณะฐานานุกรมแปลพระไตรปิฎกมาถวายพระธรรมเทศนาเป็นตอนๆ นับเป็นครั้งแรกที่มีการแปล
พระพุทธรจนะออกเป็นภาษาไทยตามลำดับคัมภีร์ (แต่ยังไม่ทันจบก็เสด็จสวรรคตก่อน) พระองค์
โปรดให้พระเถระและราชบัณฑิตแปลพระไตรปิฎก และปกรณ์พิเศษออกเป็นภาษาไทยเพื่อเผยแพร่
จึงเกิดหนังสือพระไตรปิฎกแปลร้อยในรัชกาลนี้หลายเรื่อง (สุจิตรา อ่อนค้อม ๒๕๔๓ : ๖๖) ด้วย
พระราชูปถัมภ์ดังนี้ พระสงฆ์ทั่วทั้งราชสีมาอาณาจักรจึงได้รู้พระไตรปิฎกไพศาลสมบูรณ์ขึ้นกว่าแต่
ก่อนเป็นอันมาก อีกทั้งยังได้โปรดให้แปลเรื่องต่างๆที่ปราชญ์แต่โบราณได้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี
อีกเป็นอันมาก เช่น มลिनปัญหา และชาดกต่างๆ เป็นต้น ครั้นเมื่อถวายเทศน์เสร็จแล้วก็โปรด
ให้คัดเก็บรักษาไว้ในหอหลวงสืบมา จึงได้เกิดมีหนังสือแปลจากภาษาบาลีมาเป็นเทศนาภาษาไทย
ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นอันมาก (กรมการศาสนา ๒๕๒๕ : ๒๒๘) นอกจากนี้ยังโปรดให้มีการ
ชำระตำราทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ตำราสำคัญที่ชำระในสมัยนี้ได้แก่ พระปฐมสมโพธิ
กถา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้ทรงสดับเรื่องปฐม
สมโพธิที่พระสงฆ์ถวายเทศน์ในวันออกพรรษา ทรงมีพระราชดำริว่า เหตุการณ์บางตอนสับสน จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
ปรมาธิบดีชิโนรสแต่เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศกรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระสมณฉายา สุวันฉรังสี
วัดพระเชตุพนฯ ให้ทรงชำระ และถอดข้อความภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย ได้ทรงชำระตั้งแต่เดือนยี่
พ.ศ.๒๓๘๓ สำเร็จบริบูรณ์ในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเส็ง พ.ศ.๒๓๘๘ (บันทึก ถิวชัยชาญ
๒๕๔๖ : ๘๕)

ในส่วนพระองค์นั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปี่ยมไปด้วยพระเมตตา
กรุณาแก่พสกนิกร นอกจากพระองค์จะทรงบาตรทุกวันแล้วยังโปรดให้ตั้งโรงทานเลี้ยงคนยากจน
ขึ้นที่ริมกำแพงพระราชวังด้านแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงบริจาคทานแก่คนยากจนเป็นประจำ เมื่อถึง
ฤดูกาลสำเภาออกก็พระราชทานข้าวกลิ้งไปกับเรือสำเภาเพื่อไปให้ทานแก่คนยากจนในประเทศจีน
โปรดเกล้าฯให้ยกเลิกอากรค่าน้ำจากชาวประมง และภาษีฟองตุนจากผู้เก็บไข่จะละเม็ด เพราะไม่มี
พระราชประสงค์ให้ประเทศมีรายได้มาจากการทำลายล้างชีวิตสัตว์ เมื่อเกิดข้าวยากมากแพงก็
ทรงแจกจ่ายและจำหน่ายข้าวราคาถูกลงแก่ราษฎร คราวหนึ่งทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถึงพันชั่งทำ
สัตสดกมหาทาน เมื่อมีเหตุการณ์ไม่ปกติจะทรงบำเพ็ญทานมากยิ่งขึ้น และประกาศให้ราษฎร
ทำบุญให้ทานด้วย ปรากฏในพงศาวดารว่า “เมื่อเดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ เกิดความไข้ป่วงทั้งแผ่นดิน

ใช้นั้นมาแต่ประเทศฝ่ายทะเลเป็นมาแต่เมืองฝ่ายตะวันตกมาก่อน ใช้นั้นเป็นขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานคร เป็นขึ้นไปจนถึงเมืองฝ่ายเหนือ เสียพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์องค์ ๑ พระองค์เจ้าจินดาองค์ ๑ พระราชธิดาพระองค์เจ้าพวงแก้วองค์ ๑ เสนาบดีเจ้าพระยาบดินทรเดชา ๑ จึงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงศีล ให้เจ้าพนักงานซื้อสัตว์ที่จะต้องถึงมรณภัยแล้วปล่อยให้รอดชีวิตทุกวัน สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ป่าว้างราษฎรทำบุญให้ทานปล่อยสัตว์ที่อยู่ในกักขังให้รอดจากความตาย แล้วให้เป็นอยู่ในความเมตตากรุณาต่อกัน (จรัส กุลละวณิชย์ และ สายไหม จบกมลศึก ๒๕๔๕ : ๒๖)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระเมตตาต่ออาณาราษฎรทั่วทั้งแผ่นดิน ทรงส่งเสริมศีลธรรมแก่ราษฎรที่ลุ่มหลงอยู่ในทางอบาย อันไม่เป็นทางไปสู่ความสุขความเจริญ ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จึงทรงพระราชอุทิศเสนาบดีและกรมให้เกิดมีขึ้นในข้าแผ่นดินทั้งปวง พระบรมราชกุศลโดยนัยนี้ ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นแบบอย่าง เริ่มตั้งแต่ทรงตั้งกฎหมายในเรื่องของการพนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปลากัด และไก่ชน ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการพนันที่มีแต่โทษสถานเดียว เป็นเหตุให้มีการตีชิงวิ่งราวหรือทะเลาะวิวาทตามมาไม่ขาด โรงทานที่ทรงตั้งมาตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นเสวยราชย์ก็โปรดให้มีอยู่ตลอดทั้งรัชกาล ทุกเช้าและเพลโปรดให้นิมนต์พระภิกษุสามเณรมาฉันภัตตาหารที่โรงทานด้วย ฉันทเช้าแล้วโปรดให้อาหาราชนาพระธรรมกถึกขึ้นเทศน์ทุกวันเสมอไป เป็นอุบายให้ผู้คนทั้งปวงได้เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ผู้คนต่างพากันมาฟังพระธรรมเป็นจำนวนมากมิได้ขาด ต่างคนต่างหาข้าวของมาบูชาธรรมตามกำลังสติปัญญาคราใดเป็นวันพระก็โปรดให้จัดของมาถวายพระเป็นกรณีพิเศษ ทรงหวังไปตลอดจนถึงแม่แต่คนกาและสิ่งสารพัดอื่นๆ ที่กำแพงพระราชวังทุกเช้าโปรดให้พนักงานเอาข้าวพระราชทานกา วันหนึ่งสิ้นข้าวกว่าสามหาบ ข้าวส่วนเหลือตกจากกำแพง บรรดาแพะแกะตลอดจนสัตว์ชนิดอื่นๆ ก็ได้อาศัยรับพระราชทานเลี้ยงชีวิตอยู่เป็นนิตย์ (ชงทอง จันทรางศุ ๒๕๓๑ : ๔๔-๔๕)

๒. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาพิธี

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาแรงกล้าในพระบรมพุทธศาสนา พระองค์ทรงประกอบการพระราชกุศลอยู่เป็นนิจ โดยจะเห็นได้จากหมายรับสั่งในเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนาต่างๆ เช่น พิธีเสด็จถวายผ้าพระกฐิน พิธีวิสาขบูชา กำหนดงานฉลองวัดราชโอรส และพระอารามหลวงอีก ๕ พระอาราม เป็นต้น ดังตัวอย่างหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๔ เลขที่ ๑ และ ๕ เกี่ยวกับพิธีวิสาขบูชา

	หลวงเสพสุนทร	๗
	หลวงจำเนียรภักดี	๗
	หลวงยี่สารสรเดช	๗
วัดสระเกษ	ล้อมวัง	กำแพงแก้ว
๒๓๔ กระทั่ง		
		ศาลาซุ้มประตู

หลวงภา ๖

หลวงวิวัฒน์ ๖

หลวงพรหม ๖

หลวงวิเศษ

แต่ให้ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ทั้งนี้ ให้มีสาแหรกคานจงทุกคน ให้มีนายหมวดคุมไพร่
ไปรับข้าวกระตังต่อเสมียนตรา กรมวัง ณ ทิมดาบขาววัง แต่ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๖ เพลาเช้า ให้ครบตามเกณฑ์ ตามรับสั่ง

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้บวชภิกษุสามเณรตาม โบราณราชประเพณี ซึ่ง
เป็นที่นิยมสืบมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์จะต้องทรงผนวช
ทุกพระองค์ รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านายในราชสำนัก แม้ขุนนางข้าราชการก็จะสนับสนุน
ให้ลูกหลานและผู้ใกล้ชิดได้บวชเรียนด้วย โดยจะมีพระราชพิธีการจัดบวชภายใต้การอุปถัมภ์ของ
พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพระราชพิธีของกษัตริย์แต่โบราณ ในเทศกาลเดือน ๘ (พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๔๕๖ : ๕๐๑)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะทรงบวชนาค “ข้าราชการ” และ “นาคช่วย” ทุกปี
(นาคช่วย คือ นาคที่ถ่ายออกมาจากความเป็นทาส) ดังปรากฏความตอนหนึ่งจากหมายรับสั่งรัชกาล
ที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๖ (พ.ศ.๒๓๘๕) เลขที่ ๔ ก, ว่า

... ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราช

กุศลให้ช่วยคนที่ตกทุกข์ได้ยากเป็นทาสอยู่กับผู้มีชื่อที่มีได้สักแรกแร้ และข้อมือมา
บวชเป็นนาคหลวง ให้ชาวพนักงานพระคลังวิเศษไปเบิกเงินต่อพระคลังมหา
สมบัติ ๑๐ ชั่ง ไปส่งให้ผู้รับสั่งพระคลังสุกรัต แต่ ณ วัน ๒ ๗ ๘ ค่ำ จะได้วาง
คำตัวเหมือนอย่างทุกปี...

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมีประเพณีในการบวชนาคข้าราชการและ
นาคช่วย เช่นนี้ เท่ากับเป็นการส่งเสริมให้มีการจัดบวชข้าราชการในกรมของแต่ละกรมทั้งในกรุง
และหัวเมือง จึงสันนิษฐานว่า บรรดาขุนนาง เจ้านาย และสามัญชน ได้มีการบวชทาสของตนด้วย
(पालเลกัวซ์ ๒๕๒๐ : ๘๔๔)

ศาสนพิธีอีกหนึ่งอย่างที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มไว้ คือ ประเพณี มีกระจาดใหญ่ถวาย ในเวลาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงผนวชแล้วถวายเทศน์มหาชาติ ดังที่กล่าวไว้ในพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ได้ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นไว้ตอนหนึ่งว่า

“ได้ทรงคิดทำกระจาดใหญ่เจ็ดชั้น ประดับด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมากวิจิตรงดงาม เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ (วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๖๐) เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อยังทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้น มาถวายพระธรรมเทศนากัมมัฏธี ครั้งนั้นเป็นการเอิกเกริกเป็นการอัสภรย์ ข้าราชการ ราษฎรพากันมาดู อนุโมทนาในพระราชกุศลนั้นเป็นอันมาก ด้วยยังไม่มีใครทำขึ้นเป็นแบบอย่าง จนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทราบ ตรัสยกย่องสรรเสริญเป็นอเนกประการ” (ส. พลายน้อย ๒๕๔๔ : ๔๕)

๓. พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ

ศาสนวัตถุในที่นี้หมายถึง สิ่งต่างๆที่มีความสัมพันธ์หรือเป็นตัวแทน ของพระพุทธศาสนา ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ “วัด” ซึ่งเป็น พุทธสถาน ที่รวบรวมศาสนวัตถุในทุกๆด้านไว้ ไม่ว่าจะเป็น พระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนัง รวมทั้งงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบความนิยมแห่งยุคสมัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดอุสถานมากมายยิ่งกว่าในรัชสมัยใด เหตุผลในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัด ที่มีมากกว่ารัชสมัยอื่น ๆ มีหลายประการด้วยกัน ประการแรกคือ บ้านเมืองที่สร้างขึ้นมาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชสมัยนี้เป็นเวลาร่วม ๕๐ ปี ถาวรวัตถุต่างๆชำรุดทรุดโทรมลงอย่างมาก ถึงเวลาที่ต้องบูรณปฏิสังขรณ์ ประการที่สองซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญคือ พระราชศรัทธาในพระบรมพุทธานุศาสนาส่วพระองค์ที่เป็นสาเหตุให้เจ้านายและขุนนางเลียนแบบอย่าง และประการสุดท้ายซึ่งทำให้เหตุผลสองข้อแรกบรรลุวัตถุประสงค์ คือ ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

วัดที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจำแนกได้เป็น วัดที่ทรงสถาปนา วัดที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ วัดที่ทรงอุปการะและปฏิสังขรณ์ (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน ๒๕๔๔)

วัดที่ทรงสถาปนา ได้แก่

วัดเทพธิดาราม วัดราชนัคดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

วัดที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่

วัดราชโอรสาราม (วัดประจำรัชกาลที่ ๓)

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดนางนองวรวิหาร	วัดสุวรรณดาราราม	วัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร
วัดราชสิทธิาราม	วัดศาลาปูนวรวิหาร	วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร	วัดสังกระจาย	วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	วัดยานนาวา	วัดพระพุทธบาท
วัดกลางวรวิหาร (วัดกลางเมืองสมุทรปราการ)		

วัดที่ทรงอุปการะและปฏิสังขรณ์ คือ วัดที่เจ้านาย ขุนนาง และคหบดีเลื่อมใสสร้าง

แล้วน้อมเกล้าฯถวายเป็นพระราชกุศล ทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง จำนวน ๓๑ วัด ได้แก่

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร	วัดกาญจนสิงหาสน์วรวิหาร	วัดสัมพันธวงศารามวรวิหาร
วัดกุหาสวรรค์	วัดคงคารามวรวิหาร	วัดอมรินทารามราชวรวิหาร
วัดบวรนิเวศวิหาร	วัดจันทารามวรวิหาร	วัดชนะสงครามวรมหาวิหาร
วัดคูสิดารามวรวิหาร	วัดทองธรรมชาติวรวิหาร	วัดจักรศิลาชาวาสวรมหาวิหาร
วัดนาคกลาง	วัดบพิตรพิมุขหาร	วัดบวรมงคลราชวรวิหาร
วัดหนังวรวิหาร	วัดปรีณายกวรวิหาร	วัดปากน้ำภาษีเจริญ
วัดพระยาทำ	วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร	วัดกนิษฐนาถวรวิหาร
วัดคฤหบดี	วัดเครือวัลย์วรวิหาร	วัดมหรณพารามวรวิหาร
วัดรังษีสุทธาวาส	วัดราชบูรณะราชวรวิหาร	วัดรัษฎาธิฐานราชวรวิหาร
วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร	วัดอัมพวันเจติยาราม	วัดสังเวชวิศณารามวรวิหาร
วัดเศวตฉัตรวรวิหาร	วัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร	วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

นอกจากวัดหลวงที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ยังพบว่าในรัชสมัยนี้มีวัดราษฎร์เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่นวัดใหม่ยายแพ่ง (วัดคณิกาผล) วัดนายโรง วัดช่างแสง (วัดชัยมงคล) เป็นต้น

ในบรรดาวัดต่างๆที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้มีมากกว่า ๖๐ วัดนั้น มีวัดที่มีแบบอย่าง พระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ ๓ ไม่ต่ำกว่า ๑๘ วัด คือ

วัดเทพธิดาราม	วัดมหรณพารามวรวิหาร	วัดราชโอรสาราม
วัดนางนองวรวิหาร	วัดนางชี	วัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร
วัดอินทาราม	วัดจันทารามวรวิหาร	วัดเศวตฉัตรวรวิหาร
วัดราชสิทธิาราม	วัดพิชัยญาติการาม	วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
วัดประดู่ฉิมพลี	วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร	วัดไพชยนต์พลเสพย์
วัดโปรดเกศเชษฐาราม	วัดทองนพคุณ	วัดสามพระยา

(สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ๒๕๓๑ : ๑๑๘)

เนื่องจากวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสร้างนั้นมีมากมาย จึงจะทำการ

ศึกษาลงรายละเอียดเพียง ๖ วัด อันอาจสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางการปกครอง ดังนี้

วัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ ๓ วัด ได้แก่

๑. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
๒. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
๓. วัดยานนาวา

วัดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ ๓ วัด ได้แก่

๑. วัดเทพธิดารามวรวิหาร
๒. วัดราชนัดดารามวรวิหาร
๓. วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร จังหวัดนนทบุรี

จากทั้ง ๖ วัด ที่ได้ศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในการสร้างวัดอุสถานในพระพุทธศาสนา ๒ รูปแบบควบคู่กันไป คือทั้ง แบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะในสมัยของพระองค์ ที่เรียกรวมว่า “แบบพระราชนิยม” และ แบบศิลปกรรมที่นิยมสร้างสืบทอดต่อกันมา ที่เรียกว่า “แบบประเพณีนิยม” ดังสรุปรูปแบบงานศิลปกรรมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ได้ดังนี้ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ๒๕๔๙ : ๒๐๖ - ๒๒๓)

๑. **แบบประเพณีนิยม** คือ งานที่เป็นแบบอนุรักษ์แบบแผนประเพณีดั้งเดิม

๑.๑ **อาคาร** เป็นอาคารหลังคาคลุม ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันประดับลวดลายไทย วัดในกลุ่มนี้จะเป็นวัดที่สร้างสืบทอดจากรัชกาลก่อน คือมีการก่อสร้างตามแบบประเพณีนิยมแต่ยังไม่แล้วเสร็จ เมื่อรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาต่อ จึงสร้างตามแบบประเพณีนิยม แม้แต่อาคารที่ทรงสถาปนาใหม่ แต่อยู่ในวัดเดิมที่เป็นแบบประเพณีนิยมอยู่ก่อนแล้ว เพื่อความกลมกลืนทางด้านศิลปกรรมที่ต้องสอดคล้องต้องกัน ส่วนใหญ่เป็นวัดหลักที่มีความสำคัญในฐานะวัดหลวงชั้นเอก เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ วัดสุทัศนเทพวรารามฯ วัดอรุณราชวรารามฯ วัดสระเกศฯ เป็นต้น แต่บางครั้งจะใช้ระบบก่อสร้างแบบใหม่ ที่เพิ่มเสาดำเนินเพื่อรับน้ำหนักชายคา ทำให้อาคาร โบสถ์ วิหาร มั่นคงแข็งแรงขึ้น

ภาพที่ ๑ วิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ

๑.๒ เจดีย์ นิยมเจดีย์ทรงปราสาทและเจดีย์ทรงเครื่อง เจดีย์ทั้ง ๒ รูปแบบ มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เจดีย์ทรงปราสาทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดอันเป็นสัญลักษณ์แห่งพระนคร ได้แก่ พระปราสาทวัดอรุณราชวรารามฯ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงริเริ่มไว้ ซึ่งแต่เดิมสูงเพียง ๘ วา ต่อมารัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯให้ก่อสร้างเสริมสูงถึง ๓๕ วา ส่วนเจดีย์ทรงเครื่องที่มีขนาดใหญ่ที่สุด และมีสัดส่วนที่งดงามอย่างมาก ได้แก่ เจดีย์ประจำพระองค์รัชกาลที่ ๒ และเจดีย์ประจำพระองค์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ

ภาพที่ ๒ : พระปราสาทวัดอรุณราชวรารามฯ

ภาพที่ ๓ : เจดีย์ประจำพระองค์รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และ รัชกาลที่ ๓ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ

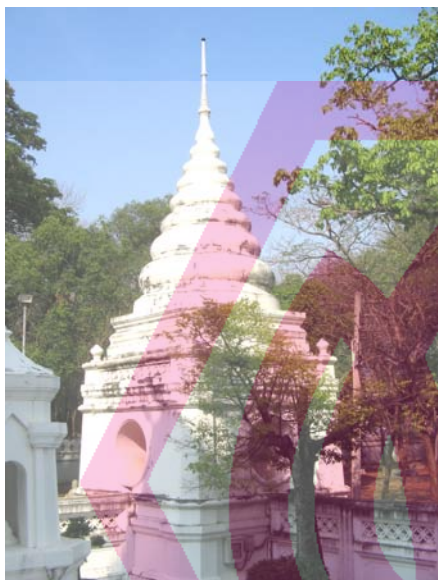

พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ (ร.๑)

พระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรนิธาน (ร.๒)

พระมหาเจดีย์มุนีปัตตปริวาร (ร.๓)

๑.๓. **เจดีย์ประจํามุม** รูปแบบสำคัญของวัดที่สร้างในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ การสร้างเจดีย์ประจํามุมพระอุโบสถทั้ง ๔ มุม ภายในระเบียงคด มีทั้งเจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงเครื่อง และเจดีย์ทรงถระจีน เช่น พระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามฯ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงระฆังผสมถระจีน ที่วัดเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นต้น

ภาพที่ ๔ : เจดีย์ประจํามุมพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติฯ

คติการสร้างเจดีย์ประจํามุมนี้ ทำสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เพียงแต่ในรัชกาลที่ ๓ ไม่นิยมสร้างเจดีย์เป็นประธานของวัด แต่จะใช้พระอุโบสถเป็นประธานของวัดแทน จึงนำเอาเจดีย์ประจํามุมมาประดับที่มุมของพระอุโบสถ ตามแนวความคิดเรื่องจักรวาล

๒. **แบบพระราชานิยม** คือ งานที่คิดค้นใหม่ มีอิทธิพลของศิลปะจีน ในที่นี้หมายถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งแตกต่างจากแบบประเพณีนิยมเดิมของไทย ส่วนใหญ่จะปรากฏในอาคารที่เป็นพระอุโบสถ และพระวิหาร

๒.๑ **อาคาร** เป็นอาคารแบบถระจีนที่มีขนาดสูงใหญ่ และกว้างขวางกว่าอาคารแบบประเพณีนิยม ลักษณะที่สำคัญคือ มีระบบเสารับน้ำหนักเป็นแท่งสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ไม่มีการประดับบัวหัวเสา และเพิ่มเสาพาไลมารองรับน้ำหนัก หน้าบันก่ออิฐถือปูนแทนเครื่องไม้ งานประดับหน้าบันเป็นลวดลายมณฑล และลวดลายพรรณพฤกษาแบบจีน ภายในไม่ประดับจิตรกรรมแบบประเพณี (ภาพพุทธประวัติ ชาดก) แต่จะเปลี่ยนมาเขียนลายมณฑล เครื่องโต๊ะอย่างจีน เช่น พระอุโบสถ วัดราชโอรสารามฯ หรือจะประดับเฉพาะลวดลายที่ผนังเต็มพื้นที่ เป็นลายก้านแย่ง เช่น ที่วัดเทพธิดาราม และวัดเฉลิมพระเกียรติ ส่วนการประดับตกแต่งอย่างอื่นก็จะเป็นศิลปะแบบจีนด้วยเช่นกัน เช่น ทวารบาลประดับประตูเป็นลายเสี้ยวกางแบบจีน รวมทั้ง “อับเฉา” ฝักดาตั้งประดับอยู่หน้าประตู หรือเรียงรายภายในระเบียงคด

ภาพที่ ๕ : วิหารพระนอน วัดราชโอรสารามฯ

ภาพที่ ๖ : ทวารบาลประดับประตูลาย
เสี้ยวกางแบบจีน วัดราชโอรสารามฯ

ภาพที่ ๗ : จิตรกรรมฝาผนัง
พระวิหารวัดเทพธิดาราม

ภาพที่ ๘ : จิตรกรรมฝาผนัง
พระอุโบสถวัดเทพธิดาราม

ภาพที่ ๙ : “อับเฉา” ประดับหน้า
ประตูทางเข้าโบสถ์
วัดเฉลิมพระเกียรติฯ

๒.๒ **แผนผัง** วัดที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนา จะมีระบบแผนผังที่แตกต่างกันไปไม่ซ้ำแบบกัน ไม่ว่าจะเป็น วัดราชโอรสารามฯ วัดเทพธิดารามฯ วัดราชนัคดารามฯ และวัดเฉลิมพระเกียรติฯ ดังนี้

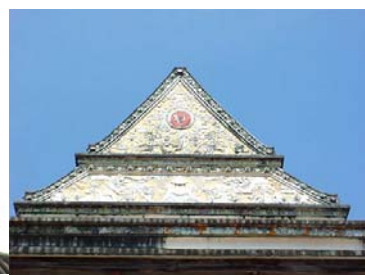
- **วัดราชโอรสารามฯ** มีวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นประธานของวัด วางตัวตามแนวขวาง ล้อมรอบด้วยระเบียงคด มีพระอุโบสถอยู่ด้านหน้า
- **วัดเทพธิดารามฯ** มีพระอุโบสถเป็นประธานอยู่ตรงกลาง การวางตัวด้านขวาเป็นพระวิหาร ด้านซ้ายเป็นศาลาการเปรียญ โดยวางแนวอาคาร ๓ หลังในแถวหน้ากระดาน
- **วัดราชนัคดารามฯ** มีโลหะปราสาทเป็นประธานของวัด พระอุโบสถวางตัวตามแนวขวาง มีศาลาการเปรียญ ๒ ซ้ำ ในลักษณะสมมาตร (อาคารเป็นแบบประเพณีนิยม แต่มีการวางผังแบบใหม่)
- **วัดเฉลิมพระเกียรติฯ** มีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธาน (อาจสร้างขึ้นหรือสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ ๔) มีพระอุโบสถอยู่ด้านหน้า คู่กับศาลาการเปรียญ

สำหรับแผนผังตามแบบประเพณีนิยมแบ่งตามยุคสมัยได้ดังนี้

- ในสมัยสุโขทัย และล้านนา จะมีเจดีย์เป็นประธานของวัด มีพระวิหารหลวงอยู่ด้านหน้า โดยทั่วไปทางทิศตะวันออก ส่วนพระอุโบสถอาจมีหรือไม่มีก็ได้
- สมัยอยุธยาตอนต้น มีเจดีย์ประธาน ระเบียงคดล้อมรอบ วิหารหลวงตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน โดยมีพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง
- สมัยอยุธยาตอนกลาง เจดีย์ประธานลดความสำคัญลง ระเบียงคดเริ่มหายไป พระอุโบสถและวิหารมีความสำคัญมากขึ้น
- สมัยอยุธยาตอนปลาย ปรับพระอุโบสถมาเป็นประธานของวัด เปลี่ยนเจดีย์ไปอยู่ด้านหลังของพระอุโบสถ โดยลดขนาดองค์เจดีย์ลงเป็นองค์เล็กๆ ๒ องค์คู่กัน

จะสังเกตได้ว่าวัดที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาขึ้นนั้นมีแผนผังที่ไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นที่นิยมในยุคสมัยที่สืบทอดมา

๒.๓ **หน้าบัน** มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการสร้างหน้าบันที่บ่งบอกถึงฐานันดรของผู้สร้าง คือ หากเป็นวัดที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเอง จะสร้างหน้าบัน ๒ ชั้น เช่น วัดราชโอรสารามฯ วัดเทพธิดารามฯ และวัดเฉลิมพระเกียรติฯ ส่วนวัดอื่นๆที่เจ้านายหรือขุนนางสร้าง จะมีหน้าบันชั้นเดียว จะพบบ้างที่ขุนนางสร้างแล้วทำเป็นหน้าบัน ๒ ชั้น แต่ไม่มากนัก ซึ่งอาจเป็นการสร้างอุทิศถวายหรือไม่ คงต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

ภาพที่ ๑๐ : หน้าบันพระอุโบสถ
วัดเทพธิดารามฯ

ภาพที่ ๑๑ : หน้าบันพระอุโบสถ
วัดเฉลิมพระเกียรติฯ

ภาพที่ ๑๒ : หน้าบันพระ
วิหารวัดราชโอรสารามฯ

๒.๔ ชุ่มเสมา วัดที่เป็นแบบพระราชนิยมจะมีชุ่มเสมาแบบใหม่ที่เป็นแบบเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ การสร้างเป็นอาคารด้วยหินแกรนิตหรือหินชนวน มีฐานสูง เป็นฐานกึ่งฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย รองรับส่วนเรือนธาตุที่เจาะช่องทั้ง ๔ ด้าน ประดิษฐานใบเสมา ส่วนหลังคาแตกต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย โดยรวมแล้วจะเป็นทรงกระโจมมีหัวเม็ดประดับที่ยอดหรือที่มุม ทั้งวัดราชโอรสารามฯ วัดเทพธิดารามฯ และวัดเฉลิมพระเกียรติฯ มีลักษณะที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก แตกต่างกันเพียงงานประดับตกแต่งและลวดลายเท่านั้น ซึ่งมีทั้งที่เป็นลายแบบจีนและลายแบบตะวันตก

ภาพที่ ๑๓ : ชุ่มเสมาวัดราชโอรสารามฯ

ภาพที่ ๑๔ : ชุ่มเสมาวัดเฉลิมพระเกียรติฯ

ภาพที่ ๑๕ : ชุ่มเสมาวัดเทพธิดารามฯ

ภาพที่ ๑๖ : ชุ่มเสมาวัดราชนัลดาย

สำหรับวัดราชนัลดาย ใช้แนวความคิดในการสร้างเหมือนกัน คือมีส่วนฐาน เรือนธาตุ และส่วนยอด แต่มีรูปแบบและใช้วัสดุแบบประเพณีนิยมเดิม คือ การก่ออิฐถือปูน มี ส่วนฐานเป็นฐานสิงห์ เรือนธาตุเพิ่มมุม ส่วนหลังคาเป็นเจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมองค์ระฆัง

๒.๕ อัยภุมหาเจดีย์ เป็นแนวพระราชดำริใหม่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน อัยภุมหาเจดีย์ คือ เจดีย์ทรงปราสาท ๘ องค์ ด้านหน้าพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ ปรากฏชื่อไว้ในหมายรับสั่ง ได้แก่ พระพุทธเจดีย์ พระธรรมเจดีย์ พระปัจเจกพุทธเจ้าเจดีย์ พระสาวกเจดีย์ พระภิกษุณีสาวกเจดีย์ พระชาคกโพธิสัตว์เจดีย์ พระสงฆ์เจดีย์ และพญาจักรเจดีย์ โดยที่เจดีย์แต่ละองค์เป็นตัวแทนตามที่ได้ระบุไว้แล้ว ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นแนวพระราชศรัทธาอย่างใหม่ที่เกิดขึ้น แสดงพระราชประสงค์ให้เห็นถึงบุคคลสำคัญ และพระธรรมในพระพุทธศาสนา โดยการแสดงออกด้วยสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม

ภาพที่ ๑๗ : อัยภุมหาเจดีย์
ด้านหน้าพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ

โดยสรุปแล้ว พระราชนิยม ในที่นี้หมายถึง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งแตกต่างจากแบบประเพณีนิยมเดิมของไทย ส่วนใหญ่จะปรากฏในอาคารที่เป็นพระอุโบสถ และพระวิหาร โดยสามารถเปรียบเทียบสิ่งที่แตกต่างจากรูปแบบประเพณี ดังนี้ ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมกับแบบพระราชนิยม

องค์ประกอบของอาคาร	แบบประเพณี	แบบพระราชนิยม
ผังพื้น	<ul style="list-style-type: none"> - มีระเบียงรอบ มีบันไดขึ้นทางด้านข้างทั้งด้านหน้าด้านหลัง - พื้นที่ทำสังฆกรรมจะยกพื้นสูงกว่าระเบียง - ก่อนเข้าสู่ภายในจะมีพื้นที่ส่วนที่เป็นมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง - สำหรับผังพื้นที่แตกต่างไปจากนี้จะเป็นแบบทรงโรง แบบไม่มีระเบียง แต่มีมุขหน้ามุขหลัง และแบบที่มีแต่ระเบียงไม่มีมุข 	<ul style="list-style-type: none"> - คงแบบเดิม มิได้เปลี่ยนแปลง
รูปทรง	<ul style="list-style-type: none"> - เสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ก่ออิฐฉาบปูน - ผนังเป็นแบบกำแพงรับน้ำหนัก ก่ออิฐหนา ฉาบปูนเรียบรูปทรงจึงโอ้อวด หนักแน่น แข็งแรง 	<ul style="list-style-type: none"> - ตั้งแต่พื้นกำแพงแก้วจนถึงระดับท้องช่อ ยังมีรูปทรงคงเดิม - เสาสี่เหลี่ยมแบบก่ออิฐฉาบปูน ลมมูมเสาบอบปาด ๔๕ องศา ลมมูมแบบเว้าเข้าและโค้งออก - ไม่มีบัวหัวเสา - เสานางเรียงรับพาโลกคลุมพื้นระเบียง - ตอนบนมีไม้วางพาดทำนองทับหลัง เพื่อรับการก่ออิฐขึ้นไปรับจันทันระเบียง - การเจาะผนังเพื่อเป็นช่องประตูหน้าต่างนั้นมีทับหลัง ไม่อยู่ตอนบนสุดของความสูงเหมือนสถาปัตยกรรมแบบประเพณี

ตารางที่ ๑ (ต่อ)

องค์ประกอบของอาคาร	แบบประเพณี	แบบพระราชนิยม
		<ul style="list-style-type: none"> - ชุ่มประตู ชุ่มหน้าต่าง ออกแบบให้ ง่ายต่อการดูแลรักษา โดยตัดแปลง เลียนแบบโครงสร้างของลายเดิม เป็น ลายดอกไม้ ใบไม้ กระจังแปลง ประจายามแปลง ฐานสิงห์แปลง โดยจัดลายต่างๆให้อยู่ในกรอบหรือ ลักษณะของเดิม แล้วใช้งาน ถ้วย ประดับเป็นดอกไม้ ลายต่างๆใช้วิธี ปั้นปูนติดกับผนังโดยตรง
โครงสร้าง	<ul style="list-style-type: none"> - ระบบการถ่ายท่อน้ำหนักเป็น ทอดๆ จากกระเบื้องลงสู่ระแนง กลอน แปะ จันทัน แล้วจึงถ่ายลงสู่ กำแพงและเสา 	<ul style="list-style-type: none"> - โครงสร้างหลังคาเป็นแบบจันทันรับ น้ำหนักที่ถ่ายทอดจากแป กลอน ระแนง และเครื่องมุง - เครื่องมุงเป็นแบบกระเบื้องดินเผา มีทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ เป็น กระเบื้องแบบหางมน และหางตัด
หลังคา	<ul style="list-style-type: none"> - หลังคาไม้ ช้อนถึง๓ หรือ ๔ ช้อน - เครื่องปิดริมกระเบื้องเป็น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ทั้งชนิดรวระยะกา และเครื่องถ้ายองเป็น ไม้ทั้งหมด - ฝ้าบ้านเป็นลายแกะสลักไม้ - เครื่องไม้ทั้งหมดประดับประดา ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ปิด ทองร่องซาด และลงรักปิดกระจก - ยื่นหลังคา (ไชรา) ออกไปเพื่อปก คลุมหน้าจั่ว ปกป้องลายหน้าบ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> - หลังคามีตั้งแต่ช้อนเดียวจนถึง ๒ ช้อน แต่จะไม่พบว่ามีหลังคาถึง ๓ ช้อนเลย - จำนวนฝืนของหลังคามีตั้งแต่ดับ เดียวจนถึง ๓ ดับ สำหรับดับที่ ๑ และดับที่ ๒ ทางด้านสกัดจะเป็นกัน สาครอบ หรือถ้าดับที่ ๑ เป็นกันสา ดดับที่ ๒ ก็เป็นฝ้าบ้านด้วย - ฝ้าบ้าน มีการก่ออิฐประกบกับโครง จั่วไม้ - หน้าจั่วหรือลายหน้าบ้านเปลี่ยนจาก ไม้เป็นก่ออิฐฉาบปูน ปั้นลวดลาย ซึ่งเป็นวัสดุที่คงทนต่อดินฟ้าอากาศ

ตารางที่ ๑ (ต่อ)

องค์ประกอบของ อาคาร	แบบประเพณี	แบบพระราชนิยม
		<ul style="list-style-type: none"> - ตัดการยื่นของไชราหน้าจั่ว ให้เหลือ เสมอกับแนวหน้าจั่ว เมื่อลดไชรา เครื่องปิดชายกระเบื้องที่เป็นทั้งรวย ระกา เครื่องล้าของ จึงคไปโดย ปริยาย เปลี่ยนเป็นปั้นปูนคล้ายกับ ปั้นลมแบบหางปลาของเรือนไทย ภาคกลางแทน - ไม่ยื่นชายคาค้านข้างมาก เนื่องจากมี ระเบียงรอบอยู่แล้ว ฝนแดดที่จะ ทำลายซุ้มหน้าต่าง บานหน้าต่างก็ น้อยลง - ด้านสกัดหน้าหลังมีกันสาครอบ ทำให้ไม่จำเป็นต้องมีคันทวยรับ ชายคา ซึ่งคันทวยเป็นองค์ประกอบ ที่บอบบาง นุบสลายง่ายจากภัย ธรรมชาติ

ตัวอย่างของงานแบบพระราชนิยม คือ อาคารที่มีความมั่นคงถาวร ประกอบด้วยระบบ
เสารับน้ำหนักที่เป็นแท่งสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ และการเพิ่มเสาพาไลมารองรับน้ำหนัก ซึ่งทั้ง ๒ สิ่งนี้
ทำให้อาคารแบบพระราชนิยมมีขนาดใหญ่และกว้างขวางกว่าอาคารในสมัยก่อน นอกจากนี้ยัง
ได้มีการคิดค้นและการออกแบบอาคารอย่างใหม่เกิดขึ้น เช่น การปรับเปลี่ยนระบบแผนผังในการ
สร้างวัด ที่มีความหลากหลายรูปแบบมากยิ่งขึ้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ๒๕๔๗ : ๗๗)

สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงสถาปัตยกรรม
ของพระองค์นั้น เนื่องมาจาก

๑. ช่างก่อสร้างชาวไทยที่ถนัดงานไม้ขาดแคลนเพราะการสงคราม และขาดการ
สร้างวัดวาอารามมานาน ผู้สืบทอดวิชาช่างลดจำนวนลง จึงต้องอาศัยช่างจีนซึ่งถนัดงานปูนมาก
กว่าเป็นส่วนใหญ่ แม้งานปูนปั้นออกลายไทยช่างจีนก็ทำไม่ถนัด ต้องพลิกแพลงเลียงประดับด้วย
กระเบื้องอย่างจีน โดยออกแบบใหม่ให้เหมาะสมกับฝีมือและเชิงช่างอย่างจีน ดังกลอนเฉลิมพระ
เกียรติฯของพระยาไชยวิชิตที่ว่า

“...เงินสำเพ็งพวกแซ่เต้จิว วิชาช่างจ้างทำกันเป็นทิว แดกตัวให้ตัวตั้งคร้วเลียง...”

๒. เพื่อลดเวลาและค่าใช้จ่ายลง จึงเห็นควรปรับลดส่วนประดับ เช่น ทิ้งส่วนไชรา หน้าจั่ว ซ่อฟ้า ตัวรอย ใบระกา แม้กระทั่งบัวปลายเสาก็ไม่มีทำ

๓. เพื่อความคงทนของสถาปัตยกรรม ดังที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่งเพลงยาว ยอพระเกียรติอธิบายเอาไว้ว่า

“...ซ่อฟ้าหางหงส์ ทรงบูรณ ไม่ทนทานว่ามักจะหักพัง...”

และกลอนเพลงยาวเสมียนมี บุตรพระโหรา ก็ว่าไว้

“...ทรงประดิษฐ์คิดสร้างละอย่างกัน ล้วนเหมาะมั่นอิฐ ไม่มีใครเปลือง
ใบระกาหน้าบันสุวรรณปิด ไม่ทนฤทธิ์ฝนรดก็หมดเปลือง...”

(สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ ๒๕๓๑ : ๑๒๓-๑๒๕)

การสร้างงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ นอกเหนือจากรูปแบบที่เป็นแบบพระราชนิยมอย่างจีนแล้ว ยังปรากฏแนวพระราชดำริในการสร้างเจดีย์ หรืออาคารในรูปแบบใหม่ๆ ที่ต่างออกไป ดังเช่น

- **เจดีย์เรือสำเภาที่วัดยานนาวา** สร้างขึ้นเพื่อการอนุรักษ์และการปรับเปลี่ยนรูปแบบตามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างพระสถูปเจดีย์ไว้ที่วัดคอกกระบือ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการที่พระองค์ทรงใช้เรือสำเภาขนสินค้าไปทำมาค้าขายถึงเมืองจีนและประเทศต่างๆ โดยทรงมีพระราชดำริว่า ต่อไปในภายหน้ารูปลักษณะเรือสำเภาอาจจะเปลี่ยนไปคนรุ่นหลังอาจจะจำรูปลักษณะสำเภาจีนที่พระองค์ทรงใช้เป็นพาหนะไม่ได้ กับทรงรำลึกถึงพระธรรมในเวสสันดรชาดกด้วยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระสถูป เจดีย์เป็นแบบอย่างใหม่ขึ้น เป็นสำเภาจีนมีพระเจดีย์ ๒ องค์อยู่บนเรือ คือ ทรงสร้างพระสถูปเจดีย์มีฐานเป็นเรือสำเภาจีน พร้อมกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนาม **วัดคอกกระบือ** ว่า “**วัดยานนาวาราม**” ตามพระสำเภาพระเจดีย์ที่ทรงสร้างถวายไว้ ซึ่งแปลว่า “**ญาณอันเป็นพาหนะดุจตั้งสำเภาข้ามโสมพะพง**” ซึ่งสืบเนื่องมาจากมหาชาติคำหลวงเรื่องพระเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดร ทรงตรัสเรียกกันหาและชาติ ให้อุทิศตนร่วมกับพระบิดาสร้างมหากุศล อันเป็นเสมือนสำเภาใหญ่พามนุษยชาติข้ามโสมพะพงไปสู่พระนิพพาน กับทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างรูปหล่อสำริดพระเวสสันดร กันหาและชาติไว้บน **พระสำเภาพระเจดีย์** นี้ด้วย สำหรับชื่อ “**วัดยานนาวาราม**” นี้ ต่อมาได้เลื่อนมาเป็น “**วัดยานนาวา**” ที่มีความหมายใกล้เคียงกับชื่อเดิม คือ “**วัดอันมีพาหนะดุจสำเภาในการที่จะนำพาเวไนยสัตว์ให้ข้ามพ้นโสมพะพง**” (ประวัติวัดยานนาวา, <http://www.watyan.com/>)

ภาพที่ ๑๘ : เจดีย์เรือสำเภาวัดยานนาวา

- โลหะปราสาทวัดราชนัดดาฯ สร้างขึ้นตามพระราชประสงค์ที่จะสร้างเจดีย์
 ประธานของวัดให้มีรูปแบบไม่เหมือนใคร ประกอบกับได้แรงบันดาลใจมาจากพุทธประวัติที่นาง
 วิสาขา บุตรีของชนัญชัยเศรษฐี แห่งเมืองราชคฤห์ สร้างโลหะปราสาทถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุ
 สงฆ์ มีลักษณะเป็นปราสาท ๒ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง ยอดปราสาททำด้วยทองคำและจากคัมภีร์มหาวงศ์
 พงศาวดารเมืองลังกา ที่ได้กล่าวถึงพระเจ้าทูลฐคามณีอภัย กษัตริย์แห่งกรุงอนูราชบุรีประเทศลังกา
 ทรงสร้างโลหะปราสาท ๘ ชั้น ๑,๐๐๐ ห้อง หลังคามุงด้วยแผ่นทองแดง พระสงฆ์อาศัยอยู่แต่ละชั้น
 ตามความรู้ ลดหลั่นจากบนลงมา สำหรับโลหะปราสาทวัดราชนัดดาฯนี้จึงเป็นองค์ที่ ๓ ของโลก มี
 ลักษณะทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมแบบไทยโดยเฉพาะ เป็นโลหะปราสาท ๓ ชั้น มียอด
 ทั้งหมด ๓๓ ยอด หมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๓ ประการ การสร้างปราสาทในรัชกาลของพระองค์
 สำเร็จเพียงปราสาทโกลน ยังไม่ได้ถือปูนก็สิ้นรัชกาล (กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๔๖)

ภาพที่ ๑๙ : โลหะปราสาท
 วัดราชนัดดาฯ

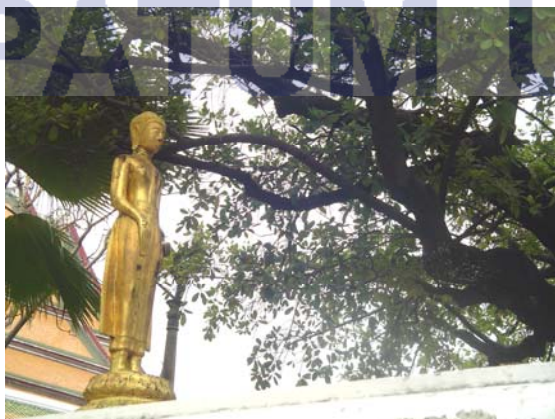
- สัตตมหาสถาน วัดสุทัศนเทพวรารามฯ มีแรงบันดาลใจในการสร้างเช่นเดียวกับ โลหะปราสาท คือ เป็นสิ่งสำคัญที่กล่าวถึงในพุทธประวัติ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ๒๕๔๗ : ๒๑๔) สัตตมหาสถาน คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุข ภายหลังการตรัสรู้ ๗ แห่ง แห่งละ ๗ วัน โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดให้จำลองขึ้นบริเวณด้านทิศตะวันออกของวัดสุทัศนเทพวรารามฯ เรียงเป็นแนวตรงระหว่างพระวิหารถึงพระอุโบสถ ตัวอาคารก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูงระดับศิระะ ทำเป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ และปลูกต้นไม้ตามที่ปรากฏในพุทธประวัติแต่ละตอน เรียงตามแนวเหนือใต้ตามที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา (กรมพระปรมาภิไธย ๒๕๗๒ : ๑๓๑)

ภาพที่ ๒๐ : ต้นมหาโพธิ์จากอินเดีย - ศรีลังกา สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ประดิษฐานพระพุทธรูปปางชนะมาร

ภาพที่ ๒๑ : อนิมมิสเจดีย์ สถานที่เสวยมุตติสุข ประดิษฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตร

ภาพที่ ๒๒ : รัตนจงกรมเจดีย์ สถานที่ประทับยืนทอดพระเนตร คูต้นศรีมหาโพธิ์ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางจงกรม

ภาพที่ ๒๓ : รัตนมรเจดีย์
สถานที่สมมุติเป็นเรือนแก้ว
ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ

ภาพที่ ๒๔ : ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร)
สถานที่ตรัสห้ามมารและธิดามาร
ประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามมาร

ภาพที่ ๒๕ : ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก)
สถานที่มานพจำแลงกายเป็นพญานาคเพื่อกันฝน
และลมให้กับพระพุทธเจ้า
ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก

ภาพที่ ๒๖ : ต้นราชายตนะ (ต้นเกด)
สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงได้ปฐมอุบาสก ๒ คน
ประดิษฐานพระพุทธรูปปางฉันทผลสมอ

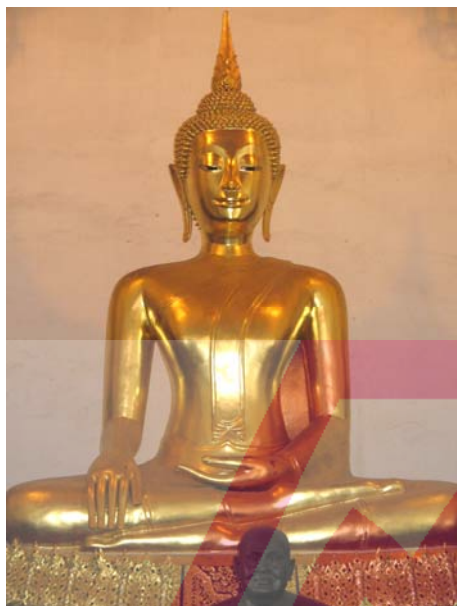
สำหรับศาสนวัตถุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างไว้มากอีกอย่างหนึ่งคือ พระพุทธรูป เนื่องจากในรัชกาลของพระองค์ มีวัดวาอารามที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ รวมทั้งวัดที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนมาก จนอาจกล่าวได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูปสำคัญขึ้นมากที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระบรมมหาราชวังนับเป็นจำนวนมากที่สุด (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ๒๕๓๕ : ๕๕) นอกจากพระพุทธรูปแล้ว พระองค์ทรงพระราชดำริสร้างงานประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นคติใหม่ๆ หลายแบบอย่างด้วยกัน ซึ่งสามารถจัดกลุ่มตามรูปแบบศิลปกรรมได้ดังนี้ (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ๒๕๓๑ : ๒๐๑ – ๒๒๑)

๑. พระพุทธรูปปฏิมาประธาน

ในรัชสมัยนี้นิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรหล่อด้วยโลหะขนาดใหญ่ ให้เหมาะสมกับขนาดของพระอุโบสถหรือพระวิหารที่จะนำพระพุทธรูปปฏิมากรไปประดิษฐานภายใน แต่การสร้างต้องใช้ทุนทรัพย์ ช่างปั้น ช่างหล่อ และกำลังคนทำเป็นจำนวนมาก ราษฎรจึงมีอาจมีกำลังทำสำเร็จ โดยลำพัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงมีพระบรมราชานุเคราะห์ช่วยเหลือพระพุทธรูปปฏิมากรพระราชทานให้ประดิษฐานตามพระอารามที่เจ้านาย ขุนนาง คหบดี ได้สร้างขึ้น อีกทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงหล่อพระขึ้นเป็นราชการของหลวงเอง

พระพุทธรูปปฏิมาประธานที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้ดีขึ้นดังเดิมในรัชกาลของพระองค์ มีดังนี้

- พระพุทธตรีโลกเชษฐ์	ในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม
- พระพุทธอนันตคุณอดุลยญาณบพิตร	ในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม
- พระพุทธมหาโลกาภินันท์	ในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ
- พระเสถียรคมุณี	ในพระอุโบสถวัดราชนาคดา
- พระพุทธตรีรัตนนายก	ในพระวิหารวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๒๙ : พระเศรษฐมุนี
ในศาลาการเปรียญวัดสุทัศน์เทพวราราม

ภาพที่ ๓๐ : พระพุทธปฏิมาประธาน ๒๘ องค์
ในพระอุโบสถวัดอัมพรสวรรค์

ส่วนพระพุทธปฏิมาประธานที่มีรูปแบบไม่เหมือนใคร ได้แก่ พระพุทธปฏิมาประธาน ๒๘ องค์ ในพระอุโบสถวัดอัมพรสวรรค์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงช่วยเจ้าจอมน้อย ฉายาสุหรานางง ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ปกีสังฆรณ์วัด ในคราวนั้นโปรดให้สร้างพระพุทธปฏิมากรปางมารวิชัยหล่อด้วยโลหะ ประดิษฐานรวมอยู่บนฐานชุกชีเดียวกันจำนวน ๒๘ องค์ พร้อมทั้งจารึกพระนามของแต่ละองค์ ดังนี้

พระพุทธตัณหังกร	พระพุทธเมธังกร	พระพุทธสรณังกร	พระพุทธที่บังกร
พระพุทธโกณฑัญญะ	พระพุทธมงคล	พระพุทธสุมน	พระพุทธเรวัต
พระพุทธโสภิต	พระพุทธอโนมาทสสี	พระพุทธปทุม	พระพุทธนารถ
พระพุทธปทุมุตตร	พระพุทธสุเมธ	พระพุทธสุชาติ	พระพุทธปิยทสสี
พระพุทธอรรถทสสี	พระพุทธธัมมทสสี	พระพุทธสิทธีตถะ	พระพุทธติสสะ
พระพุทธปัสสะ	พระพุทธวิปัสสี	พระพุทธสิขี	พระพุทธเวสสภู
พระพุทธกกุสนธ	พระพุทธโกนาคม	พระพุทธกัสสป	พระพุทธโคดม

๒. พระพุทธไสยาสน์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงสถาปนาพระพุทธปฏิมากรปางไสยาสน์ ไว้ ๒ องค์ องค์แรกสร้างขึ้นเมื่อครั้งยังดำรงพระยศ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โปรดให้ประดิษฐานไว้ในวิหารวัดราชโอรสาราม และองค์ที่สองเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้โปรดให้สถาปนาไว้ที่

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งจัดได้ว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรปางไสยาสน์ขนาดใหญ่ที่สุดในกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๓๑ : พระพุทธรูปไสยาสน์
ในวิหารพระนอน วัดราชโอรส

ภาพที่ ๓๒ : พระพุทธรูปไสยาสน์
ในวิหารพระนอน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๓. พระพุทธรูปปฏิมากรปางต่างๆ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเลือกค้ำพระพุทธรูปปางต่างๆ จากคัมภีร์พุทธประวัติ นับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ด้วยทองแดงที่ได้มาจากอำเภอจันทิก รวมเป็นพระพุทธรูป ๓๓ ปาง มีดังนี้ (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน ๒๕๔๔)

ปางทุกรกิริยา	ปางรับมรุตปายาส	ปางลอยถาด	ปางทรงรับหญ้าคา
ปางถวายเนตร	ปางจงกรมแก้ว	ปางประสานบาตร	ปางฉันทสมอ
ปางลีลา	ปางปลงกรรมฐาน	ปางห้ามสมุทร	ปางอุ้มบาตร
ปางภุคตกิจ	ปางพระเกศธาตุ	ปางพระป่าเลไลยก์	ปางนาคาวโลกย์
ปางปลงพระชนม์	ปางรับอุทกัจ	ปางสร่งน้ำ	ปางทรงรำพึง
ปางรับผลมะม่วง	ปางขับพระวัคกุลี	ปางฉันทมรุตปายาส	ปางห้ามมาร
ปางสนเข็ม	ปางชื้อครสาวก	ปางเปิดโลก	ปางเสด็จลงเรือขนาน

ปางห้ามพระแก่นจันทร์ ปางสำแดงชราธรรม ปางแสดงโอฬาริกนิมิต
 ปางประทานเอหิภิกขุอุปสมบท ปางประดิษฐานพระพุทธบาท
 พระพุทธปฏิมากรทั้ง ๓๑ ปางนี้ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่หอราชกรมานุสรณ์

๔. พระพุทธปฏิมากรเนื่องด้วยพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระพุทธปฏิมากร ตามวาระ
 โอกาสสำคัญมาโดยตลอดรัชกาล ดังต่อไปนี้

- ๔.๑ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช และสมเด็จพระบรมชนกนาถ
 - ๔.๒ พระพุทธเจษฎา
 ทรงสร้างครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก่อนเสวยราชย์สมบัติ ๕ ปี
 - ๔.๓ พระพุทธราชาภิเษก
 ทรงสร้างเมื่อเสวยราชย์สมบัติ ได้ ๑ ปี (ปีระกา พุทธศักราช ๒๓๖๘)
 - ๔.๔ พระพุทธชินสีห์ตรีโลกนาถ
 ทรงสร้างเมื่อ ปีจอ พุทธศักราช ๒๓๖๕
 - ๔.๕ พระพุทธชินราชรังสรรค์
 ทรงสร้างเมื่อ ปีจอ พุทธศักราช ๒๓๖๕
 - ๔.๖ พระชัยวัฒน์
 พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทองคำ นั่งขัดสมาธิเพชร
 - ๔.๗ พระพุทธนิรมิต
 ทรงสร้างอุทิศถวายเป็นฉลองพระองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 - ๔.๘ พระพุทธรังสรรค์
 ทรงสร้างเป็นพระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์เอง
 - ๔.๙ พระพุทธปฏิมากรประจำปีพระชันษา
 ทรงสร้างเท่าจำนวนปีพระชันษา (ปีก่อนเสวยราชย์ไม่มีฉัตรประกอบ)
๕. ประติมากรรมพรรณนาพระพุทธประวัติ

ประติมากรรมพรรณนาพุทธประวัตินี้ เป็นงานปั้นหล่อรูปภาพประกอบกันขึ้น
 เป็นหมู่ๆ ขนาดย่อยๆ หมู่หนึ่งสูงไม่เกิน ๑๕ เซ็นติเมตร กว้างไม่เกิน ๑๐ เซ็นติเมตร จับเรื่องพุทธ
 ประวัตินั้นเป็นตอนๆ โดยลำดับตั้งแต่ต้นจนถึงเสด็จสู่ปรินิพพาน เดิมรักษาไว้ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิ
 พิมาน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ห้องรัตนโกสินทร์ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

๖. ประติมากรรมภาพเปรียบเทียบบุคคลในพระพุทธประวัติ

งานประติมากรรมนี้อยู่ในพระวิหารวัดเทพธิดาราม ประดิษฐานบนฐานชุกชี หน้าพระพุทธปฏิมาประธาน เป็นรูปหล่อโลหะปิดทองอริยสาวิกาหรือนางภิกษุณี จำนวน ๕๒ รูป แสดงอิริยาบถต่างๆกัน เช่น นั่งสูบบุหรี่ นั่งตำหมาก นั่งคุกเข่าพนมมือ เป็นต้น

ภาพที่ ๓๓ - ๓๔ : ภิกษุณี จำนวน ๕๒ รูป ในพระวิหารวัดเทพธิดาราม

๗. ประติมากรรมภาพเหมือนบุคคล

บุคคลที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างรูปเหมือนขึ้น คือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) ผู้ซึ่งเป็นพระอาจารย์สอนอักษรแก่พระองค์เมื่อครั้งทรงพระเยาว์ ทั้งยังเป็นกรรมวาจาจารย์ของพระองค์อีกด้วย ส่วนอีกรูปคือ สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร (สุก) ผู้ซึ่งเคยเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ของพระองค์ (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ๒๕๓๐ : ๕๓)

ประติมากรรมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงรูปหล่อสำริดเท่านั้น ยังมีงานแกะสลัก ปูนปั้นประดับตกแต่งศาสนสถานรวมถึงพระราชวัง อีกจำนวนมาก ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา และเทพนิยายในศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งเรื่องราวความเชื่อของคนทั่วไป เช่น การนับถือดอกบัว นาค และพระเพลิง เป็นต้น

ศาสนวัตถุที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่ชวนให้เจริญศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ดี คือ จิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ งานจิตรกรรมฝาผนังได้เขียนขึ้นตามจำนวนวัดวาอารามที่ได้รับการสถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ จึงทำให้งานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยนี้มีมากกว่าทุกรัชกาลที่ผ่านมา นอกจากจำนวนงานที่มากแล้ว ยังได้เกิดความคิดริเริ่มใหม่ทั้งในเรื่องเนื้อหา วิธีการนำเสนอ รวมทั้งวัสดุที่ใช้ในการเขียนงานจิตรกรรมฝาผนัง

ด้านเนื้อหา - มีเรื่องที่ได้เขียนเป็นรูปภาพสมัยนั้นถึง ๑๐ เรื่อง ซึ่งต่างจากในอดีต
เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายที่จะเป็นลวดลายมากกว่ารูปภาพ ดังปรากฏในคำกลอนเพลงยาว
สรรเสริญพระเกียรติ ของหมื่นพรหมสมพัตร แต่งถวาย เนื้อความดังนี้

“ที่ลงโบสถ์โปรดระบายเป็นลายแย้ง

วัดบางแห่งเขียนลายเป็นไม้ร่วง

บ้างเขียนเป็นลายขั้วข้าวฟ้าวาง

ลายอ่อนหวานนี่ยาววัดเครื่องศัสตรา

บ้างเขียนเรื่องเบื่องบททศชาติ

เรื่องนิบาตน้อยใหญ่ในคาถา

เรื่องปฐมสมโพธิจินา

เรื่องท้าวขบร้าประจางาน

บ้างเขียนเรื่องปิดตาทหารักเร็น

บ้างเขียนเป็นเรื่องโลกสัมฐาน

ทั้งเรื่องเทพชุมนุมประชุมการ

เรื่องสระสนานบ้างจัดเรื่องอัฐธุดงค์

ครั้นแล้วช่างช่างกฤหัสถ์เบียหวัดให้

พระเณรได้ไทรยามงามระหง

เขียนถวายหลายวัดจัดบรรจง

ได้ทั่วองค์พระเณรจนเจนการ”

ด้านวิธีการนำเสนอ - มีการจัดระเบียบเรียงลำดับ แบ่งเป็นตาราง เพื่อให้เข้าใจง่าย
และไม่สับสน เช่นที่วัดศรีวัดยววิหาร ดังที่หมื่นพรหมสมพัตรแต่งถวายไว้ในเพลงยาวเรื่อง
เดียวกัน เนื้อความว่า

“วัดทั้งหลายคล้ายกันเป็นอันมาก

ไม่หนีจากอย่างเก่าเป็นอวสาน

แต่วัดศรีวัดยวใหม่อำไพพาน

หนีบูรณแปลกเพื่อนไม่เหมือนใคร

เขียนชาดกยกเรื่องโพธิสัตว์

ทอดประทศดีตารางสว่างไสว

เป็นห้องห้องช่องละชาติออกคาศไป

นับชาติได้ห้าร้อยสิบชาติตรา

ด้วยทรงพระราชศรัทธาเมตตาช่าง

ให้สินจ้างช่งละบาทดั่งปรารถนา
ด้วยบุญญาอนิสงส์ศรัทธา
ไม่ต้องหาช่างเขียนเรียนมาเอง”

ด้านวัสดุ - วัสดุใหม่ที่นำมาใช้ในการเขียนงานจิตรกรรมฝาผนัง คือ “น้ำมัน” นำน้ำมันมาผสมสี ซึ่งน้ำมันจะไปเป็นตัวเชื่อมยึดให้สีติดผนัง เทคนิคนี้ปรากฏอยู่ที่ลวดลายประดับเสาศาและคอสองในประธานพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งจดหมายเหตุโคลงสั้นเรื่อง ปฏิสังขรณ์วัดเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เขียนเรื่องการใช้สีน้ำมัน ไว้ดังนี้

“บนแกลลฉลุพิลาศด้วย	ตำนาน พุ่มพ้อ
อุมังคชาฎกแจง	แจกจ้าง
คอสองแห่งในประธาน	โทวาด ไร่แฮ
รังเรขเรื่องเบื้องข้าง	เขตต์แมน
จาคุมหาราชทั้ง	ทั่วทิศ สีฎา
สุรโลกหลายแดนสรวง	สีบไว้
เสาศาในสิบหกรจิต	จำแนก ลายเอย
แย่งดอกใบไม้ล้วน	เลิศพรรณ
ล้ำสรรพพิลาศแทรกสลาย	สลับเครือ วัลลีแฮ
หลายชาติทิวาผัน	ผกแผ้ว
เตลาละลายเจือ	จานจิตร กรรมเอย
พิศเพริศพิศแพรวเร้า	หรัยราย
เตลามากเมี้ยวาด	ลายเสาศา สิ้นเอย
อย่างแย่งกอบัวเอา	แบบได้
บำเหน็จเสรีจฉลุเฉลา	เสาหนึ่ง
แปดกระสาปน์ลากท่านให้	ช่างเต็ม ทุกคน”

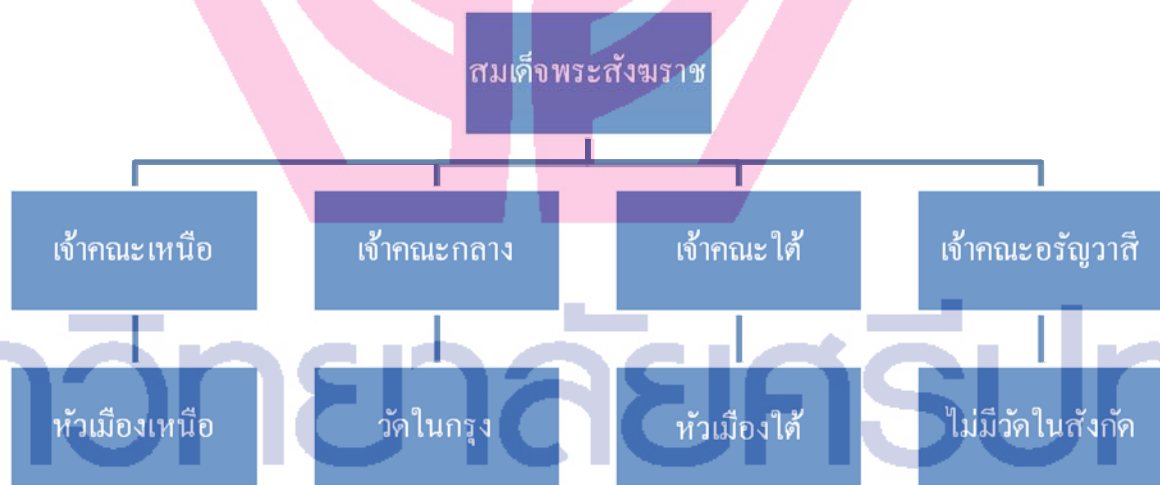
(จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ๒๕๓๑ : ๒๔๕)

คำว่า “เตลา” หมายถึง “น้ำมัน”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมการช่างศิลปกรรม โดยทรงมีพระราชอุปถัมภ์ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์และพระภิกษุ เราจึงได้เห็นงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาเกิดขึ้นอย่างมากมายในยุคสมัยแห่งพระองค์

๔. พระราชกรณียกิจต่อศาสนบุคคล

ในเรื่องพระราชกรณียกิจต่อศาสนบุคคลนี้ ได้ศึกษาในประเด็นของการจัดการปกครองคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ไทยดำเนินการปกครองแบบมีฐานันดรแบ่งเป็นชั้น และยศตามความรู้ความสามารถโดยมีการสอบแข่งขันกัน พระภิกษุผู้มีตำแหน่งหน้าที่ในทางบริหารจะได้รับพระราชทานสมณศักดิ์และนิตยภัตมากน้อยตามตำแหน่ง ตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์ คือ สมเด็จพระสังฆราช รองลงมา คือ เจ้าคณะใหญ่ มีหน้าที่ปกครองสงฆ์ส่วนภูมิภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้ ต่อจากนั้นจะเป็นพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ลดหลั่นกันลงไป (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๖๑) ซึ่งการปกครองสงฆ์ในรัชกาลนี้ยังคงมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุข แต่ทรงแบ่งคณะปกครองเพิ่มจากในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๒ คือ เดิมแบ่งการปกครองคณะสงฆ์เป็น คณะเหนือ คณะใต้ ทุกคณะประกอบด้วย กามวาสี อรัญญวาสี จึงมีเจ้าเป็น ๓ คณะ ได้แก่ คณะเหนือ คณะใต้ และคณะอรัญญวาสี ต่อมารัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้รวมวัดหลวงและวัดราษฎร์ในจังหวัดกรุงเทพฯ เข้าเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่า คณะกลาง จึงกลายเป็น ๔ คณะ คือ คณะเหนือ คณะกลาง คณะใต้ และคณะอรัญญวาสี (กรมการศาสนา ๒๕๒๗ : ๒๐๒) มีเจ้าคณะเป็นอธิบดีสงฆ์ แต่ละคณะขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นมหาสังฆปริณายก แสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

ภาพที่ ๓๕ : การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๓
ที่มา : คณัฏ ไชยโยธา ๒๕๔๘ : ๒๐๒

ส่วนคณะธรรมยุติกที่เกิดขึ้นใหม่นั้นให้ขึ้นอยู่กับคณะกลาง มีสมเด็จพระพรหมประมานุชิตชินโนรสเป็นเจ้าคณะ สำหรับในด้านการศึกษาของสงฆ์ ทรงมอบหมายให้เป็นพระราชธุระของ

เจ้าฟ้ามงกุฎขณะที่ยังทรงผนวชอยู่ในเวลานั้น เนื่องจากพระองค์ทรงรอบรู้ภาษาบาลีและภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี (วัชรวิ วัชรสินธุ์ ๒๕๔๘ : ๓๓)

ในรัชสมัยนี้ มีสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๒ องค์ด้วยกัน องค์หนึ่งชื่อว่า ค่อน อีกองค์หนึ่งชื่อ นาค องค์แรกทรงดำรงตำแหน่งอยู่จนสิ้นพระชนม์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ส่วนองค์หลังทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๖ สมเด็จพระสังฆราชนาคได้ สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๙๒ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กำลังทรงพระประชวร จึงมิได้ทรงแต่งตั้งใครดำรงตำแหน่งพระสังฆราช (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๐๔ : ๒๖๒) แต่บุคคลสำคัญผู้มิชอบทางพระพุทธศาสนาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์ทรงนับถือไว้วางพระราชหฤทัยให้การยกย่องสนับสนุนมีอยู่ ๒ ท่าน ได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (พระปิตุลา) เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าवासกรี ทรงผนวชอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ ตั้งแต่เป็นสามเณรจนสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชกณะในรัชกาลที่ ๒ และได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกในรัชกาลที่ ๔ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (องค์ การค้าของครุสภา ๒๕๒๕ : ๖๔) ส่วนอีกท่านได้แก่พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชกณะเจ้าคณะรอง ในรัชกาลที่ ๓ และทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระองค์แรก ท่านทั้งสองได้ทรงเป็นกำลังสำคัญในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ซึ่งมีผลงาน ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงรับภาระในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ นับเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่โตมากกว่าวัดใดๆ ในสมัยนั้น มีการเพิ่มองค์ประกอบสถาปัตยกรรมมากมายวิจิตรพิสดาร อีกทั้งรวบรวมสรรพวิชาสาขาต่างๆ ทั้งเวชศาสตร์ เกษศาสตร์ หัตถศาสตร์ (ภาพหมอนวด) สังคมศึกษา (ภาพคนต่างภาษา) รัฐศาสตร์ (ภาพหัวเมืองขึ้น) จริยศึกษา (วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา) จิตรกรรม และประติมากรรม (สมประสงค์ นวมนบุญลือ ๒๕๒๕ : ๑๓๔-๑๓๕)

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ หรือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) ขณะทรงผนวชทรงศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจนทรงพระปรีชาสามารถในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ทรงพระดำริปรับปรุงแก้ไขความประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรให้ถูกต้องเรียบร้อยยิ่งขึ้น โดยทรงปฏิบัติพระองค์เองนำเป็นตัวอย่าง ทรงได้ขยายการศึกษาและการปฏิบัติพระธรรมวินัย ตามแนวที่พระองค์ได้ทรงศึกษาสอบสวนมาให้กว้างขวางออกไปมากยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้มีพระสงฆ์สามเณรนิยมปฏิบัติตามอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นคณะสงฆ์หนึ่งขึ้นมา ดังที่เรียกกันว่า คณะธรรมยุต หรือธรรมยุติกนิกาย พระองค์จึงทรงเป็นบูรพาจารย์ของพระสงฆ์คณะธรรมยุต นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมให้สามเณรเรียนภาษาต่างประเทศ ได้แก่ ภาษาอังกฤษ ภาษาละติน และศึกษาศาสนาอื่นๆ ด้วย (สุเชาวน์ พลอยชุม ๒๕๓๑ : ๕๘)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ ยังไม่มีการสำรวจแน่นอนว่ามีวัดวาอารามและภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศจำนวนเท่าไร มีแต่หลักฐานที่ชาวยุโรปได้บันทึกไว้ ประมาณว่าในกรุงเทพฯ มีพระสงฆ์อยู่ ๑๐,๐๐๐ รูป และทั่วทั้งประเทศมีราว ๑๐๐,๐๐๐ รูป (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ๒๕๓๐ : ๖๐) ซึ่งพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อศาสนบุคคลที่มีให้เห็นอยู่เสมอ คือ ทรงสนับสนุนให้ประชาชนบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ตามความนิยมและความเชื่อในสมัยนั้นที่ว่า จะช่วยผดุงพระพุทธศาสนาให้ยืนยงไปจนถึง ๕,๐๐๐ ปี คนไทยถือกันว่าพ่อแม่ที่จัดการให้ลูกบวชเป็นภิกษุย่อมจะได้กุศลมาก และกุศลอันนี้สามารถจะช่วยพ่อแม่ปู่ย่าตายายให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้าได้ และหากผู้ชายคนใดไม่ได้บวชจะไม่เป็นที่พึงประสงค์ของพ่อแม่ที่มีลูกสาว (ชัยเรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๓๖) และถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างแข็งขัน แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกนับถือศาสนาอื่นได้ จึงนับเป็นแนวนโยบายในการปกครองคนที่ทรงคุณธรรมอย่างแท้จริง

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

บทที่ ๔

พระราชกรณียกิจทางการปกครอง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔ พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจมากมาย ตลอดระยะเวลา ๒๗ ปี ที่ทรงครองราชย์ ดังจะแยกประเด็นศึกษาออกเป็น ๓ ด้าน ดังนี้

๑. ด้านการเมือง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำกับราชการอย่างใกล้ชิด ทรงวินิจฉัยข้อราชการและตัดสินด้วยพระองค์เอง ข้าราชการต้องถวายรายงานทุกวัน วันละ ๒ เวลา คือ ตอนก่อนเที่ยงเป็นเวลา ๑ – ๒ ชั่วโมง และตอนค่ำหลังจาก ๓ ทุ้ม ไปแล้ว เป็นเวลา ๔ - ๕ ชั่วโมง ข้าราชการชั้นสำคัญจะเข้าเฝ้าตอนค่ำ หากเป็นราชการเร่งด่วนจะทรงว่าราชการอยู่นอกอร่าม (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๑๑) พระองค์ทรงเอาใจใส่ในทุกข์สุขของราษฎรมาก ทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำกลองวินิจฉัยเกรี ไปตั้งที่ทิมดาบในพระราชวังชั้นนอก สำหรับให้ราษฎรที่ประสงค์จะขอให้พระองค์ท่านรับทุกข์ ไปตีกลองร้องฎีกาได้ทุกวัน ไม่ต้องรอคอยถวายฎีกาในเวลาเสด็จออกนอกพระราชวัง

“เมื่อเวลาผู้ใดจะไปร้องถวายฎีกา กรมวังก็ไปไขกุญแจให้ ครั้นตีแล้ว ตำรวจเวรก็ไปรับเอาตัวและเรื่องราวมานำความ ขึ้นกราบบังคมทูลทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วมีพระราชโองการสั่งให้ผู้ใดชำระก็ส่งไปตามรับสั่ง ลางทีก็โปรดให้ตำรวจชำระบ้าง ไม่มีเจ้าและขุนนางเป็นใหญ่ ในความฎีกา ด้วยทรงไล่เลียงไต่ถามอยู่ทุกเวลาเช้าและค่ำ ตระลาการผู้ชำระก็มีอาจพลิกแพลงไปได้”

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๓๖๓-๓๖๔)

พระองค์ทรงสอดส่องเรื่องราวและปัญหาต่างๆอย่างใกล้ชิด ทรงละเอียดถี่ถ้วน รอบคอบระมัดระวัง ทรงติดตามงานด้วยพระองค์เอง จึงทรงตัดสินพระทัยและสั่งการได้อย่างรวดเร็ว การบริหารราชการแผ่นดินจึงดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและมั่นคง ดังนี้

๑.๑ ความมั่นคงภายในประเทศ

รูปแบบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๓ ยังคงยึดถือแบบฉบับการปกครองของสุโขทัย และอยุธยาผสมกันเหมือนรัชกาลก่อนๆ ระเบียบการปกครองยังถือเอาการป้องกันบ้านเมืองเป็นหลักสำคัญ ส่วนเรื่องความสงบเรียบร้อยภายใน ทรงคิดหาวิธีที่จะปราบโจรผู้ร้ายให้ราบคาบ ดังปรากฏพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ได้แก่

๑.๑.๑ การจัดระเบียบการปกครอง

- การควบคุมพลเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการพิเศษออกไปตักเลกหมายชายฉกรรจ์ และลงทะเบียนพลตามหัวเมืองต่างๆ ตลอดรัชกาลของพระองค์ โดยทำการสำรวจลงทะเบียนครั้งใหญ่ใน พ.ศ.๒๓๖๘ ทำไปได้เกือบทุกภาค ยกเว้นปักษ์ใต้ ซึ่งทำใน พ.ศ.๒๓๘๑ (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๓๖) ทำให้เกิดความสะดวกในการควบคุมพลเมืองเพื่อเป็นกำลังรับใช้ชาติ และที่ต้องเสียภาษีให้แก่ทางราชการ

- การสร้างเมือง ทรงสร้างเมืองตามตะเข็บพรมแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยลาวอีกเลยตั้งแต่เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ – ๒๓๗๐ ทรงจัดระบบการปกครองขึ้นใหม่ เอาแม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดนไทย ตั้งเมืองต่างๆในภาคอีสานเป็นหัวเมืองโท ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯมิให้ขึ้นต่อเวียงจันทร์อีกต่อไป คงเหลือแต่ฝั่งเวียงจันทร์ไว้ให้ลาวปกครองต่อมาในฐานะประเทศราชของไทยเท่านั้น ทรงโปรดให้ยกหมู่บ้านเป็นเมือง ๔๐ เมือง เป็นเมืองในภาคตะวันออก ๖ เมือง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓๔ เมือง ดังนี้ (ศ. น.อ.สมภพ ภิรมย์ ๒๕๓๑ : ๒๕๖ – ๒๕๗)

ภาคตะวันออก

(๑) บ้านกบ	เป็น เมืองประจันตคาม
(๒) บ้านหนองหาน	เป็น เมืองกบิลบุรี (อำเภอ)
(๓) บ้านทุ่งเขก	เป็น เมืองวัฒนานคร (อำเภอ)
(๔) บ้านหินแร่	เป็น เมืองอรัญประเทศ (อำเภอ)
(๕) บ้านท่าสาว	เป็น เมืองศรีโสภณ (ปัจจุบันเป็นของกัมพูชา)
(๖) ปันเขตชลบุรีกับจะเชิงเทรา	เป็น เมืองพนัสนิคม (อำเภอ)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน)

(๑) บ้านกงบอน	เป็น เมืองขอนแก่น (จังหวัด)
(๒) บ้านหนองบอน	เป็น เมืองชนบท (อำเภอ)
(๓) หนองหารน้อย	เป็น เมืองหนองหาร (อำเภอ)
(๔) หนองหารใหญ่	เป็น เมืองสกลนคร (จังหวัด)
(๕) เมืองโคตรบูร	เป็น เมืองนครพนม (จังหวัด)
(๖) บ้านดงท้าวสาร	เป็น เมืองสุวรรณภูมิ
(๗) บ้านท่าแก่งสำโรง	เป็น เมืองกาฬสินธุ์ (จังหวัด)
(๘) บ้านแจละแม	เป็น เมืองอุบล (จังหวัด)
(๙) บ้านกุดหวาย	เป็น เมืองรัตนบุรี
(๑๐) บ้านหมากเพื่อง	เป็น เมืองผไทสง
(๑๑) บ้านปราสาท	เป็น เมืองจันทบุรี

(๑๒) บ้านคูปะทาย	เป็น เมืองสุรินทร์ (จังหวัด)
(๑๓) บ้านโคกอัคจะ	เป็น เมืองสิงคะ
(๑๔) บ้านสิงทา	เป็น เมืองยโสธร (จังหวัด)
(๑๕) บ้านโคกพะเนียง	เป็น เมืองเขมราฐ
(๑๖) บ้านหนองคาย	เป็น เมืองหนองคาย (จังหวัด)
(๑๗) บ้านโพนแพง	เป็น เมืองโพนพิสัย
(๑๘) บ้านปากน้ำสงคราม	เป็น เมืองไชยบุรี
(๑๙) บ้านภูเวียง	เป็น เมืองภูเวียง
(๒๐) บ้านปากเหือง	เป็น เมืองเชียงคาน (อำเภอ)
(๒๑) บ้านคางราย	เป็น เมืองเรณูนคร (อำเภอ)
(๒๒) บ้านเมืองราม	เป็น เมืองรามราช
(๒๓) บ้านนาลาดควาย	เป็น เมืองอาทมาต
(๒๔) บ้านท่าม่วง	เป็น เมืองอากาศอำนวย
(๒๕) บ้านแซงบาดาล	เป็น เมืองแซงบาดาล
(๒๖) บ้านท่าขอนยาง	เป็น เมืองท่าขอนยาง
(๒๗) บ้านกุดฉินารายณ์	เป็น เมืองกุดฉินารายณ์
(๒๘) บ้านซ่องนาง	เป็น เมืองเสนางคนิคม
(๒๙) บ้านดอนมะเกลือ	เป็น เมืองลำเนาหนองปรือ
(๓๐) บ้านบ้านข้าว	เป็น เมืองอำนาจเจริญ (อำเภอ)
(๓๑) บ้านคำแก้ว	เป็น เมืองคำเซ็งแก้ว
(๓๒) บ้านส่วยหาง	เป็น เมืองสะเม็ยะ
(๓๓) บ้านคำทองใหญ่	เป็น เมืองคำทองใหญ่
(๓๔) บ้านเซลาเปา	เป็น เมืองเซลาเปา

การ “ยกบ้านเป็นเมือง” ในครั้งนั้นเป็นผลดีในเวลาต่อมา คือเมื่อครั้งที่ฝรั่งเศส มาแย่งลาวไปจากไทย ทำให้ฝรั่งเศสไม่สามารถอ้างสิทธิ์ได้ว่าภาคอีสานทั้งหมดเป็นของลาวเพราะ เวียงจันทน์ยังปกครองอยู่ได้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดไว้แน่นอน ว่าจะตรงไหนเป็นลาว ตรงไหนเป็นไทยโดยมีแม่น้ำโขงกั้น เช่นเดียวกับทางหัวเมืองฝ่ายใต้ได้ยกที่ สตุลในแขวงเมืองไทรบุรี ขึ้นเป็นเมืองสตุล ทำให้รอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษได้

๑.๑.๒ การตราพระราชกำหนดกฎหมาย

- ทรงตรากฎหมายพระราชกำหนดโจรห้าเส้น เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๐ ใช้ปราบปรามโจรผู้ร้ายและผู้หากินมิชอบ บัญญัติว่าถ้าโจรปล้นบ้านใด ให้ชาวบ้านที่อยู่ในรัศมี ๕ เส้น (ประมาณ ๒๐๐ เมตร) ของบ้านนั้น ช่วยกันตีเกราะบอกกันต่อง่ายไป แล้วช่วยกันล้อมโจร ยิง

โจร จับโจรให้ได้ ผู้ใดไม่ช่วยจับโจร มีความผิดฐานละเมิดกฎหมายฉบับนี้ ถ้าผู้ร้ายปล้นเอาทรัพย์ไปได้ ให้ทำการปรับชาวบ้านตามบรรดาศักดิ์ คือ ผู้มีศักดินา ๑๕ ถึง ๑๕๐ ปรับ ๕ ตำลึง ผู้มีศักดินา ๒๐๐ ขึ้นไปถึง ๑๐,๐๐๐ ปรับมากขึ้นไปตามส่วน ส่วนผู้มีศักดินาเพียง ๕ เพียง ๑๐ นั้นไม่ต้องปรับ ให้เขียนแทนปรับคนละ ๑๕ ที่ ส่วนคนที่ช่วยจับโจรและถูกฟันแทง มีบาดเจ็บนั้น “ท่านว่าคุ้มโทษอย่าให้ปรับใหม่เลย” กฎหมายฉบับนี้ยังเอาผิดกับมูลนายที่ช่วยปิดบังไม่ส่งตัวคนร้ายอีกด้วย “ให้ศาลาการเรียกเอาเงินแก้สังกัดมูลนาย บ่าวเป็นคนร้ายคนหนึ่ง ปรับช่างหนึ่ง ถ้าบ่าวต้องชดหลายคนก็ให้ปรับเรียงตัวคนละชั่ง” บรรดาพ่อแม่ญาติพี่น้อง ป้าน้ำอาลูกหลานเหลนของผู้ร้าย ก็พลอยต้องรับผิดชอบผู้ร้ายด้วย คือต้องถูกปรับให้ชดใช้ทรัพย์ที่ผู้ร้ายได้ปล้นจากบ้านที่ปล้น “เหตุว่าบิดามารดาญาติพี่น้องมิได้สั่งสอนห้ามปราม ละเลยให้บุตรหลานกระทำความชั่ว มิได้เอาความมาบอกศาลาเป็นการคำนับ” (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๑๔๑) กฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงแก้ไขจากกฎหมายในสมัยอยุธยาที่กำหนดครุฑมี ๓ เส้น ๑๕ วา และชาวบ้านต้องเสียค่าปรับเท่ากันหมดไม่ว่าจะมีศักดินาเท่าใด

- ทรงประกาศพระราชกำหนดห้ามการค้าฝิ่น เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๒ ทรงประกาศว่าจะดำเนินการอย่างไม่หยุดยั้งที่จะปราบปรามผู้ลักลอบค้าฝิ่น เพื่อกำจัดฝิ่นให้หมดไป แต่จะพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ที่มีฝิ่นไว้ในครอบครอง และนำมามอบให้รัฐบาล (วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ๒๕๓๐ : ๓๐) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จับฝิ่นได้ถึง ๓,๗๐๐ หาบเศษ รวมเป็นน้ำหนักประมาณ ๒๒๒,๑๒๐ กิโลกรัม (๑ หาบ = ๖๐ กิโลกรัม) คิดเป็นราคาขายขณะนั้นถึง ๑๘,๕๕๐,๐๐๐ บาท มากกว่างบประมาณแผ่นดินยุคนั้นมาก ทรงให้นำฝิ่นเผาทิ้งที่สนามไชย หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๘๒ กลักฝิ่นที่จับมาได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อหลอมทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตัก ๑ วา ๑ สอก ๑ คืบ (จรัส กุลละวณิชย์ ๒๕๔๕ : ๖๗-๖๘) ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ ศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม แล้วถวายพระนามว่า “พระเศรษฐมุนี”

- ทรงตรากฎหมายความผิดฐานเป็นอั้งยี่ เนื่องจากชาวจีนที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก่อตัวกันตั้งสมาคมลับกระทำการผิดกฎหมายหลายอย่าง ทั้งลักลอบค้าฝิ่น ลักลอบค้าของหนีภาษี เป็นโจรสลัด ปล้นสะดม โดยทรงโปรดให้กำลังตำรวจจากกรุงไปปราบอั้งยี่ เริ่มเมื่อ

- พ.ศ. ๒๓๘๕ ปราบอั้งยี่ที่นครชัยศรีและสมุทรสาคร ซึ่งมีสมัครพรรคพวกประมาณ ๑,๐๐๐ คน จับได้หัวหน้าใหญ่ ๒ คน
- พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดให้จมน้ำราชามาตย์พร้อมทหารที่ปากน้ำไปปราบอั้งยี่ลักลอบค้าฝิ่นที่ปากน้ำบางปะกง รวมทั้งพวกจีนที่หลบซ่อนอยู่ตามป่าเสมชวยทะเล
- พ.ศ. ๒๓๘๘ อั้งยี่ที่เป็นโจรสลัด ทางเมืองพังงา ปราณบุรี ถึงชุมพร ออกอาละวาดปล้นสะดมฆ่าฟันผู้คนและพ่อค้าล้มตายมาก จนไม่เรียกกล้าไปค้าขาย จึงโปรดให้

จมีนราชามาตย์ และจมีนสมุหพิฆานนำกำลังลงไปปราบทางภาคใต้จนถึงเมืองไชยา (สุราษฎร์ธานี) จับตัวการได้เป็นอันมาก เรื่องร้ายทางใต้จึงสงบลง (อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๓๓)

- พ.ศ. ๒๓๕๑ มีการปราบอั้งยี่ค้ำฝิ่นที่สมุทรสาครถึง ๓ ครั้ง ในการกวาดล้างครั้งที่ ๓ โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นหัวหน้า สามารถถอนรากถอนโคนสมาคมลับชาวจีนได้สำเร็จ การต่อสู้ครั้งนั้นมีชาวจีนตายลงประมาณ ๓๐๐ - ๔๐๐ คน หนึ่งเดือนต่อมาอั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทรา ได้เข้าปล้นโรงงานทำน้ำตาลและฆ่าเจ้าของ ซึ่งเป็นชาวจีนด้วยกัน จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาบดินทรเดชาคุมกำลังไปปราบ โดยเกลี้ยกล่อมบรรดาพวกหัวหน้าคณะอั้งยี่ให้ยอมอ่อนน้อม ส่วนพวกที่ยังแข็งข้ออยู่ก็ถูกปราบ เมื่อคนไทยทราบข่าวจึงพากันออกจากที่ซ่อน พบคนจีนที่ใดไม่ว่าจะเป็นอั้งยี่หรือไม่ก็จับฆ่า จนชาวจีนพากันผูกคอตายเพราะหมดที่พึ่ง บางคนก็โกนหัวเอาผ้าเหลืองมาห่มเพราะเป็นธรรมเนียมจีนว่าถ้าบวชเสียแล้วศัตรูจะไม่ฆ่า แต่คนไทยไม่เอาด้วยได้ฆ่าคนจีนห่มผ้าเหลืองหมด เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้คนจีนตายไปหลายพันคน กล่าวกันว่าซากศพของชาวจีนถูกโยนทิ้งกองรวมกันไว้ตามทุ่งนาและป่าเขาเป็นพะเนินเทินทึก (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๔๕๓ : ๓๓๐ - ๓๓๑)

๑.๑.๓ การป้องกันประเทศ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำนุบำรุงทางทหารเป็นการใหญ่ หลังเกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ ทรงระแวงว่าญวนซึ่งให้การสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์ก่อกบฏจะก่อสงครามขึ้นอีก อีกทั้งทรงตระหนักถึงภัยจากชาติตะวันตกที่ในขณะนั้นอังกฤษเกิดพิพาทกับจีน ทรงเกรงว่าอังกฤษอาจจะกลับมาทำกับประเทศไทยเช่นนั้นบ้าง จึงทรงเร่งสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ และดำเนินการป้องกันประเทศในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้ (คณิตา เลชนะกุล ๒๕๓๑ : ๒๘๒-๒๘๓)

- สร้างป้อมปราการรักษาพระนคร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินตามรอยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระบรมชนกนาถ ในการสร้างแนวป้องกันทางทะเลให้เข้มแข็งเป็นระยะๆ โดยโปรดให้สร้างป้อมรักษาปากน้ำที่สำคัญทุกปากน้ำ ได้แก่

- พ.ศ. ๒๓๖๑
 - ป้อมปีกกา ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา
 - ป้อมตรีเพชร ที่ตำบลบางจะเกร็ง เหนือเมืองสมุทรปราการ
 - ป้อมวิเชียรโชฎก ที่ปากน้ำท่าจีน เมืองสมุทรปราการ
- พ.ศ. ๒๓๖๔
 - ป้อมพิฆาตข้าศึก ที่ปากน้ำแม่กลอง เมืองสมุทรสงคราม

- พ.ศ. ๒๓๖๔

ป้อมคกงะพัน ที่บางปลากด เหนือเมืองสมุทรปราการ

ป้อมไม้ปรากฏชื่อ รักษาปากน้ำบางปะกง ที่เมืองฉะเชิงเทรา

ป้อมผีเสื้อสมุทร โปรดให้ขยายออกไปทั้ง ๒ ด้าน ถมศิลาปิดปากอ่าวที่
แหลมฟ้าผ่า คงไว้แต่ทางเดินเรือเป็นช่องๆ เรียกว่า
โกลนทวาร

- พ.ศ. ๒๓๕๒

ป้อมเสือซ่อนเล็บ ที่ตำบลบางจะเกร็งทางฝั่งตะวันออก สำหรับเป็นที่
บัญชาการของแม่ทัพ

- สร้างเมืองหน้าศึก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างเมืองหน้าศึกเพื่อเป็น
การเสริมสร้างสมรรถภาพในการป้องกันเมืองชายแดนต่างๆ ให้เข้มแข็งขึ้น โดยสร้างเมืองมีป้อม
ปราการ ๓ เมือง คือ

- พ.ศ. ๒๓๖๕

ป้อมปราการเมืองกาญจนบุรี ที่ตำบลปากแพรก เป็นเมืองหน้าด่านรับศึก
พม่าทางด้านตะวันตก

- พ.ศ. ๒๓๖๗

ป้อมปราการเมืองจันทบุรี ที่ตำบลเนินวง สร้างขึ้น ๒ ป้อม เพื่อสู้ศึก
ญวน ได้แก่

ป้อมไพรพินาศ ทางฝั่งตะวันออก ของปากน้ำเมืองจันทบุรี

ป้อมพิฆาตปัจจามิตร ทางเชิงเขาแหลมสิงห์ฝั่งตะวันตก ปากน้ำ
เมืองจันทบุรี

- พ.ศ. ๒๓๖๕

ป้อมปราการเมืองสงขลา ที่ปากทะเลสาบตำบลบ่อยาง สำหรับรับศึก
มลายู

- สร้างเรือรบ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างเรือรบทั้งอย่างเก่าอย่าง
ใหม่ เป็นเรือขนาดใหญ่ แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ เรือสำหรับแม่น้ำ เรือสำหรับอ่าวทะเล และ
เรือกำปั่นแล่นใบในทะเล

- **เรือสำหรับแม่น้ำ** คือพวกเรือยาว เป็นเรือสำหรับกระบวนเสด็จพยุหยาตรา และใช้เป็นยานพาหนะสำหรับยกกองทัพโดยทางชลมารคตามแบบโบราณเมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถูกกองทัพพม่าเผาเรือเสียหายหมดเมื่อคราวเสียกรุง ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ สามารถสร้างได้ไม่กี่ลำ รัชกาลที่ ๓ จึงทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นถึง ๒๔ ลำ (อุดม เขยกีวงศ์ ๒๕๕๐ : ๑๘๒)
- **เรือสำหรับอ่าวทะเล** เรียกว่า กำปั่นแปลง โปรดให้เจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (น้อย) ต่อเรือรบเป็นตัวอย่างขึ้นลำหนึ่งให้ใช้ได้ทั้งในคลองและทะเล เจ้าพระยาอนุสรณ์คิดต่อเป็นเรือปากปลาท้ายกำปั่นแปลง ปากกว้าง ๕ สอก ๑ คืบ ยาว ๑๑ วา มีพลแจวได้ ๒ ข้างตลอดลำ และมีเสาแล่นใบได้ ทรงพระราชทานนามเรือลำแรกซึ่งเป็นเรือตัวอย่างว่า “มหาพิไชยฤกษ์” แล้วเกณฑ์เสนาบดี เจ้าสัว เจ้าภาษีนายอากรช่วยกันต่อเรือชนิดนี้ ๓๐ ลำ พระราชทานเงินช่วยลำละ ๓๐ ชั่ง และพระราชทานชื่อคล้องจองกันหมดทุกลำ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๓๓) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ โปรดให้ต่อเรือรบสำหรับอ่าวทะเลขึ้นอีก ๘๐ ลำ เอาไว้ในกรุงเทพฯ ๔๐ ลำ ส่งไปไว้สำรองราชการตามหัวเมืองชายทะเล (สมุทรสงคราม สาครบุรี หนองคาย) ๔๐ ลำ เรือกำปั่นแปลงที่ต่อขึ้นในครั้งนี้ โปรดให้แก้ไขแบบเดิมโดยให้มีป้อมอย่างเรือรบของญวน และทรงพระราชทานเงินค่าเรือลำละ ๒๐ ชั่ง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๖๑)
- **เรือกำปั่นแล่นใบในทะเล** คือเรือกำปั่นรบสำหรับลาดตระเวนทางทะเล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้หมื่นไวยวรนาถ (ต่อมาเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ต่อกำปั่นขึ้นลำหนึ่ง ปากกว้าง ๑๐ สอก เป็นตัวอย่าง ทรงพระราชทานชื่อว่า “แกลวกกลางสมุทร” แล้วโปรดให้ต่อเพิ่มเติมขึ้นมีปรากฏชื่อในบัญชี ๓๒ ลำ (อุดม เขยกีวงศ์ ๒๕๕๐ : ๑๘๓) และพระราชทานชื่อคล้องจองกันหมดทุกลำ

- สร้างปืนใหญ่

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะสมอาวุธยุทธโศปกรณ์ไว้เป็นอันมาก มีทั้งที่สั่งซื้อพ่อค้าชาวต่างประเทศและจากที่ชาวต่างประเทศนำมาถวาย อีกทั้งยังโปรดให้หล่อขึ้นใช้เองอีกด้วย โปรดฯ ให้หาช่างชำนาญการหล่อเหล็กเข้ามาจากเมืองจีน มาหล่อปืนเหล็ก เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ ช่างไทยสร้างได้แต่ปืนทองเหลือง รัชกาลที่ ๓ โปรดให้หล่อปืนเหล็กขึ้นที่สนามหลวงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เช่น ปืนจ่ารงค์ (ปืนใหญ่กระสุน ๔ นิ้ว) และโปรดให้ช่างหล่อปืนเหล็กเป็น ๒ แบบ เรียกว่า “ปืนรักษาศาสนา” และ “ปืนสัมมาทิษฐิ” ส่วนอาวุธโบราณ เช่น หอก ดาบ แหวน หลาว โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการผู้ใหญ่สร้างขึ้นคนละหลายๆ แล้วทรงรับซื้อ

ไว้เป็นของหลวง (คณิศร เลขะกุล ๒๕๓๑ : ๒๘๓-๒๘๔) นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างโรงปั้นใหญ่ในพระราชวัง เป็นโรงก่ออิฐถือปูนฝาไม้โปร่ง ขึ้นไว้ที่ข้างประตูพระราชวังประตูละคู และสร้างเรียงรายสองข้างถนนตั้งแต่ประตูวิเศษชัยศรีไปทางประตูพินาศชัยศรี แล้วเลือกปั้นใหญ่ที่เป็นของงามตั้งประจำไว้โรงละกระบอก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างโรงปั้นตามแบบอย่างในวังเมืองเวียงเมืองญวน ที่ตั้งปั้นใหญ่ไว้ให้เป็นสง่าสำหรับอวดชุด ทรงพระราชดำริว่าปิ่นงามๆของไทยก็มีพอจะสู้ญวนได้ จึงโปรดฯให้สร้างโรงปั้นขึ้นไว้สำหรับอวดชุดญวนบ้าง (อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๑๗๖)

- การขุดคลอง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการขุดคลองเพิ่มในต่างจังหวัด เช่นเดียวกับในรัชกาลที่ ๒ คือ

● พ.ศ. ๒๓๗๑

ขุดแต่งคลองสุนัขหอน ในแขวงจังหวัดสมุทรสาครและสมุทรสงคราม เดิมเป็นคลองเล็กน้ำตื้นการคมนาคมไม่สะดวก โปรดให้เจ้าพระยาคลัง (สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) เป็นแม่กองไปขุดแต่งคลองสุนัขหอน เจ้าพระยาคลังจึงได้ไปขุดคลองแยกตรงน้ำชนเข้าไปในทุ่งโพธิ์ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๖๖)

● พ.ศ. ๒๓๗๔

ขุดแต่งคลองบางบอน ในแขวงจังหวัดธนบุรีที่ตื้นเขิน โปรดให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ทองจีน) เป็นแม่กองขุดแต่งคลองบางบอน ขุดตั้งแต่วัดปากน้ำถึงบางขุนเทียนตอนหนึ่ง ยาว ๗๐ เส้น ๑๘ วา อีกตอนหนึ่งจากบางขุนเทียนถึงวัดเลา ยาว ๑๐๐ เส้น (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๑๖๖)

● พ.ศ. ๒๓๘๐

มีการขุดคลองใหม่คลองแรกในรัชกาลที่ ๓ คือ คลองแสนแสบ หรือ คลองบางขนาก (ตอนต้นคลองเรียกว่า คลองแสนแสบ ตอนปลายคลองเรียกว่า คลองบางขนาก) โปรดเกล้าฯให้พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดี เป็นแม่กองจ้างจีนขุดคลองตั้งแต่หัวหมากไปถึงบางขนาก เพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา กับแม่น้ำบางปะกง ช่วยขนส่งระหว่างเมืองปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา กับกรุงเทพฯ เป็นทาง ๑,๓๓๗ เส้น ๑๕ วา ๒ ศอก ลึก ๔ ศอก กว้าง ๖ ศอก ราคาเส้นละ ๗๐ บาท รวมเป็นเงินทั้งค่าต่อไม้ ค่าแก้คลองพระโขนง และค่าขุด รวมเป็นเงิน ๑,๒๐๖ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๒ บาท ๑

สลึง ๑ เฟื้อง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๗๔) จุดประสงค์
เบื้องต้นในการขุดคลองคือ เพื่อใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกใน
การเดินทาง ขนส่งเสบียงอาหาร และกำลังกองทัพจากเมืองหลวงไปยัง
เมืองเขมร และญวน ในการทำสงครามกับญวนที่กินเวลานานถึง ๑๕ ปี
พร้อมกันนั้นก็เป็นเส้นทางที่เอื้อประโยชน์ต่อกรุงเทพฯ ในด้านการปกครอง
หัวเมืองด้วย (คณิตา เลขะกุล ๒๕๓๑ : ๒๘๔)

- พ.ศ. ๒๓๕๓

โปรดให้ขุดคลองออกเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์ อีกคลองหนึ่ง กว้าง ๕ วา
ลึก ๕ ศอก สำหรับไปมาเมื่อมีการสงคราม ไม่ต้องเดินตามลำน้ำ และ
รับสั่งให้ขุดเพิ่มอีกหลายแห่งหลายตำบล (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ :
๑๔๒) คลองนี้เป็นเส้นทางเชื่อมโยงกับคลองลัดหลังเมืองนครเขื่อนขันธ์
ที่ขุดในสมัยรัชกาลที่ ๒ จึงมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ต่อกรุงเทพฯ
โดยเฉพาะเป็นปราการด่านแรกที่ใช้ป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามาทางอ่าวไทย
และยังช่วยกระชับการปกครองเมืองหน้าด่านเข้ามาสู่ราชธานีด้วย (คณิตา
เลขะกุล ๒๕๓๑ : ๒๘๔)

- การสงคราม

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ บ้านเมืองยังไม่ว่างเว้นศึกสงครามตลอดรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องส่งกองทัพไปสู้รบป้องกันชายพระราชอาณาเขตทุกสารทิศ
ดังนี้

- ทิศตะวันตก : ติดกับพม่า

ไทยกับพม่าได้ทำสงครามขั้วเดียวกันมาเป็นเวลาประมาณ ๓๐๐ ปี และ
สิ้นสุดลงในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพม่ารบกับอังกฤษ
ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ อังกฤษยึดเมืองย่างกุ้งของพม่าได้ และให้นายจอห์น ครอเฟิด
(John Crawford) ซึ่งเคยเป็นทูตเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเวลานั้นเป็น
ผู้สำเร็จราชการอยู่ที่สิงคโปร์มีหนังสือเข้ามาชักชวน ให้ไทยไปช่วยรบพม่าซึ่งทราบ
ว่าเป็นศัตรูกันอยู่ แต่สิ่งที่อังกฤษต้องการมาก คือ ช้าง ม้า พาหนะที่จะช่วยทหาร
อังกฤษในการเดินทัพบก ทำให้ไทยเข้าใจว่าอังกฤษต้องการเอาทหารไทยไปใช้สอย
แทนพลทหารในกองทัพมากกว่าจะชวนไปช่วยรบด้วยเป็นอีกทัพหนึ่ง พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่พอพระราชหฤทัย แต่ด้วยไทยก็มีความประสงค์
ที่จะทำลายกำลังและหนทางที่พม่าเคยมาทำร้ายเมืองไทยมิให้พม่าทำร้ายได้อีกต่อไป
ดังนั้นจึงมีพระราชประสงค์จะจัดทัพไปรบพม่าแต่ลำพังทัพไทย ซึ่งก็เท่ากับเป็น

การช่วยอังกฤษรบพม่าเช่นเดียวกัน และกองทัพไทยก็สามารถช่วยรักษาเมืองเมะตะมะไว้ได้

ขณะที่สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าดำเนินไป แม่ทัพอังกฤษยังคงเสนอให้ไทยส่งกำลังไปช่วยอีก นอกจากจะต้องการให้กองทัพไทยขึ้นในบังคับบัญชาของอังกฤษแล้วยังคงต้องการ ช้าง ม้า พาหนะในกองทัพไทยเอาไปใช้ในกองทัพอังกฤษด้วย โดยจะยอมเสียดำปวยการให้ ซึ่งเสนาบดีไทยเห็นว่าผิดประเพณี เพราะช้าง ม้า และพาหนะเหล่านั้นเป็นของแผ่นดิน ไทยจึงไม่ยอมรับร่วมกับอังกฤษอีก เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของไทยไว้เป็นอย่างดีที่สุด (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๘๔-๘๖)

กระทั่ง พ.ศ. ๒๓๖๘ พม่ากับอังกฤษทำสัญญาสงบศึกต่อกัน เบอร์นีย์มีหนังสือมาถึงเสนาบดีเจ้าหัวเมืองเพื่อยืนยันไมตรีกับเมืองไทย ว่าตามสัญญาสงบศึกนั้นพม่าสัญญาว่าจะไม่ทำร้ายไทยอย่างใดอย่างหนึ่ง ไทยจะได้รับประโยชน์จากสัญญาสงบศึกฉบับนั้นด้วยตามสนธิสัญญาข้อ ๑๐ และขอให้ไทยส่งข้าหลวงออกไปชี้ดินแดน ข้อความมีว่า

“กองทัพอังกฤษได้ดินแดนพม่าทางเมืองทวายแล้ว และได้ทราบว่าเมืองทวายเคยเป็นของไทยมาก่อน ขอให้ไทยส่งข้าหลวงไปชี้ดินแดน ส่วนไหนของไทยก็จะคืนให้”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้มีสุกอักษรเสนาบดีตอบไปเป็นเนื้อความว่า

“พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพฯ
พระมหานคร ทรงกระทำสงครามเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระบวร
พุทธศาสนา และเพื่อความผาสุกของสมณชีพราหมณ์
อาณาประชาราษฎร์ ไม่เคยทรงทำสงครามเพื่อขยาย
พระราชอาณาเขต กรุงพม่านั้นเมื่อพระเจ้ากรุงอังกฤษ
ทรงตีได้แล้ว ก็ขอให้ทรงรักษาเอาไว้เถิด ทางกรุงสยาม
ไม่มีพระราชประสงค์”

(คณิศร เลขาภักดิ์ ๒๕๓๑ : ๒๘๖ อ้างถึงใน พม่าเสียเมือง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช)

จากการที่อังกฤษเข้ายึดดินแดนพม่าในครั้งนี้ได้ปิดหนทางที่พม่าเคยยกมาตีไทย นับแต่นั้นมาสงครามไทยและพม่าจึงสิ้นสุดลง

- **ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ : ติดกับลาว**

อาณาจักรลาวตกอยู่ในพระราชอาณาเขตของไทยมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทางการค้าไทยเข้าไปเกี่ยวข้องกับการบริหารท้องถิ่นลาวแต่เพียงส่วนน้อย เมืองขึ้นในลาวแต่ละเมืองมีเจ้าเป็นผู้ปกครองสืบตระกูลติดต่อกันเรื่อยมา (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๑๔๗) เมื่อมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้านุวงศ์ผู้ครองเวียงจันทน์ได้ก่อการกบฏขึ้น ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ใจในความภักดีของเจ้านุวงศ์มาก เนื่องจากเคยส่งกำลังมาช่วยปราบกบฏที่นครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ จึงมิได้ทันระแวงระวังทำให้ทัพของเจ้านุวงศ์ซึ่งต้องการยกเข้ามาตีกรุงเทพฯ เคลื่อนทัพผ่านตำบลต่างๆ ได้อย่างง่ายดาย เพราะเมื่อผ่านเมืองใดก็แจ้งแก่คณะกรรมการเมืองนั้นว่า ได้มีศุภอักษรขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ขอให้เจ้านุวงศ์ยกกองทัพมาช่วยไทยรบอังกฤษที่กำลังยกทัพเรือมาตีกรุงเทพฯ จนกระทั่งกองหน้าของเจ้าราชวงศ์(บุตรเจ้านุวงศ์) ผ่านมาได้ถึงเมืองสระบุรี และกองทัพหลวงในบังคับบัญชาของเจ้านุวงศ์เองเข้ายึดเมืองนครราชสีมาได้แล้ว ทางกรุงเทพฯ จึงทราบข่าวว่าเจ้านุวงศ์เป็นขบถยกกองทัพเข้ามาถึงเมืองสระบุรี ห่างจากกรุงเทพฯ ช่วงระยะทางเดินเพียง ๓ วัน หรือ ๒ คืน เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดกำลังเท่าที่จัดประจำอยู่ในกรุงตั้งแต่มปรกติ ออกวางเป็นแนวป้องกันพระนครในระยะประชิดตัว (ตั้งกองบัญชาการป้องกันพระนครที่วัดเบญจมบพิตรในปัจจุบัน) พร้อมกันนั้นก็เรียกระดมกำลังหัวเมืองขึ้นในจัดตั้งขึ้นเป็นกองทัพ เพื่อให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกขึ้นไปตามตีกองทัพเจ้านุวงศ์ และได้ให้เกณฑ์กองทัพปักษ์ใต้และภาคเหนือเข้ามาช่วยป้องกันพระนครอีกด้วย (กนิดา เลษะกุล ๒๕๓๑ : ๒๘๘-๒๘๙ อ้างถึงในประวัติวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ของ พลโท ดำเนียร เลษะกุล)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปทางเมืองนครราชสีมาทางหนึ่ง เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายกยกขึ้นไปทางเมืองเพชรบูรณ์หล่มสักทางหนึ่ง พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ยกไปทางเมืองจำปาศักดิ์ทางหนึ่ง ทัพทั้งสามขึ้นไปโจมตีขับไล่กองทัพเจ้านุวงศ์ถอยร่นไปจนถึงนครเวียงจันทน์ ส่วนตัวเจ้านุวงศ์ได้หนีไปอยู่เมืองแ่งอาน ในแดนญวน แต่การศึกกับลาวมิได้จบแค่นี้ ในปีต่อมาได้มีการรบพุ่งกันอีก เมื่อเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) กลับขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์อีก แต่ถูกเจ้านุวงศ์และเจ้าราชวงศ์ยกพวกเข้าโจมตีทำร้ายทหารไทยล้มตายเป็นอันมาก กำลังทั้งสองฝ่ายปะทะกันที่บ้านบกวานใกล้เมืองอุดรธานี เจ้านุวงศ์สู้ไม่ได้จึงพาครอบครัวหนีไปพึ่งญวน แต่ในที่สุดเจ้านุวงศ์กับครอบครัวก็ถูกจับส่งมากรุงเทพฯ

และโปรดเกล้าฯให้เอาตัวเจ้าอนุวงศ์ใส่กรงเหล็กประจานไว้หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เจ้าอนุวงศ์ถูกขังอยู่ได้ ๗-๘ วัน ก็ถึงแก่พิราลัย (องค์การคำของคุรุสภา ๒๕๒๕ : ๕๕)

ตั้งแต่นั้นมาอาณาจักรลาวก็ตกอยู่ในพระราชอาณาเขตของไทยเช่นเดิม โดยให้เจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางเป็นผู้ปกครองในฐานะเจ้าประเทศราช ขึ้นกับไทยตลอดมาจนถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

- **ทิศตะวันออก : ติดกับเขมรและญวน**

สมัยรัชกาลที่ ๒ ไทยสูญเสียอำนาจในดินแดนเขมรไปเกือบหมดยกเว้นเมืองพระตะบองและเสียมราฐ เนื่องจากญวนเข้าไปมีอิทธิพลแทนที่ แต่ไทยก็พยายามรักษาไมตรีกับญวนเพราะกลัวว่าพม่าจะเข้าซ้ำเติมไทย สมัยรัชกาลที่ ๓ ความสัมพันธ์กับญวนเสื่อมลงถึงขีดสุด จากเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ที่ไทยทราบทีหลังว่าญวนเป็นผู้สนับสนุนฝ่ายเมืองเวียงจันทร์อย่างเต็มที่ ประจวบกับใน พ.ศ. ๒๓๗๖ พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อนเป็นกบฏต่อพระเจ้าเวียดนามมินมวง จึงทรงตัดสินพระทัยใช้กำลังขับไล่อิทธิพลญวนออกไปจากลาวและเขมร ให้ญวนหายกำเริบเสียบ้าง พ.ศ. ๒๓๗๗ สามารถขับไล่ทหารญวนออกไปได้สำเร็จและตัดสินใจช่วยกบฏญวนที่ไซ่ง่อน เพื่อตัดทอนอำนาจของญวน จากนั้นก็ยกทัพใหญ่เข้าเขมร โดยมีเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพบก เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเรือ และมีทัพลาวเข้ามาสมทบ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ไทยยึดพนมเปญได้ เขมรจึงแบ่งเป็น ๒ ภาคคือเขมรทางเหนือไทยปกครอง ส่วนทางใต้ญวนปกครอง (อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๖๒-๖๔) ซึ่งไทยยังต้องการขับไล่ญวนออกจากภาคใต้ของเขมร การรบระหว่างไทยกับญวนจึงคงยึดเชื้อต่อไป

สงครามระหว่างไทยกับญวนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ยึดเชื้อประมาณ ๑๔ ปี ยังไม่มีฝ่ายใดชนะอย่างเด็ดขาด จนในที่สุดสงครามยุติลงเนื่องจากญวนถูกฝรั่งเศสรุกราน จึงคิดสงบศึกกับไทย โดยหวังเตรียมกำลังไว้สู้รบกับฝรั่งเศสทางเดียว จึงเกลี้ยกล่อมให้นักองด้วงยอมขึ้นแก่สองประเทศ ซึ่งไทยก็เห็นดีด้วย เนื่องจากนายทัพนายกองระอาในการสงคราม เสบียงอาหารไม่พอแจกจ่าย (องค์การคำของคุรุสภา ๒๕๒๕ : ๖๗)

โดยใน พ.ศ. ๒๓๘๐ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้พระยาเพชรพิไชย (เสือ) ข้าหลวงแทนพระองค์ไปประกอบพิธีราชาภิเษกนักองด้วงสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระหริรัถย์รามาริบัติ เจ้ากรุงกัมพูชา ทางญวนก็แต่งตั้งนักองด้วงให้มียศตามแบบญวน กษัตริย์

เขมรต้องส่งบรรณาการมาถวายกษัตริย์ไทยทุกปี และถวายกษัตริย์ญวนทุกสามปี ไทยปกครองเขมรแบบประเทศราช ไม่ต้องผนวกดินแดนมาเป็นส่วนหนึ่งของไทย ต้องการให้เขมรปกครองตนเองเป็นรัฐกันชนระหว่างไทยกับญวน เพื่อความปลอดภัยของไทย ด้วยเหตุนี้ทำให้เขมรส่วนใหญ่หันกลับมาทางฝ่ายไทย เพราะไม่ต้องการกลับไปอยู่ใต้ปกครองของญวน (อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๖๔)

- **ทิศเหนือ : ติดกับแคว้นสิบสองปันนา**

แคว้นสิบสองปันนา แบ่งเป็นหลายเมือง มีเจ้านายปกครองเป็นญาติวงศ์เดียวกัน มีเมืองเชียงรุ่งเป็นหัวหน้า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เกิดจลาจลในเมืองเชียงรุ่ง เจ้านายเมืองเชียงรุ่งแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ โดยมีจีนและพม่าหนุนหลังกันคนละฝ่าย เจ้าอังวะส่งทัพพม่ามาตีเมืองเชียงรุ่งแตก เจ้านายเมืองเชียงรุ่งที่ไม่ชอบพม่าได้หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทยที่เมืองหลวงพระบางบ้างและเมืองน่านบ้าง ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้นำหัวหน้าเจ้านายทั้งสองเมืองนี้มาทรงชูปืนที่กรุงเทพฯ ทรงพระราชดำริว่า พม่ามีอำนาจที่เชียงรุ่งเพราะครอบครองเชียงตุงอยู่ หากตัดกำลังทางเชียงตุงได้ เชียงรุ่งก็จะปลอดภัย เวลานั้นเชียงตุงเป็นอริอยู่กับเชียงใหม่ จึงมีพระราชดำรัสเกณฑ์ทัพเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ไปตีเชียงตุงในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ แต่ยกทัพไปไม่พร้อมกันและไปขัดสนเสบียงอาหารจึงต้องถอยกลับ บังเอิญเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรเสด็จสวรรคต (กนิดา เกษะกุล ๒๕๓๑ : ๒๕๔-๒๕๕)

- **ทิศใต้ : ติดกับมลายู**

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ หัวเมืองมลายูทางตอนใต้มักก่อความวุ่นวายอยู่เสมอ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๓ ตนกูเดน หลานพระยาไทรบุรีรวบรวมสมัครพรรคพวกเข้าตีเมืองไทรบุรีและยึดอำนาจสำเร็จ ทำให้หัวเมืองมลายูอื่นๆ เช่น กลันตัน ตรังกานู และหัวเมืองทั้งเจ็ด (เมืองปัตตานีเดิม) เป็นกบฏขึ้นด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) คุมทัพกรุงเทพฯไปปราบ แต่เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ปราบได้หมดก่อนที่ทัพเจ้าพระยาพระคลังจะยกไปถึง ส่วนฝ่ายกบฏฆ่าตัวตายหมด ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ เกิดกบฏขึ้นอีกครั้งที่เมืองไทรบุรี และตีเข้ามาถึงเมืองตรัง เพทา จะนะ และจะเข้ถึงสงขลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์ยกทัพเรือไปจากกรุงเทพฯ ตีเมืองไทรบุรีคืนมาได้ บังเอิญเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมลง เจ้าพระยายมราชกับพระยาศรีพิพัฒน์เห็นว่า ไทรบุรีเป็นเมืองไกลพระนครมาก

ดูแลปกครองลำบาก ถึงแม้ว่าพลเมืองชั้นเดิมจะเป็นไทย แต่ก็ปะปนกับมลายูจนลืมประวัติเดิมของตนไปแล้วและนับถือศาสนาอิสลาม จำเป็นต้องปล่อยให้เจ้าชวามลายูปกครองกันเอง จึงมีหนังสือกราบบังคมทูลขึ้นมา ทรงเห็นชอบด้วยในพ.ศ.๒๓๘๒ จึงแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็น ๔ เมือง คือ ไทรบุรี ปลิส กะบังปาสู สตุล โปรคให้เจ้ามลายูที่เป็นญาติเจ้าพระยาไทรบุรีปกครอง ต่างปกครองเป็นอิสระขึ้นกับเมืองนครฯ ต่อมาเจ้าพระยาไทรบุรีส่งบุตรมาเฝ้าขอพระราชทานอภัยโทษ ก็โปรดให้ครองไทรบุรีตามเดิม (คณิศร เลอะกุล ๒๕๓๑ : ๒๕๓-๒๕๔)

ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ บ้านเมืองยังไม่ว่างเว้นศึกสงคราม แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจัดการปกครองได้โดยเรียบร้อย ซึ่งอำนาจของไทยเหนือหัวเมืองเหล่านี้ นับว่าเข้มแข็งขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก

๑.๒ การต่างประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการเปิดสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศตะวันตกขึ้นอีกครั้ง ซึ่งหยุดลงเมื่อครั้งพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ตอนที่ฝรั่งเศสคิดมีอิทธิพลต่อฝ่ายไทย จนเป็นผลให้ชาวยุโรปต้องถูกขับไล่ออกไปทั้งหมด ในระหว่างนั้นไทยมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีนและประเทศใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นผลต่อเนื่องมาถึงในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ที่ให้ความสำคัญกับจีนมากที่สุด ส่วนประเทศต่างๆ ในยุโรป และอเมริกา ล้วนแล้วแต่เป็นไปด้วยความจำยอมระมัดระวังรอบคอบ ซึ่งจะได้แยกศึกษาเป็นรายประเทศ ดังต่อไปนี้

● ความสัมพันธ์กับจีน

จีนถือว่าไทยมีฐานะเป็นเมืองขึ้นมาตั้งแต่คริสตศวรรษที่ ๑๓ เนื่องจากจดหมายเหตุทางฝ่ายจีนมีว่า ประเทศไทยได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปจิ้มก้องจีนทุกๆ ๓ ปี โดยส่งผ่านไปทางเมืองกวางตุ้ง และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งคณะทูตไทยชุดแรกไปยังประเทศจีน ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ เพื่อแจ้งกับพระเจ้ากรุงจีนถึงการปลดแผ่นดิน และนำพระราชสาสน์ไปเจริญสัมพันธ์ไมตรี พร้อมกับนำเครื่องราชบรรณาการไปจิ้มก้องพระเจ้ากรุงจีน ตามจดหมายเหตุของจีนได้กล่าวว่า ในระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้ส่งคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปยังประเทศจีนรวมด้วยกัน ๑๓ ครั้ง (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๒๐๗-๒๐๘)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายด้านความสัมพันธ์กับจีนทางการค้า เหมือนดังเช่นเป็นมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ถึงแม้จะมีการเข้าใจผิดกันขึ้นเกี่ยวกับการถวายเครื่องราชบรรณาการ เพราะการค้าทางเรือในสมัยนั้นได้กำไรมาก

จะส่งเครื่องราชบรรณาการไปมากเท่าใดก็ยังไม่สามารถทำได้มากกว่าราคาของเครื่องราชบรรณาการที่ส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินจีนมากมาย ซึ่งไทยถือว่าเครื่องราชบรรณาการนั้นเป็นการแสดงอหิยาศัยไมตรี มิใช่เพื่อสวามิภักดิ์เป็นเมืองขึ้น (พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ๒๕๐๑ : ๓)

การส่งคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปจิมก้องพระเจ้ากรุงจีน ไม่เพียงแต่ทำให้ประเทศจีนมีไมตรีจิตแต่เพียงอย่างเดียว ยังทำให้เกิดความสะดวกในทางการค้าขายด้วย ประเทศไทยได้รับอนุญาตให้จัดส่งเรือสำเภา ๒ ลำ นำคณะไปแต่ละครั้ง และให้ค้าขายกับเมืองกวางตุ้งได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากรแต่อย่างใด ส่วนเครื่องราชบรรณาการที่ไทยนำไป เช่น ดินบุกและน้ำตาล ไทยได้รับสินค้าซึ่งส่วนใหญ่ คือไหมเป็นการตอบแทนจากฝ่ายจีน กล่าวกันว่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ มีเรือสำเภาทั้งของไทยและจีนเดินทางค้าขายติดต่อกันถึง ๑๔๐ ลำ และคะเนว่าในปีนั้น ปริมาณสินค้าที่ขายให้จีนมีถึง ๓๕,๐๐๐ ตัน จากจำนวนรวมทั้งสิ้นของสินค้า ๖๓,๐๐๐ ตัน ที่ส่งไปขายทางเรือสำเภาทั้งหมด สินค้าสำคัญที่ส่งไปขายยังเมืองจีนคือ พริกไทย น้ำตาล ไม้ ครั่ง งาช้าง และกระวาน กล่าวกันว่าสินค้าเหล่านี้ทำกำไรมาให้ถึงเท่าตัว ส่วนสินค้าที่นำมาขายจากเมืองจีน ได้แก่ เครื่องถ้วยชาม ชา ไหม เงิน และชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย (John Crawford ๒๓๗๓ : ๑๕๗-๑๖๖)

ทางฝ่ายไทยได้ให้ความสะดวกแก่ฝ่ายจีนเป็นอันมาก ฐานะของคนจีนในเมืองไทยนั้น ได้รับสิทธิหลายประการเช่นเดียวกับคนไทย เช่นสิทธิในการเดินทางไปทั่วประเทศ สิทธิในการซื้อที่ดินและที่อยู่อาศัย สิทธิในการสร้างเรือ นอกจากนี้ทางการยังเรียกเก็บอากรค่าปากเรือของเรือสำเภาจีน ไม่มากไปกว่าเรือของราษฎรชาวไทยทั่วไป และถ้าพิจารณาในแง่การเมืองยังมีสิทธิบางอย่างดีกว่าคนไทยสามัญเสียอีก คือได้รับการยกเว้นไม่ต้องรับราชการทหาร การเกณฑ์แรงงานของไพร่ชาวจีนก็ได้รับการยกเว้น จึงเป็นโอกาสให้ชาวจีนตั้งหน้าตั้งตาทำมาค้าขายจนร่ำรวยไปตามๆ กัน เซอร์จอห์น บาวริง กล่าวว่าเงินเข้าควบคุมการค้าในส่วนต่างๆ ของเมืองไทยไว้ได้เกือบหมดทุกแห่งที่การคมนาคมทางน้ำไปได้ถึง และคนไทยก็ไม่คิดที่จะแข่งขันกับจีนในเรื่องนี้ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๔๖) จึงมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองไทยมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้

- ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส

ฝรั่งเศสชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับไทยสมัยรัตนโกสินทร์ คือ โปรตุเกส โปรตุเกสได้รับความสะดวกและความยินยอมจากรัฐบาลไทยยิ่งกว่าชาวตะวันตกชาติอื่นที่ตามมา สันนิษฐานว่าเพราะโปรตุเกสไม่เรียกร้องสิทธิใดๆจากรัฐบาลมากจนเกินไป

มิได้แสดงการเอาใจเปรียบจากไทยแม้ว่าจะต้องการสิทธิเหล่านั้นก็ตาม การเข้ามาติดต่อทางไมตรีของโปรตุเกสจึงไม่เกิดความยุ่งยากและขัดข้องเหมือนดังชาติอื่น ในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ รัชกาลที่ ๒ จึงได้ยินยอมให้ตั้งสถานกงสุลขึ้นในกรุงเทพฯ (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๕๖) ครั้นถึงในสมัยรัชกาลที่ ๓ สถานะของกงสุลโปรตุเกสและโรงสีน้าคงอยู่ในสภาพลุ่มๆดอนๆ ตลอดมา เพราะคนไทยไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องค้าขายกับฝรั่งเลย ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิยมค้าขายกับจีนมากที่สุด ถึงแม้ว่าการค้าของโปรตุเกสจะไม่เจริญขึ้นเท่าใดนัก แต่นับได้ว่าโปรตุเกสมีบทบาทสำคัญในการปูพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตะวันตกกับกรุงรัตนโกสินทร์ให้ขยายตัวกว้างขวางในเวลาต่อมา

- **ความสัมพันธ์กับอังกฤษ**

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อังกฤษเริ่มส่งทูตมาติดต่อทางไมตรีกับไทย โดยมีวัตถุประสงค์สองประการคือ การเมือง และการค้าทางการเมืองคือเรื่องที่อังกฤษพยายามให้ไทรบุรีเป็นอิสระจากไทย ส่วนการค้าอังกฤษต้องการความสะดวกต่างๆในการติดต่อการค้ากับไทย ซึ่งไม่ประสบผลสำเร็จทั้งสองประการ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๖๗ เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่พม่าทำสงครามกับอังกฤษครั้งแรก สงครามที่เกิดขึ้นในประเทศพม่าระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๖๘ เป็นบทเรียนให้ไทยตระหนักว่า ศักยภาพทางการทหาร การเมือง และเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกไม่อาจเปรียบเทียบกับชาติตะวันตกที่มีแสนยานุภาพสูงเช่นอังกฤษได้ ไทยจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศเสียใหม่ โดยใช้การเจรจาทางการทูตแทนยุทธวิธีการสู้รบ ดังที่เคยปฏิบัติกับประเทศเพื่อนบ้านมาแต่ก่อน ทั้งนี้ที่สงครามในพม่ายุติลง ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney) ทูตอังกฤษคนที่สองก็เปิดเจรจากับไทยเรื่องปัญหาการค้าและการเมืองในแหลมมลายู ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้รับทำหนังสือสัญญา จะโปรดแต่เป็นทางไมตรีเหมือนอย่างญวน แต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลังเจ้าพระยาเนครศรีธรรมราช ทั้งสี่ท่านกราบบังคมทูลเห็นว่า อังกฤษได้เข้ามาขอทำสัญญาถึงสองครั้งแล้ว (ครั้งแรกโดยนายจอห์น ครอว์เฟ็ด เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๒) ถ้าไม่รับทำหนังสือสัญญาด้วยแล้วก็เห็นว่าไม่ได้เป็นไมตรีกัน ทูตกลับไปแล้วก็คงจะหาเหตุผลพาโลต่างๆ ด้วยเขตแดนอังกฤษติดต่อใกล้เคียงเข้ามาข้างทางทะเลและทางบกแล้วจะ

ระวังยาก จึงทรงพระราชดำริเห็นด้วย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๑๒) ทั้งสองฝ่ายได้พิจารณาและอภิปรายเงื่อนไขต่างๆ เป็นเวลานานถึง ๕ เดือน

สถานการณ์ทวีความสับสนมากขึ้น ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๕ รั้อยเอกเบอร์นีได้ส่งเรือรบมาประชิดทางใต้ของไทย ข่าวลือถึงขั้นจะเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ ยิ่งได้รับการยืนยันว่าอังกฤษนำเรือรบมาด้วยถึง ๖๐ ลำ จึงทำให้จำเป็นต้องลงนามในสัญญาทางไมตรี ๑๔ ข้อ และสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษอีก ๖ ข้อ ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๕ ในขณะที่เดียวกันรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงเตรียมการป้องกันประเทศอย่างเต็มที่ โดยทรงต่อเรือรบถึง ๕๐๐ ลำ แต่ละ ทรงต่อปืนใหญ่มีน้ำหนักถึง ๒,๕๐๐ กิโลกรัม โดยใช้คนหล่อถึง ๒๐๐ คน ให้แล้วเสร็จภายในสองเดือน (นันทนา กปิลกาญจน์ ๒๕๔๑ : ๒๖)

สนธิสัญญาฉบับนี้เป็นที่รู้จักกันในนามว่า สนธิสัญญาเบอร์นี ซึ่งทำขึ้นถึง ๔ ภาษา คือ ไทย อังกฤษ โปรตุเกส และมลายู เพราะในขณะนั้นไม่มีภาษาใดที่จะเข้าใจได้ดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย ใจความสำคัญในสนธิสัญญาคือ

- **ทางการเมือง**

ไทยและอังกฤษจะเป็นไมตรีและไม่คิดร้ายต่อกัน จะไม่แย่งชิงเอาบ้านเมืองหรือดินแดนซึ่งกันและกัน ถ้ามีคดีเกิดขึ้นภายในอาณาเขตไทยก็ให้ตัดสินตามขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย คนฝ่ายหนึ่งที่อยู่ใต้อาณาเขตของอีกฝ่ายหนึ่ง จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของอาณาเขตนั้นทุกประการ ในเรื่องแหลมมลายู อังกฤษยอมรับอำนาจอธิปไตยของไทยเหนือไทรบุรี จะจัดการให้เจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน)ออกจากเกาะปีนัง ไปอยู่ที่เมืองอื่น ซึ่งมีไซ่ปีนัง ไทรบุรี เประ สลังงอร์ และพม่า ทั้งจะช่วยกีดกันมิให้เจ้าพระยาไทรบุรีกลับไปรุกรานเมืองไทยอีกด้วย ฝ่ายไทยยินยอมให้ไทรบุรีค้าขายกับปีนังได้สะดวกดังเดิม พร้อมทั้งอนุญาตให้ปีนังซื้อเสบียงอาหารจากไทรบุรีได้ เป็นต้นว่า ข้าว และเนื้อสัตว์ต่างๆ ได้ โดยไม่ต้องเสียภาษีขาออกแต่อย่างใด อังกฤษยอมรับสิทธิและอธิปไตยของไทยเหนือกัณฑ์ดิน และตรึงกานูอย่างเต็มที่ ทั้งอังกฤษและไทยรับประกันความเป็นอิสระของเประและสลังงอร์ อังกฤษยินยอมให้เประส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ไทย และยังเปิดโอกาสให้เมืองนครศรีธรรมราชส่งข้าราชการไทยเข้าไปสอดส่องดูแลเประได้

- **ทางการค้า**

พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาค้าขายในประเทศไทยได้โดยเสรี และเสียภาษีในอัตราที่แน่นอน คือ เก็บภาษีปากเรือ วาละ ๑,๗๐๐ บาท สำหรับเรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาค้าขาย และ วาละ ๑,๕๐๐ บาท สำหรับเรือที่มีได้บรรทุกสินค้ามาขาย นอกจากนี้ยังกำหนดระเบียบวิธีการค้า ที่เรือของพ่อค้า อังกฤษและคนในบังคับ จะต้องปฏิบัติเมื่อเข้ามาค้าขายใน กรุงเทพฯ การชำระหนี้สิน การพิจารณาความผิดตาม ประมวลกฎหมายไทย การส่งผู้ร้ายข้ามแดน การให้ความ ช่วยเหลือกรณีเรืออับปาง การผูกขาดการค้าข้าวของ รัฐบาลไทย ตลอดจนการห้ามนำฝิ่นและอาวุธปืนเข้ามา ค้าขายในประเทศไทย

รายละเอียดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เป็นความสำเร็จในการเจรจาทางการทูต ของไทยในการเจรจาต่อรองทางการเมือง อังกฤษต้องยอมรับสิทธิและอธิปไตยของไทยเหนือไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะเบอร์นีหวังประโยชน์การ เจริญทางการค้าเป็นสำคัญจึงยินยอมประนีประนอม ในขณะที่เดียวกันก็เสนอเงื่อนไข ทางการค้าเป็นข้อแลกเปลี่ยน ในการเจรจาทางการค้านับว่าเบอร์นีประสบความสำเร็จ ตามที่ต้องการ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทยก็ได้พิจารณาข้อเสนอ ของเบอร์นีอย่างระมัดระวังรอบคอบ ได้แสดงชั้นเชิงในการต่อรองทางการทูต โดย คำนึงถึงผลประโยชน์ทางการเมืองและการค้า รวมทั้งความมั่นคงปลอดภัยของชาติ เป็น หลักสำคัญ (วิลาสวงศ์ พงศบุตร ๒๕๓๑ : ๘๐-๘๒)

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เซอร์เจมส์ บรู๊ค (Sir James Brooke) ได้เป็นทูตเข้า มาเมืองไทยเป็นคนที่สาม โดยเข้ามาขอทำหน้าที่สื่อสัญญาเป็นข้อสัญญา ๘ ข้อ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการให้บรรดาเสนาบดีทั้งหลายปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับข้อสัญญา ที่ประชุมเสนาบดีตกลงเห็นสมควรปฏิเสธร่างสนธิสัญญา เสีย ๘ ข้อ คงรับไว้เพียงข้อเดียว คือ ข้อที่ ๑ ที่ว่า ...ตั้งแต่นี้ไปจะให้ความสุขสำราญ และราชไมตรีจำเริญไว้แก่เมืองทั้งสองตราบเท่ากัลปาวสาน... (นันทนา กปิลกาญจน์ ๒๕๔๑ : ๓๑)

สาเหตุที่รัฐบาลไทยปฏิเสธข้อเสนอตามร่างสนธิสัญญาของบรู๊คนั้นมีหลาย ประการ

ประการแรก รัฐบาลไทยยังคงถือว่าร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี เป็นผู้แทนของ

รัฐบาลอังกฤษ และไม่ยอมทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ซ้อน
กับสนธิสัญญาเบอร์นีที่มีอยู่เดิมแล้ว

ประการที่สอง บรู๊คเดินทางเข้ามาเจรจาในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๕๓
เป็นระยะเวลาที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวร เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ
ที่รัฐบาลต้องพิจารณาเรื่องผู้สืบราชสมบัติ

ประการที่สาม ความหวาดระแวงการแทรกแซงทางการเมืองของอังกฤษ

ประการที่สี่ นโยบายของไทยจะไม่ยอมสูญเสียประโยชน์ใดๆ ให้กับ
ฝ่ายอังกฤษ

(วงเดือน นาราสัจ ๒๕๑๘ : ๑๔๑)

การเจรจาที่ล้มเหลวในครั้งนั้นสร้างความไม่พอใจให้กับเซอร์ เจมส์ บรู๊ค
เป็นอย่างยิ่ง ทำให้บรู๊คและหอการค้าแห่งสิงคโปร์ร้องเรียนให้รัฐบาลของตนดำเนิน
นโยบายทางการทหารบีบบังคับรัฐบาลไทย ต่อมาในสมัยรัชการที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๕๘
ไทยจึงตกลงทำสนธิสัญญาเบาริ่ง ตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ

● ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา

ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาเริ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๓
ประธานาธิบดีแอนดรูว์ แจ็คสัน(Andrew Jackson) ประธานาธิบดีคนที่ ๗ แห่ง
สหรัฐอเมริกาได้ส่งนายเอดมันด์ รอบิตส์ (Edmund Roberts) เป็นทูตมาเจริญทาง
พระราชไมตรี ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๕ และได้ตกลงทำสนธิสัญญาเมื่อวันที่
๒๐ มีนาคม ในปีเดียวกัน เป็นสนธิสัญญา ๒๐ ข้อ สัญญาที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกา
ครั้งนี้เป็นสัญญาทางไมตรีและการค้า เช่นเดียวกับที่ไทยทำกับอังกฤษ เพราะถือเป็น
นโยบายแน่นอนว่า “...จะยอมให้แกชาวมุสลิมเท่าที่ได้ยอมให้แกชาวอังกฤษ แต่ไม่
มากไปกว่านั้น...” (วิลาสงศ์ พงศบุตร ๒๕๓๑ : ๕๘) สหรัฐอเมริกาจึงมิได้มีสิทธิ
พิเศษใดๆ เช่นในเรื่องการตั้งสถานกงสุลที่นายรอบิตส์แสดงความปรารถนาที่จะทำ
สัญญาซึ่งให้เสรีภาพที่จะส่งกงสุลมาประจำ แต่พระยาพระคลังไม่ยอมตกลงด้วย
พระยาพระคลังบอกกับนายรอบิตส์ว่า “กัปตันเบอร์นีย์ก็เคยขออนุญาตตั้งกงสุลอังกฤษ
ประจำกรุงเทพฯเหมือนกัน แต่ได้รับคำตอบปฏิเสธ...” (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๘
; อ้างถึงใน John Bowring ๑๘๖๕ : ๒๐๘)

ตามเรื่องราวที่รอบิตส์ได้บันทึกไว้ ตัวเขาเองมีความพอใจในการที่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงต้อนรับเป็นอย่างดีเยี่ยม การเจรจาดังกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็ว
รอบิตส์ได้ลงความเห็นไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน มีพระราช

ประสงค์ที่จะสนับสนุนกิจการค้ากับต่างประเทศ...ฉะนั้นตราบเท่าที่พระองค์ยังดำรงพระชนมชีพอยู่ นโยบายอันเฉลิยวกลาดอันนี้ก็คงจะดำเนินอยู่ต่อไป” (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๒๓๐)

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ รัฐบาลอเมริกันได้แต่งตั้งให้ นายโจเซฟ บัลเลสเตอร์ (Joseph Ballestier) เป็นทูตเข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาที่นายเอดมันด์ รอบิตส์ ได้ทำไว้ แต่การเจรจาไม่เป็นที่ตกลงกัน เพราะโจเซฟ บัลเลสเตอร์ ต้องการถวายสาส์นของประธานาธิบดีต่อพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง ซึ่งผิดธรรมเนียมของไทยที่ต้องติดต่อผ่านเจ้าพระยาพระคลัง การเจรจาไม่เป็นที่ผลสำเร็จเพราะบัลเลสเตอร์เองไม่สันทัดทางทูต และมีพฤติกรรมที่ขัดกับความนิยมของไทย การทูตของบัลเลสเตอร์จึงล้มเหลว (กรมศิลปากร ๒๕๒๕ : ๒๗๕)

นอกจากโปรตุเกส อังกฤษ และสหรัฐอเมริกาแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ รัฐบาลไทยได้ติดต่อกับกงสุลฝรั่งเศสที่สิงคโปร์ว่า รัฐบาลไทยใครที่จะให้การค้าขายระหว่างประเทศไทย และฝรั่งเศสได้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น แต่รัฐบาลฝรั่งเศสมิได้พิจารณาข้อเสนอของฝ่ายไทยนี้เลย (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๒๓๑ อ้างถึงใน Capitaine Seauve ๑๕๐๘ : ๒๖) จากข้อมูลนี้แสดงถึงการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ในลักษณะที่ไม่ต้องการผูกพันอยู่แต่เฉพาะอังกฤษ ซึ่งเป็นชาติตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลในภูมิภาคนี้เพียงชาติเดียว แม้จะไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะนำสหรัฐอเมริกาเข้ามาถ่วงดุลอำนาจของอังกฤษในขณะนั้น แต่ความกระตือรือร้นและการแสดงอหิชาติไมตรีในการต้อนรับคณะทูตก็แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลไทยพอใจที่จะเปิดสัมพันธไมตรีกับสหรัฐอเมริกาอีกชาติหนึ่ง (วิลาสวงศ์ พงศบุตร ๒๕๓๑ : ๑๐๐)

๒. ด้านเศรษฐกิจ

รูปแบบเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นแบบเลี้ยงตัวเอง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ไถนาและหาของป่า หากมีความต้องการสิ่งใดก็จะนำข้าวของของตนไปแลกเปลี่ยนยังไม่มีการค้าอย่างเป็นระบบ เศรษฐกิจของประชาชนจึงอยู่ที่ความอยู่ดีมีสุขตามธรรมชาติของแผ่นดินที่เอื้ออำนวยให้ เป็นความมั่นคงของชีวิตที่มีโชควิบาความมั่งคั่งด้วยเงินตรา เรื่องของความมั่งคั่งเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะบริหารจัดการให้ประเทศมีรายได้พอใช้จ่ายสำหรับเบียดหัวเงินเดือนของข้าราชการ การทำนุบำรุงบ้านเมือง และการป้องกันประเทศ

สมัยรัชกาลที่ ๓ ทางราชการต้องเผชิญปัญหาหายจ่ายที่สูงมาก ทั้งในเรื่องทำสงครามป้องกันประเทศ ต้องสร้างป้อมและต่อเรือรบเพิ่ม ตลอดจนการบำรุงพระพุทธศาสนา มี

การสร้างวัดวาอารามมากมาย รัชกาลที่ ๓ ทรงพยายามทุกวิถีทางที่หารายได้เพิ่มเติมเข้าท้องพระคลังและพระองค์ทรงทำได้สำเร็จ ดังข้อมูลแสดงรายได้ของรัฐต่อไปนี้

ตารางที่ ๒ แสดงประมาณการรายได้ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ ๑ – ๓

รายการรายรับ	รัชกาลที่ ๑	รัชกาลที่ ๒	รัชกาลที่ ๓
	พ.ศ. ๒๓๓๘	พ.ศ. ๒๓๕๕	พ.ศ. ๒๓๘๐
ภาษีอากร	๑,๓๔๘,๓๖๖	๑,๓๕๕,๓๘๔	๔,๒๓๓,๕๒๕
ส่วย	๖๔๓,๖๘๓	๘๓๓,๕๖๐	๑,๓๒๕,๓๓๔
ค่าฤชาธรรมเนียม	๒๕,๓๒๕	๓๖,๓๕๐	๕๒,๕๐๐
ค่าผูกปี	๒๑,๐๖๕	๑๑๕,๖๓๘	๖๕๕,๑๑๖
แรงงาน	๔,๕๕๑,๒๓๐	๔,๐๘๕,๕๖๐	๒,๕๕๘,๗๕๐
การค้ำของรัฐบาล	๖๑๐,๐๐๐	๒,๓๕๕,๖๐๐	๔,๕๕๕,๖๐๐
อื่นๆ	๓๒๐,๐๕๒	๕๕๕,๔๕๓	๑,๓๕๕,๓๒๖
รวม	๓,๕๒๐,๕๓๕	๑๐,๕๕๔,๔๒๓	๑๕,๓๔๘,๕๕๑

ที่มา : สุวิทย์ วีระศาสตร์ ๒๕๒๕ : ๑๕๒.

จากตารางจะเห็นได้ว่า รายได้ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพิ่มขึ้นทุกทางยกเว้น *แรงงาน* ที่ลดลง และ *ส่วย* กับ *ภาษีอากร* (ส่วยสาอากร) ยังคงเป็นรายได้หลัก อีกทั้งยังเพิ่มขึ้นจนเห็นได้ชัด ส่วนสาเหตุที่ *แรงงาน* เก็บได้น้อยลง เนื่องจากรัฐส่งเสริมให้ราษฎรชำระภาษีด้วยเงิน แทนการชำระด้วยสิ่งของดังในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ ที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม เศรษฐกิจได้รับความกระทบกระเทือน ทางราชการจึงอนุญาตให้พลเมืองชำระ *ส่วยสาอากร* บางอย่างด้วยสิ่งของ ถึงรัชกาลที่ ๓ ฐานะเศรษฐกิจดีขึ้น จึงโปรดให้ราษฎรเสียภาษีด้วยเงินตราแทนสิ่งของหรือ *แรงงาน* ทำให้มีรายได้ที่แน่นอน สามารถนำไปใช้หมุนเวียนได้สะดวก เช่น

- การเก็บ *ค่านา* ที่เคยเรียกเก็บเป็นข้าวเปลือกในอัตราไร่ละ ๒ สัดครึ่ง (๑ สัดหลวง = ๒๕ ทะนาน ๑ ถัง = ๒๐ ทะนาน) ซึ่งเรียกว่า *หางข้าว* เจ้าของนาจะต้องนำมาส่งถึงฉางหลวงเอง เปลี่ยนให้เก็บเป็นตัวเงินไร่ละ ๓ เฟื้อง หรือสลิ้งเฟื้อง (๑ เฟื้อง = ๑๒ สตางค์ ๑ สลิ้ง = ๒๕ สตางค์ ๒ เฟื้อง = ๑ สลิ้ง)
- พวกเลิกที่ไม่ต้องการเข้ามารับราชการ ต้องเสีย *ส่วย* ให้ราชการคนละ ๖ บาท ส่วนผู้เป็นนายจะต้องจ่ายเป็นรายปี คนละ ๕ บาท

- คนจีนต่างด้าวต้องเสียส่วยเป็นรายหัว คนละ ๖ สลึง ต่อ ๓ ปี (ปีละ ๒ สลึง หรือ ๕๐ สตางค์)
(อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๔๖)

กล่าวโดยรวมรายได้หลักของแผ่นดินมีอยู่ ๒ ทาง คือ รายได้จากส่วยสาอากร และรายได้จากการค้าสำเภา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ รายได้จากส่วยสาอากร

๒.๑.๑ ส่วย คือผลผลิตที่ราษฎรเอามาเสียแทนแรงงาน เช่น ดิบบุก ดินปะสิ่ว ครั่งฝาง พริกไทย น้ำรัก ทองคำฝอย เงิน ขมิ้นสด ป่าน ผ้าทอ กระเบื้อง ไม้ต่างๆ หวาย เป็นต้น ซึ่งรัฐบาลจะส่งเป็นสินค้าลงสำเภาไปขายยังประเทศต่างๆ เพื่อนำเงินตราเข้าประเทศ

๒.๑.๒ เงินชำระราชการจากไพร่ คือเงินที่ไพร่หลวง ไพร่สม ที่ไม่ต้องการรับราชการส่งเงินมาแทน เงินชำระราชการของไพร่บางปีเก็บได้ถึง ๑๒ ล้านบาท

๒.๑.๓ เงินค่าผูกปี่ข้อมือเงิน คือการขึ้นทะเบียนคนจีนด้วยการใช้ ด้ายผูกข้อมือแล้วตีครั้งลงเงื่อนไข เป็นวิธีให้คนจีนได้ตอบแทนรัฐบาล ซึ่งรัฐจะเก็บเงินค่าผูกปี่จากชาวจีนที่อายุ ๒๐ ปีขึ้นไป รัฐได้ค่าผูกปี่จากคนจีนปีหนึ่งๆ ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท (สายไหม จบกมลศึก และคณะ ๒๕๔๕ : ๑๒๕)

๒.๑.๔ อากร สำหรับรายได้จาก *ภาษีอากร* ที่เป็นรายได้อันดับสองของรัฐ มีสัดส่วนโดยตรงกับการขยายตัวทางการค้า และเป็นผลมาจากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีเก็บภาษีอากรใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นับเป็นการปรับปรุงครั้งใหญ่คราวแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ มีการดำเนินการ ๒ รูปแบบ ดังนี้

๒.๑.๔.๑ ภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บเอง

ภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บเองเป็นอากรที่มีรายได้สูง หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับส่วนได้ส่วนเสียของประเทศ เช่น ค่าสวน ค่านา และค่าภาษีปากเรือ

- **อากรสวน** อากรที่รัฐเก็บจากชาวสวนนั้นมี ๒ ประเภท คือพืชยืนต้น จะนับต้นเก็บ และพืชล้มลุกเก็บโดยคิดตามเนื้อที่ปลูก

อากรไม้ยืนต้น มีดังนี้

หมากเอกสูง ๓ - ๔ วา เกือบอากรต้นละ ๕๐ เบี้ย ร้อยละ ๓ ต่ำถึง ๒๐๐ เบี้ย
หมากโทสูง ๕ - ๖ วา เกือบอากรต้นละ ๔๐ เบี้ย ร้อยละ ๒ ต่ำถึง ๑ เพื่อ
หมากตรีสูง ๗ - ๘ วา เกือบอากรต้นละ ๓๐ เบี้ย ร้อยละ ๑ สลึง ๑ เพื่อ ๖๐๐ เบี้ย
หมากผกาทราย (ออกดอกประปราย) ต้นละ ๔๐ เบี้ย ร้อยละ ๒ สลึง ๑ เพื่อ
มะพร้าวใหญ่ ต้นละ ๑๐๐ เบี้ย ๘ ต้น ๑ เพื่อ

ทุเรียน ต้นละ ๑ บาท

มะม่วง มังคุด ลางสาด มะปราง ต้นละ ๑ เพื่อ

ส้ม ๒๐ ต้น ๑ เพื่อ

ส่วนต้นไม้ที่สูงไม่ถึงขนาด ให้เรียกเก็บภาษีในปีต่อไป

(จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๑ เล่ม ๔ ๒๕๓๐ : ๑๐๑-๑๐๒)

พืชล้มลุกเก็บอากร ดังนี้

กล้วยปลุกใหม่ ไร่ละ ๑ บาท

กล้วยตอ ไร่ละ ๒ สลึง

ครามปลุกใหม่ ไร่ละ ๑ บาท

ครามตอ ไร่ละ ๒ สลึง

ถั่วเขียว ถั่วดำ ถั่วแระ ข้าวโพด งา มันเทศ แตงกวา กระเจา กัญชา ไร่ละ ๒ สลึง

หอม กระเทียม ดอกคำ ถั่วแดงโม จิง ไร่ละ ๑ บาท

ข่า กล้วยเสงพร่ง ไร่ละ ๓ สลึง

ขมิ้น เผือก กระจับ พริกเทศ ไร่ละ สลึง

(จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๓๑)

ต่อมารัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง

แปลงให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจที่เริ่มเปลี่ยนไป โปรดฯ ให้เพิ่มเติมและยกเลิกอากรสวนบางประเภท เพื่อป้องกันการหลบเลี่ยงอากรสวนของราษฎรที่มักหาวิธีหลบเลี่ยงโดยตัดต้นไม้ที่เสียอากรทิ้งเสีย แล้วชักชวนกันปลูกต้นไม้ที่ไม่มีอากรขึ้นแทน รัฐจึงต้องหาทางเก็บอากร โดยกำหนดอากรต้นไม้ชนิดต่างๆเพิ่มเติม ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ได้มีการออกกฎหมายเก็บภาษีต้นไม้ ๕ อย่างขึ้น ได้แก่ หมาก มะพร้าว พลู มะปราง มะม่วง ทุเรียน มังคุด ลางสาด ส้ม

ต่างๆ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๕๒ เล่ม ๕ ๒๕๓๐ : ๓๗-๓๘)

- **อากรค่านา** การเก็บค่านาจะเก็บเป็น หางข้าว หากเป็นนาที่เริ่มทำใหม่ จะได้รับการยกเว้น ๒ ปี เริ่มเก็บค่านาในปีที่ ๓ โดยเรียกเก็บค่านาเป็น หางข้าวในอัตราไร่ละ ๒ ถัง และข้าวจัดซื้อตามพื้นที่นาอีกไร่ละ ๒ ถัง ตวงขึ้นฉางหลวงในกรุงเทพฯ หรือฉางคองเมืองตามหัวเมืองต่างๆ โดยราษฎรต้องขนข้าวไปส่งถึงฉาง ยกเว้นบางเมืองที่กัณฑ์การไม่สะดวกในการขนส่ง ให้เก็บค่านาเป็นเงินอัตราไร่ละ ๑ สลึง (สิรินันท์ บุญศิริ ๒๕๔๕ : ๘)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในการเสียค่านาเป็นหางข้าว ทั้งการขนข้าวขึ้นฉางหลวงแล้วถูกเบียดบังเศษข้าว ต้องเสียค่านามากเกินกว่าอัตราที่กำหนด เพราะเจ้าหน้าที่ใช้ทะนานตวงข้าวคนละขนาด นอกจากนั้นยังเสียเปรียบขุนนางข้าราชการที่มีไร่นาสาธนาให้ และไม่ต้องเสียค่านา ประกอบกับพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก่อนที่จะสวรรคตว่าจะทรงผ่อนปรนค่านาพระราชทานแก่ราษฎร พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกข้าวจัดซื้อไร่ละ ๒ ถัง ให้เก็บเฉพาะค่านาไร่ละ ๒ ถัง เท่ากันทั้งนาของราษฎรซึ่งเรียกว่า “นารายคอง” และนาของขุนนางซึ่งเรียกว่า “นารายขัด” และกำหนดให้ใช้ขนาดถึง ๒๑ ทะนานทองตวงข้าว ส่วนหัวเมืองห่างไกลที่ไม่สะดวกขนข้าวขึ้นฉางหลวงก็พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เสียเงินค่านาแทนในอัตราไร่ละ ๑ สลึง ๑ เฟื้อง (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๒๔ อ้างถึงใน บัณฑิต ถิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๖๓) และทรงออกกฎเกณฑ์เพิ่มเติมให้มีการผ่อนผัน ยกเลิกค่านาได้ในกรณีที่ราษฎรเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล

๒.๑.๔.๒ ภาษีที่ให้เอกชนประมูลจัดเก็บ

รัฐได้ยกเลิกการผูกขาดการเก็บภาษีสินค้าบางประเภทและให้เอกชนรับผูกภาษีแทน จึงทำให้เกิด ระบบเจ้าภาษีนายอากร คือให้เอกชนทำสัญญาผูกภาษี หรือประมูลผูกขาดไปจัดการเรียกเก็บจากราษฎร การผูกขาดภาษีแบบนี้ไทยได้แบบมาจากจีน เอกชนที่ต้องการผูกขาดภาษีสินค้าชนิดใด จะต้องยื่นประมูล

แข่งขันกันให้คำรับรองแก่ทางราชการว่า จะส่งเงินภาษีให้แก่ราชการเป็นจำนวนเท่าใดในเวลาเท่าใด ใครสามารถส่งภาษีให้ทางราชการมากที่สุดจะได้รับอนุญาตให้ผูกภาษีชนิดนั้นไป ส่วนมากผู้ผูกขาดจะต้องจ่ายภาษีล่วงหน้าให้แก่ทางราชการอย่างน้อย ๒ เดือน จากนั้นต้องผ่อนส่งจำนวนที่เหลือเป็นรายเดือนจนครบ ผู้ผูกขาดเป็นผู้เก็บภาษีจากรายการที่นำสินค้าเหล่านั้นมาขายอีกทีหนึ่ง แต่อาจขอร้องเจ้าหน้าที่ทางการบ้านเมืองช่วยเหลือบ้างตามความจำเป็น(อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๔๗)

การเก็บภาษีผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรอาจจะเป็นกลยุทธ์ของรัฐในการใช้พวกชาวจีนด้วยกันเองเก็บผลประโยชน์จากกลุ่มของตนมาให้รัฐ เพราะผู้ที่ประมูลผูกขาดภาษีได้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และชาวจีนอพยพส่วนใหญ่นี้เองที่ เป็นผู้มืบทบพาทสำคัญในการค้าและการผลิต คือ เป็นผู้ผลิตเกษตรเพื่อการค้าได้แก่ ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ และอ้อย และเป็นผู้ประกอบอุตสาหกรรมขั้นต้นบางอย่าง ได้แก่ น้ำตาลทราย เรือสำเภา และเหมืองแร่ดีบุก ดังนั้นการจัดเก็บจะทำได้ดีกว่าเจ้าพนักงานของรัฐ เพราะชาวจีนอพยพที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรย่อมจะรู้เล่ห์กลต่างๆของชาวจีนอพยพด้วยกัน รัฐจึงใช้เจ้าภาษีนายอากรเป็นผู้ควบคุมดูแลชาวจีนอพยพให้รัฐอีกหน้าที่หนึ่ง (ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล ๒๕๔๔ : ๑๗๓)

ประเภทภาษีที่ผูกขาดในสมัยรัชกาลที่ ๓ มี ๓๘ ประเภท จากเดิมในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีเพียง ๓ ประเภท คือ ภาษีสรรพสามิต ภาษีสรา ภาษีบ่อนการพนัน(บ่อนเบี้ย) ประเภทสินค้าที่เพิ่มขึ้นมามากเป็นที่ต้องการของพ่อค้าต่างชาติ เช่น พริกไทย ไม้ฝาง ไม้แดง เกลือ น้ำมัน มะพร้าว ฝ้าย ยาสูบ คราม ฯลฯ ส่วนภาษีอากรที่โปรดฯให้ยกเลิก คือ ฝิ่น ค่าน้ำ ค่าเกาะ

- ภาษีฝิ่น ให้เลิกเพราะทรงพระราชดำริว่าฝิ่นเป็นของชั่ว จึงโปรดให้ห้ามเด็ดขาด มิให้ผู้ใดนำเข้ามาในพระราชอาณาจักร ผู้ฝ่าฝืนจะต้องรับโทษหนัก
- อากรค่าน้ำ เก็บจากชาวประมง
- อากรรักษาเกาะ เก็บจากผู้เก็บไข่จะละเม็ด (ไข่เต่าทะเลทุกชนิด) หรือฟองเต่าตะนู (เต่าทะเลชนิดหนึ่ง) มูลเหตุที่โปรดฯให้ยกเลิกอากรทั้งสองอย่างนี้ ด้วยทรงพระราชปรารภว่า การเรียกเก็บอากรดังกล่าวเสมือนหนึ่งส่งเสริมให้ราษฎรกระทำปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต) ทรงมีพระราชศรัทธาจะบำเพ็ญพระราชกุศลให้สัตว์ทั้งหลายได้รอดชีวิต จึงโปรดฯให้ยกเลิกเสีย (อุดม เขยกิจวงศ์ ๒๕๕๐ : ๔๘)

นอกจากนี้ยังมีภาษีอากรที่ไม่เคยมีมาก่อนเกิดขึ้นในสมัยนี้ ได้แก่ อากรบ่อนเบี้ยเงิน ภาษีเบ็ดเสร็จลงสำเนา ภาษีของต้องห้าม ๖ อย่าง ภาษีพริกไทย ๒ อย่าง (เก็บจากผู้ซื้อ กับ เก็บจากชาวไร่) ภาษีฝาง ภาษีไม้แดง (เก็บจากผู้ซื้อ) ภาษีไม้แดง ๑๐ ลด (เก็บจากผู้ขาย) ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันต่างๆ ภาษีกะทะ ภาษียาต้น ภาษีได้ชั้น ภาษีฟืน ภาษีจากกันแซง ภาษีไม้ไผ่ ภาษีไม้รวก ฯลฯ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๑๘ : ๑๕๐)

๒.๑.๕ ภาษีศุลกากร เก็บตามความกว้างของปากเรือ เรียก *ภาษีปากเรือ* เป็นภาษีที่เก็บจากเรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายในประเทศ หรือส่งสินค้าออกไปขายต่างประเทศ

๒.๑.๖ จังกอบ เป็นภาษีที่เก็บจากส่วยสินค้าและผลผลิต เก็บ ๑๐๐ ชัก ๑๐ โดยมีด่านจังกอบหรือขนอน หรือด่านภาษี ตั้งอยู่ปากทางเข้าเมืองเป็นผู้เก็บผลผลิตส่งเข้ายังฉางหลวง

๒.๑.๗ ฤชา คือค่าธรรมเนียมที่รัฐทำให้ราษฎรเป็นการเฉพาะตัว เช่น ค่าธรรมเนียมการออกเอกสารสิทธิ์ต่างๆ

๒.๒ รายได้จากการค้าสำเนา

การค้าสำเนาเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐไทย มาตั้งแต่สมัยอยุธยา การค้าสำเนาในสมัยนั้นน่าจะได้อำไรเป็นจำนวนมาก ใครที่สามารถเป็นพ่อค้าสำเนาได้จะร่ำรวยกว่าเป็นเศรษฐี ดังนั้นเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จำนวนเงินส่วยสาอากรไม่เพียงพอสำหรับใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน ทางราชสำนักต้องแต่งสำเนาไปค้าขายหากำไรเพิ่มเติม และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของแผ่นดิน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ๒๕๔๖ : ๒๑๕)

ไทยได้ทำการค้าสำเนา กับ จีน ญี่ปุ่น ญวน อินเดีย ลังกา ฟิลิปปินส์ ชาว มลายู และเปอร์เซีย ส่วนประเทศทางแถบตะวันตก รัฐบาลไทยไม่เห็นความจำเป็นในการค้าขายด้วยสักเท่าไร เห็นได้จากสินค้าต่างๆของยุโรปที่ไทยต้องการ รัฐบาลก็สามารถจัดซื้อหาได้จากเกาะหมาก มะละกา สิงคโปร์ สุรัต และกวางตุ้ง (*วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๒๓๖*) การค้าสำเนาของไทยขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ สิงคโปร์ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าของไทยในแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออก เรือแต่ละลำในแต่ละเที่ยวสามารถบรรทุกสินค้ามีมูลค่าถึง ๓,๐๐๐ ถึง ๕,๐๐๐ ดอลลาร์สินค้านี้มี ดีบุก พริกไทย น้ำตาล ข้าวสาร ข้าวเปลือก ยาสูบ ฝรั่ง ไม้ฝาง เกลือ น้ำมันมะพร้าว และอื่นๆ แต่ต่อมารัฐบาลลดการส่งสินค้าไป

ชายยังสิงคโปร์และมาลาญลงไป (Henry Burney ๑๘๑๓ : ๑๘๓ - ๑๘๕) ซึ่งอาจเป็นเพราะไทยให้ความสำคัญต่อการค้ากับจีนเป็นหลัก ด้วยประสบการณ์และความชำนาญในการค้าสำเภาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งแต่ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในรัชกาลที่ ๒ จึงทรงรู้ดีว่าการค้าขายทางเรือกับจีนเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของประเทศ เมื่อขึ้นครองราชสมบัติจึงทรงส่งเสริมการค้าสำเภาเงิน รูปแบบการค้าสำเภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงดำเนินตามแบบเดิมที่เคยปฏิบัติต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน โดยเป็นการค้าแสวงหาผลประโยชน์ภายใต้ระบบการผูกตบระณการ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเรือสินค้าไปค้าขายยังต่างประเทศเพิ่มขึ้น โดยในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ ชาวจีนในประเทศไทยได้ทำการต่อเรือ ๑๓๖ ลำ มี ๘๒ ลำ ทำการค้าระหว่างไทยกับจีน อีก ๕๐ ลำ ระหว่างไทยกับประเทศอื่นๆ (สายไหม จบกลศึก และคณะ ๒๕๔๕ : ๑๓๒) กลางทศวรรษ ๒๓๗๐ มีเรือสยามที่ดำเนินการอยู่ทั้งหมด ๘๒ ลำ ในกรุงเทพฯ เป็นของพระมหากษัตริย์ ๕ ลำ เป็นของขุนนาง ๒๒ ลำ และอีก ๔๕ ลำ เป็นของพ่อค้าชาวจีน (บัณฑิต ลิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๔๓) จะเห็นได้ว่าการค้าสำเภาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะของรัฐเท่านั้น แต่เปิดโอกาสให้เจ้านาย ขุนนาง และพ่อค้าจีน สามารถค้าขายได้ด้วย จึงทำให้การค้าต่างประเทศเจริญสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

รายงานของเฮนรี เบอร์นี กล่าวถึงการค้าระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองท่าของจีนในแต่ละปี มีสำเภารวมระวางได้ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ตัน ถูกส่งจากกรุงเทพฯไปเมืองจีน มีเรือใหญ่จากไหหลำเข้ามาเทียบท่ากรุงเทพฯ ปีหนึ่งๆตั้งแต่ ๒๐-๔๕ ลำ และยังมีอีก ๓๖-๕๐ ลำ จากเมืองกั๋งตั้ง และเมืองท่าอื่นๆทางตะวันออกของจีน การค้าระหว่างจีนกับไทยได้กำไรสูงมากถึงร้อยละ ๓๐๐ (The Burney Papers, Voll p.80 อ้างใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สังคมศึกษา ๕ ๒๕๓๓ : ๔๐๔)

ตารางที่ ๓ ตัวอย่างสินค้าส่งออกและนำเข้าระหว่างไทยกับจีนมี ดังนี้

สินค้าออก	สินค้าเข้า
ครั้ง ดีบุก ตะกั่ว ฟาง กฤษณา เปลือกโกกวาง ไม้พะยุง ฝ้าย งาช้าง เขาวัวหนังวัว เขาระบือ หนังกระบือ นอแรด กวาง เสือดาว จันทร์ชะมด ข้าว หมาก ปลาเค็ม น้ำตาล เคื่องเทศ อาทิ พริกไทย กระวาน กานพลู เป็นต้น	ผ้าลาย ผ้าแพรจีน ผ้าฝ้าย เครื่องแก้ว เครื่องกระเบื้อง เครื่องลายคราม เครื่องเหล็ก ปืนใหญ่ ปืนยาว ผ้าแดงและผ้าเขียว แต้เหล็กกล้า ฝ้ายชนิดดี ใบบา แป้งสาธิต สบู่ กระจก แวนดา ดินปืน ตะปู สารส้ม การบูน หม้อทองคำ ทองและเงิน หมักจีน

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

สินค้าออก	สินค้าเข้า
นอกจากนี้ยังมี ปีกนกกระเต็น หางนกยูง ริงนก ดิปตี ปรัง ไม้แดง สมอ หางเสือ ไม้กระดานประตู่ และเรือสำเภาที่ต่อในเมืองไทยซึ่งเป็นสินค้าที่เงินต้องการมาก เพราะคุณภาพของไม้ที่ใช้ต่อเรือแข็งแรง ทนทานและมีราคาถูก	ยาเส้น นาฬิกาพกแขวน หีบประดับมุกจากญี่ปุ่น รูปปั้น ออบเซซ ทองแดงแผ่นบุทองเรือ คาบปลายปืน เหล็กวิลาส ลูกตะกั่ว และชาวจีน

ที่มา : วราภรณ์ ทินานนท์ ๒๕๒๒ : ๗๖

สินค้าส่งออกที่กล่าวมานี้รัฐได้มาจากการเก็บส่วยจากรายกร โดยรัฐเห็นว่าการนำส่วยสิ่งของมาเป็นสินค้าจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่รัฐบาลเป็นเงินมากขึ้น ดังนั้นรัฐบาลจึงนำส่วยสิ่งของที่เหลือใช้ออกขายแก่พ่อค้า เพราะสินค้าเหล่านี้ พ่อค้าไม่สามารถซื้อจากรายกรได้โดยตรง สำหรับสินค้าที่พ่อค้าไทยนำไปขายยังประเทศจีน ครอว์ฟอร์ดคาดหมายว่าสินค้าประมาณ ๓๒,๕๐๐ ตัน จากจำนวนสินค้าที่ไทยนำไปขายยังต่างประเทศทั้งหมด ๓๕,๐๐๐ ตัน เป็นสินค้าที่ส่งไปขายยังประเทศจีนทุกปี (John Crawford ๒๓๗๓ : ๑๑๑)

ส่วนการค้ากับชาติตะวันตกภายหลังสนธิสัญญาเบอร์นีนั้น ก็ส่งผลดีต่อเศรษฐกิจไทยเช่นกัน คือ ทำให้กิจการค้าขายตัว มีเรือสินค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายยังกรุงเทพฯ มากขึ้น ทั้งเรือของพ่อค้าตะวันตกและพ่อค้าจากแหล่งต่างๆ มาแวะพัก และเลือกซื้อสินค้าต่างๆ กรุงเทพฯ จึงกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่มีสินค้าหลากหลายประเภทเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเก็บภาษี และรายได้จากการค้าต่างประเทศมากขึ้นด้วย ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ สินค้าออกของไทยทำรายได้ให้กับประเทศประมาณ ๓,๒๘๔,๓๒๕ บาท (เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา ๒๕๒๓ : ๗๐)

ผลของการขยายตัวทางการค้าทำให้ผลผลิตทางการเกษตรเป็นที่ต้องการของท้องตลาด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการส่งออก สำหรับพืชเศรษฐกิจที่เป็นสินค้าออกสำคัญมี ๔ ชนิด คือ ฝ้าย พริกไทย ยาสูบ และอ้อย ส่วนข้าว ถึงแม้ว่าข้าวไม่ได้เป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ก็ได้ทรงส่งเสริมและวางรากฐานการปลูกข้าวไว้เป็นอย่างดี จนในสมัยรัชกาลที่ ๔ สามารถผลิตข้าวได้เป็นจำนวนมาก และกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญหลังจากไทยทำสนธิสัญญาเบริงกับอังกฤษ สาเหตุที่ข้าวเป็นสินค้าต้องห้ามที่รัฐควบคุมการซื้อขายอย่างเข้มงวด ห้ามมิให้พ่อค้าชาวต่างชาติซื้อขายข้าวเปลือกและข้าวสารออกนอกประเทศ ดัง

ปรากฏในสนธิสัญญาเบอร์นี เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักว่า ข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทยและเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญ แต่ข้าวยังถือเป็นสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพียงแต่ควบคุมโดยรัฐเท่านั้นจึงมีข้อห้ามในการส่งข้าวออกนอกประเทศ ยกเว้นเสียแต่ว่าในปีนั้นจะสามารถผลิตข้าวได้มากเพียงพอที่จะใช้กินกันภายในประเทศไป ถึง ๓ ปี รัฐจึงจะอนุญาตให้มีการส่งข้าวไปขายต่างประเทศได้ (บัณฑิต ถิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๕๕)

นอกจากสินค้าสำคัญทั้ง ๕ ชนิดแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพยายามส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นอีกอันได้แก่ กาแฟ ดังปรากฏในหมายรับสั่ง พ.ศ.๒๓๘๕ ให้เกณฑ์เลกทำกระโปรงลูกตุ้มมะพร้าวใส่ต้นกาแฟ เพราะทรงมีพระราชประสงค์ต้นกาแฟเป็นจำนวนมาก จึงให้ข้าราชการเพาะต้นกาแฟถวาย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ที่ดินด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวังเป็นสวนกาแฟ (ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ จ.ศ.๑๒๐๓ – ๑๒๐๕ : ๖๘)

การค้าทางเรือของไทยเจริญก้าวหน้ามากขึ้น ในขณะที่คู่แข่งทางการค้าลดลง เนื่องจากรัฐบาลค่อยๆวางกฎเกณฑ์จำกัดการค้าขายออกมามีเรื่อยๆ แม้ว่าจะต้องยกเลิกระบบผูกขาดไปตามข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี แต่รัฐบาลไทยก็ได้พยายามหลีกเลี่ยงโดยให้เจ้าภาษีเป็นผู้ผูกขาดแทน เท่ากับเป็นการเรียกเก็บภาษีอากรผลิตผลต่างๆ จากพ่อค้าต่างชาติทางอ้อม การใช้วิธีผูกขาดสินค้าอันเป็นที่ต้องการของตลาด ทำให้ราคาสินค้าดังกล่าวสูงขึ้น เช่น น้ำตาล ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดยุโรปและเอเชียต้องการเป็นอย่างมาก ดังนั้นบรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกจึงไม่ยอมมาค้าขายกับไทย เพราะได้รับผลประโยชน์น้อยกว่าที่ควรจะเป็น จำนวนเรือสินค้าของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯจึงลดลงไป ยิ่งกว่านั้นในช่วง พ.ศ.๒๓๘๓ – ๒๓๘๕ รัฐบาลได้วางกฎเกณฑ์จำกัดการค้าขายกับประเทศตะวันตกมาเรื่อยๆ ในระยะแรกรัฐบาลได้ผูกขาดการค้าน้ำตาลบางส่วน โดยกว้านซื้อน้ำตาลจากเรือของพ่อค้าเอกชนที่นำน้ำตาลเข้ามาขายในกรุงเทพฯ ทำให้รัฐบาลสามารถผูกขาดการค้าน้ำตาลได้ทั้งหมด นอกจากนั้นยังผูกขาดไม้สัก และพริกไทยอีกด้วย (วรารักษ์ ทินานนท์ ๒๕๒๒ : ๗๖ อ้างถึงใน Frankfurter, O. "The Mission of Sir James Brooke..." , p.21)

เมื่อคู่แข่งทางการค้าลดลง การค้าทางเรือของไทยจึงเจริญก้าวหน้ามากขึ้น เห็นได้จาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการสร้างเรือกำปั่นเพิ่มเติม นับตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๘๘ และใน พ.ศ.๒๓๘๐ ทรงมีกองเรือพาณิชย์ประกอบด้วยเรือกำปั่นหลวงที่สร้างแบบยุโรป ๑๑ – ๑๓ ลำ จะเห็นได้ว่าการผูกขาดสินค้าเช่นนี้ทำให้รัฐบาลได้รับผลกำไรทั้งจากพ่อค้าเอกชนที่ต้องขายสินค้าให้เฉพาะรัฐบาลในราคาที่กำหนด และยังได้รับกำไรจากการแต่งเรือสินค้าไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย เพราะเรือสินค้าของไทยไม่ต้องเสีย

ค่าธรรมเนียม และสินค้าที่นำเข้ามาก็ไม่ต้องเสียภาษี แต่เมื่อจำนวนพ่อค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายลดน้อยลงก็ย่อมส่งผลกระทบต่อการค้าต่างประเทศของไทย คือ ทำให้การผลิตน้ำตาลลดลงด้วยเพราะปริมาณของผู้ซื้อลดน้อยลงไป เห็นได้จากปริมาณน้ำตาลที่เคยส่งออกปีละ ๒๔๐,๐๐๐ ตัน ลดลงเหลือเพียง ๘๐,๐๐๐ ตัน (วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา ๒๕๓๐ : ๒๖๓)

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินวิธีการหลีกเลี่ยงข้อสัญญาดังกล่าวเป็นเพราะไม่ประสงค์จะเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากรายรับส่วนใหญ่ของรัฐบาลในขณะนั้นได้เป็นพืชผลมากกว่าตัวเงิน พืชผลที่ได้รับมาแล้ว รัฐบาลเป็นผู้จำหน่าย หากรัฐบาลต้องยุติการเกี่ยวข้องกับการค้าขายแล้ว จะทำให้ต้องรับภาระอย่างหนักเกี่ยวกับการคลัง ทางออกของรัฐบาลคือการกำหนดให้มีการผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรและสินค้าขึ้นซึ่งคล้ายกับระบบผูกขาดการค้าของหลวงแต่เดิม

๓. ด้านสังคม

สภาพโดยทั่วไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประเทศไทยยังด้อยความเจริญกว่าประเทศตะวันตกมาก ทั้งเรื่องสภาพความเป็นอยู่และวิทยาการสมัยใหม่ทั้งหลาย แต่ได้มีหลายสิ่งหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เป็นผลจากการขยายตัวทางการค้าและการเข้ามาของชาวตะวันตก คนไทยได้เริ่มต้นตัวในความล้าสมัยของตน เมื่อมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ที่เข้ามาทำการเผยแพร่คริสตศาสนาในกรุงเทพฯ นำเอาวิทยาการสมัยใหม่มาเผยแพร่ ซึ่งชาวกรุงเทพฯ เรียกฝรั่งพวกนี้ว่าหมอ ไม่ได้เรียกว่าบาทหลวงเหมือนฝรั่งที่สอนศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ก็เพราะฝรั่งที่เข้ามาใหม่นี้ แจกยาและรักษาคนเจ็บป่วยเป็นทานอยู่เสมอ (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๑๔๕) พวกมิชชันนารี ส่วนมากเป็นชาวอเมริกันซึ่งมีความรู้สูง บางคนได้นำวิชาความรู้สมัยใหม่เข้ามาตั้งสอนคนไทย เช่น

- หมอบรัดเลย์ เป็นผู้เผยแพร่วิชาแพทย์แผนใหม่ วิชาผ่าตัด วิชาผดุงครรภ์ และวิธีปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ
- หมอเฮาส์ เป็นผู้เผยแพร่วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาแม่เหล็กไฟฟ้า และวิชาสุขวิทยาอนามัย
- หมอชังคเลอ เป็นผู้เผยแพร่วิชาวิศวกรรมและการทำปฏิทิน
- หมอโรบินสัน ตั้งโรงพิมพ์หนังสือภาษาไทย
- หม่อมมิชชันนารีบางคนตั้งโรงเรียนตั้งโรงเรียนสอนวิชาสามัญ และวิชาเย็บปักถักร้อยแก่นักเรียน (ชัย เรื่องศิลป์ ๒๕๔๕ : ๓๓)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถือเป็นระยะแรกที่วัฒนธรรมตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือ คนไทยยอมรับเทคโนโลยีของตะวันตกมาใช้อย่างรวดเร็ว และชนชั้นนำยังยอมรับหลักเหตุผลของวิชา

วิทยาศาสตร์แผนใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้าได้ดี ดังที่ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทไว้ว่า

“...การศึกษสงครวมข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...”

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๑๕๒)

จากพระบรมราโชวาทจะเห็นได้ว่า ทรงให้ความสำคัญกับข้อมูลและการเปิดรับความรู้ใหม่ๆ จากตะวันตกอย่างรู้เท่าทัน อีกทั้งทรงตระหนักได้ถึงความจำเป็นในการวางรากฐานทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งไว้เป็นทุนทางวัฒนธรรมเตรียมรับกับความเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นจากกระแสการคุกคามจากตะวันตก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างไม่เคยมีมาก่อน ดังนี้

๓.๑ การส่งเสริมการศึกษา

พระองค์ทรงเลือกวิธีวางรากฐานทางด้านความรู้ ด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้สรรพวิทยา ทั้งของเดิมและของใหม่ ดังนี้

๓.๑.๑ ส่งเสริมรักษาความรู้เดิมอันเป็นรากฐานวัฒนธรรมไทย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการรู้หนังสือเป็นอย่างมาก ดังตัวอย่าง เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าพระองค์เจ้าจินดาพระราชโอรสไม่รู้หนังสือจึงทรงกริ้ว และเป็นทีที่เกรงกลัวกันโดยทั่วไป (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๒ : ๗) นอกจากพระราชโอรสและพระราชธิดาแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าและราชินิกุลที่เข้ามารับราชการฝ่ายในเล่าเรียนอักษรสมัยจนถึงขั้นสูง ข้าราชการผู้หญิงในเขตพระราชฐานทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฝึกหัดจารคัมภีร์ใบลานจนสำเร็จเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกของหลวงซุดแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่จารด้วยฝีมือผู้หญิง คือ คัมภีร์ฉบับทองน้อย (ท่องเที่ยววิระประจักษ์ ๒๕๔๕ : ๑๖-๑๗) การศึกษาของพระภิกษุสามเณรทรงส่งเสริมการเรียนพระปริยัติธรรมให้แพร่หลายมากขึ้น ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ ๓ อีกทั้งทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนหนังสือขึ้นที่โรงงานข้างประตูต้นสนเมื่อถึงเทศกาลสวดมหาชาติคำหลวงในโบสถ์วัดพระแก้ว ทรงโปรดให้จัดเด็กนักเรียนที่โรงงานมาสวด “ไอ้เอ้ววิหาราย” อย่างโบราณที่ศาลาราย การสวดไอ้เอ้ววิหารายนี้เท่ากับเป็นการฝึกอ่านของเด็กนักเรียนไปในตัว และกลายเป็น

ธรรมเนียมมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๐๕ : ๖๑)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มีผู้แต่ง
หนังสือแบบเรียนและหนังสือฝึกอ่านสำหรับเด็กเพื่อใช้สอนในสำนักเรียน
ของตน มีทั้งที่แต่งขึ้นมาใหม่และที่เลียนแบบของเดิม ได้แก่

- **กาพย์พระไชยสุริยา** สุนทรภู่แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๓๘๓ – ๒๓๘๕
ขณะที่อยู่วัดเทพธิดาราม เพื่อให้กุลบุตรใช้ฝึกอ่าน โดยผูกเรื่องเป็นนิทาน
และสอนการแจกลูกคำศัพท์ในมาตราต่างๆ โดยเริ่มจากแม่ ก กา กน กง
กค กด กม เกย ตามลำดับ กาพย์พระไชยสุริยากลายเป็นแบบเรียนที่
ได้รับความนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๕ (นิยะดา เหล่าสุนทร ๒๕๔๓ : ๗๘)
- **ทศมุลเสื่อโค** สันนิษฐานว่าผู้แต่งคือ หมื่นพรหมสมพัตรสร (มี) แต่งขณะ
บวชเป็นพระภิกษุ เพื่อใช้สอนลูกศิษย์ในกุฏิของท่านให้ฝึกอ่านก่อน เมื่อ
ลาสิกขาบทเข้ารับราชการจากมหาดเล็กช่างเขียนมาเป็นอาลักษณ์ จึงได้
ปรับปรุงข้อความของกาพย์ตอนต้น ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว เพื่อถวายอักษรพระเจ้าลูกเธอตามรับสั่ง (สฤณ จังกาจิตต์ ๒๕๒๑
: ๒)
- **ประถม กข ก กา** เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า หนังสือประถม ก กา ไม่ปรากฏ
หลักฐานว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่เมื่อพิจารณาจากการใช้คำ ตลอดจนข้อความใน
หนังสือแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว และคงได้นำแบบแผนจากหนังสือจินตมณีของพระโหรา
ธิ์ เพื่อให้ผู้เรียนอ่านหนังสือแตกฉานขึ้นด้วย (จินตมณีฉบับหมอบรัดเล
๒๕๔๖ : ๘๑)
- **ประถมมลา** สันนิษฐานว่า พระเทพโมลี (ผึ้ง) วัดราชบูรณะ แต่งขึ้นใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเป็นคำประเภทกาพย์
และโคลง อธิบายหลักการเขียนภาษาไทย หลักไวยากรณ์ภาษาบาลี และ
หลักการแต่งคำประพันธ์ (บัณฑิต ถั่วชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๘๑)
- **จินตมณี เล่ม ๒** (จินตมณี ฉบับพระโหราธิบดี ถือเป็นเล่มแรก) ใน
พ.ศ.๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อครั้งดำรงพระ
ยศเป็นกรมหมื่น แต่งแบบเรียนจินตมณีขึ้นมาใหม่ ทรงมีพระราช
ประสงค์ให้ใช้เป็นตำราในการแต่งคำประพันธ์สำหรับพระราชโอรสและ
ชนทั้งปวง (กุสุมา รักษ์มณี ๒๕๓๐ : ๕) ในการแต่งจินตมณีนี้นั้น กรม

หลวงวงษาธิราชสนิททรงเลียนแบบอย่างไปจากจินตมณีของเก่า (ฉบับความพ้อง) ทรงแก้ไขให้กระทัดรัดและเข้าใจความได้ง่ายขึ้น ทรงอธิบายเรื่องต่างๆอย่างละเอียดและเป็นขั้นตอน เรื่องใดที่จินตมณีเล่มเดิมมิได้กล่าวอย่างเพียงพอก็ทรงเพิ่มเติมให้ครบถ้วน นอกจากนี้ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิตและโคลงกระทู้อีกหลายบทไว้ในตอนท้ายของจินตมณี เพื่อให้เป็นแบบอย่างการประพันธ์ เพื่อพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นบทสอนใจคนทั่วไป (บัณฑิต ลิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๘๘)

ด้วยพระราชดำริที่ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษา ในรัชสมัยของพระองค์จึงเป็นบรรยากาศของสังคมที่นิยมอ่านหนังสือ ดังหลักฐานจาก ที่สุนทรภู่สามารถแต่งหนังสือสุภาษิตสอนหญิง ขายเลี้ยงชีวิตได้ยามที่ตกทุกข์ได้ยาก ในช่วงปี พ.ศ.๒๓๘๐ - ๒๓๘๓ นอกจากนี้ยังมีข้อความในหนังสือต่างๆที่สะท้อนให้เห็นถึงมุมมอง ทักษะคิดเกี่ยวกับความรู้และการศึกษา อาทิ

“...แม้ว่าผู้มี ยศศักดิ์สูงศรี เหล่าวงศ์พงศา รูปทรงยังยิ่ง
ทุกสิ่งมีมา บอรู้วิชา นับว่าไม่ดี เหมือนดอกทองกราว
สีแสงแดงวาว กลิ่นไอไม่มี เห็นแดงงามเปล่า รศเร้าไม่ดี
กลิ่นหอมชูสี นับว่าดีจริง เหล่าพงศ์วรายศศักดิ์สูงฆาร
บริวารทุกสิ่ง รูปทรงวิชา ปัญญาที่ยิ่ง นับว่าดีจริง
รู้ยิ่งมากมาย...”

(ประถม ก กา หัดอ่าน ๒๕๑๓ : ๘๒)

“...ตัวเราเป็นบุรุษ เป็นมนุษย์ลูกผู้ชาย อุตสาหะเร่งชวนขวาย
หาความรู้สำหรับตัว แม้นยากสักร้อยเท่า วิชาเราอย่าได้กลัว
วิชามีในตัว จะมีผู้มาเอ็นดู เงินทองพ่อแม่ให้
หาบุญไม่มันไม่อยู่ วิชาแลความรู้ จะติดตัวไปจนตาย...”

(ประถม ก กา หัดอ่าน ๒๕๑๓ : ๕๒-๕๓)

“...รักบุตรสาวไปให้ พากเพียร
ปราศจากวิชาเรียน เริศร้าง
พ่อเหมือนศัตรูเบียน บุตรอีก เล่านา
แม่ตั้งไพร่มีล้าง ลูกให้เสียสภาน์...”

(ประชุมโคลงโลกนิติ ๒๕๐๖ : ๒๑๕)

ยังมีหลักฐานอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตำราและวรรณกรรมต่างๆ ที่ได้รับการชำระหรือแต่งขึ้นในสมัยนี้ ที่แสดงให้เห็นถึงความสนพระทัยในวรรณกรรม วรรณคดีที่มีสาระทางวิชาการ มากกว่าเพื่อความบันเทิง

๓.๑.๒ ส่งเสริมการเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่

วิทยาการตะวันตกที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้เรียนรู้ คือ

- การแพทย์สมัยใหม่ เนื่องจากการแพทย์สมัยใหม่แบบตะวันตกสามารถรักษาโรคร้ายที่คนไทยหวาดกลัว ซึ่งการแพทย์แผนไทยไม่สามารถรักษาได้โดยเฉพาะโรคระบาด เช่น ไข้ทรพิษ ที่คร่าชีวิตผู้คนคราวละหลายพันคนได้ โดยผู้ที่นำการปลูกฝีมาใช้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็นมิชชันนารีชาวอเมริกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงส่งหมอหลวงไปศึกษาวิธีการปลูกทรพิษให้กับราษฎรทั้งในวังและนอกวัง ตลอดทั้งตามหัวเมืองด้วย ปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์มีผู้ได้รับการปลูกฝีถึง ๑๐,๐๐๐ คน (บันทึก ลิวซัยชาญ ๒๕๔๖ : ๔๑ อ้างถึงใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๑ เล่ม ๑๘ ๒๕๐๘ : ๑๓๐)

การผ่าตัดเป็นอีกหนึ่งวิทยาการด้านการแพทย์ ที่สร้างความอัศจรรย์ใจให้กับชาวไทยเป็นอย่างมาก เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนการเรียนรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ คือ เมื่อเจ้าพระยาพลเทพได้รับการแนะนำให้ผ่าตัดรักษาต่อกระเจตากับหมอบรัดเลย์ แต่ด้วยเหตุที่ขณะนั้นเจ้าพระยาพลเทพรับการรักษาจากหมอหลวง จึงต้องทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนหมอรักษา พร้อมกับแนบบันทึกรายการเห็นจากหมอบรัดเลย์ในการผ่าตัดครั้งนี้ไปด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระบรมราชานุญาต ซึ่งการที่พระองค์ทรงพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รับการรักษาจากหมอฝรั่งนั้น เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน นับเป็นการฝ่าฝืนประเพณีซึ่งเคยปฏิบัติอย่างเข้มงวดเป็นครั้งแรก (ยูวดี ตปนียากร ๒๕๒๒ : ๕๗) เมื่อถึงวันผ่าตัดบรรดาหมอหลวงต่างมาชุมนุมดูการผ่าตัดครั้งนี้เป็นจำนวนมาก การผ่าตัดประสบความสำเร็จเจ้าพระยาพลเทพสามารถมองเห็นเป็นปกติ ส่งผลให้ชนชั้นปกครองมีความสนใจทางการแพทย์ตะวันตกมากขึ้น

- การต่อเรือ ความนิยมในการต่อเรือสำเภาแบบจีนได้ลดน้อยลงไปในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่งขึ้นใช้ เนื่องจากเรือกำปั่นแบบฝรั่งมีรูปร่างเพรียวและมีความเร็วสูงกว่าเรือสำเภาแบบจีนเกือบสองเท่า จึงทำให้เกิดความนิยมต่อเรือแบบกำปั่นขึ้นใช้แทนสำเภาจีน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ต่อกำปั่นเพื่อใช้ทั้งในการรบ ลาดตระเวนรักษาพระนคร และเพื่อการค้าด้วย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ๒๕๓๘ : ๑๓๕) โดยหลวงนายสิทธิ (สมเด็จพระยาบรมมมหาสุริยวงศ์) เป็นผู้ต่อถวายเป็นลำแรกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๓๘

ต่อมาเมื่อเรือกลไฟของตะวันตกชื่อ Express เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ผู้นำไทยหลายคนได้พยายามเรียนรู้เกี่ยวกับการต่อเรือกลไฟ จนในที่สุดจมีน ไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) สามารถต่อเรือรบขนาด ๓๐๐ – ๘๐๐ ตัน ได้สำเร็จหลายลำ หมอบรัดเลย์ ชมว่าทำได้ดีมากทั้งๆที่ไม่มีแบบต่อเรือ แต่สามารถต่อได้โดยอาศัยเพียงการสังเกตดูเรือที่เข้ามาในเมืองไทยเท่านั้น (บัณฑิต ถิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๔๐)

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการศึกษาหาความรู้ในทุกด้าน ทรงเรียนรู้และปรับเปลี่ยนการบริหารราชการแผ่นดินให้ทันโลกทันเหตุการณ์อยู่เสมอ

๓.๒ การปรับปรุงตำราความรู้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงชำระความรู้ที่มีอยู่เดิมให้ถูกต้องสมบูรณ์เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยสามารถแบ่งประเภทของตำราที่ได้รับการชำระในสมัยนี้ได้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๓.๒.๑ ตำราทางพระพุทธศาสนา ที่ได้รับการชำระในสมัยนี้ได้แก่

- พระปฐมสมโพธิกถา เป็นการรวบรวมเรื่องพุทธประวัติจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์ต่างๆ เข้าด้วยกัน เป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์ในแต่ละสมัยมีการแต่งเพิ่มเนื้อหาอย่างต่อเนื่อง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า เหตุการณ์บางตอนสับสน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสแต่เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศกรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระสมณฉายา

สุวรรณรังสี วัดพระเชตุพนฯ ให้ทรงชำระ และได้ทรงชำระตัดเดิมและ
แทรกข้อความเข้าไป แล้วทรงถอดความจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย
(มหาสุรพล สึงศิริรัตน์ ๒๕๔๑ : ๑๐๒)

๓.๒.๒ ตำราสำคัญของบ้านเมือง ได้แก่

- *ตำราพิไชยสงคราม* ตำราหลักที่ใช้ในการปกครองแผ่นดิน มีเนื้อหา
เกี่ยวกับแบบแผนการรบในสมัยโบราณ หลังจากขึ้นครองสิริราชสมบัติได้
ประมาณ ๑ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้มีการตรวจสอบชำระใน พ.ศ.๒๓๖๘
- *โคลงโลกนิติ* เป็นสุภาษิตคำสอนที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายตั้งแต่
สมัยอยุธยา มีเนื้อหาว่าด้วยแนวทางในการปฏิบัติตนให้ประสบความสำเร็จ
ในชีวิต โดยเมื่อครั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี พ.ศ.๒๓๖๔
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงชำระ โคลงโลกนิติสำนวนเก่า
ให้ถูกต้องตามพระบาลี
- *กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่จารึกคิดไว้บนผนังด้าน
ในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ ภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่งใหม่ให้ดีกว่าเดิมที่เป็น
สำนวนโวหารแบบชาวบ้าน
- *สุภาษิตพระร่วง* หรือ *บัณฑิตพระร่วง* เป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่จารึกคิดไว้
บนผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือภายในวัดพระเชตุพนวิมล
มังคลาราม ตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
สันนิษฐานว่าผู้นิพนธ์คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิ
โนรส โดยดัดแปลงมาจากประติษฐานพระร่วงของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
- *ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์* หรือเรื่องนางนพมาศ หรือเรื่องนางเรวดีนพมาศ
เป็นตำราคำสอนความประพฤติของสนมกำนัลใน คู่กับกฤษณาสอนน้องคำ
ฉันท์ ซึ่งเป็นตำราสำหรับพระมหาลี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงเข้าพระทัยว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีส่วนร่วมในการ
ประพันธ์ด้วย

จากเนื้อหาของตำราต่างๆที่ชำระหรือแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีลักษณะเป็นแนวทางปฏิบัติของบุคคลต่างๆในสังคม เช่น สนม
พระมหาลี สตรีทั่วไป เจ้านายที่เป็นภรรยาและบรรพชิต ขุนนาง และข้าราชการ เป็น

ต้น อาจจะแสดงให้เห็นถึงความพยายามของบ้านเมืองในการจัดระเบียบทางสังคม อันเป็นการจัดขบวนการของความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม (บัณฑิต ลิวชัยชาญ ๒๕๔๖ : ๕๐ – ๕๑)

๓.๓ การเผยแพร่ความรู้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ทางธรรมควบคู่ไปกับทางโลก สำหรับวัดที่เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ทางโลก ได้แก่

- **วัดราชโอรส** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำรายาไว้บนแผ่นหินอ่อนสีเทา รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างยาวด้านละ ๓๑ เซนติเมตร จำนวน ๕๐ แผ่น ติดประดับไว้ที่ผนังด้านนอกของระเบียงพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ จำนวน ๔๒ แผ่น และอยู่ที่ผนังศาลารายหน้าพระอุโบสถ ๒ ศาลาละ ๔ แผ่น (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ๒๕๔๕ : ๑๘)
- **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกสรรพวิชา ได้แก่

- **การแพทย์** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบำเรอราชแพทย์ เป็นผู้สืบเสาะหาตำรายาดี และตำราลักษณะโรคต่างๆ ตามพระราชอาณาเขต ข้าราชการ ตลอดจนประชาชนทั่วไป วิชาการแพทย์ในวัดพระเชตุพน ประกอบด้วย

วิชาเวชศาสตร์ เช่น ตำราว่าด้วยการรักษาโรคฝีดาษ (ไข้ทรพิษ) ตำราว่าด้วยโรคเฉพาะเด็ก หรือกุมารเวช มีตำรายารักษาโรคทั้งหมดที่จารึกไว้ถึง ๑,๑๒๘ ขนาน

วิชาเภสัชศาสตร์ จารึกสรรพคุณของเครื่องสมุนไพรและเครื่องเทศต่างๆ

วิชาการนวด จารึกเป็นแผนภูมิภาพลายเส้น โครงสร้างของร่างกายมนุษย์แสดงจุดและเส้นประสาทต่างๆ ของร่างกาย พร้อมทั้งคำอธิบายประกอบ รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการนวด ทำนวด โดยแผนภูมิทั้งหมดมี ๖๐ ภาพ (โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ ๒๕๒๕ : ๕๗ - ๕๘)

- **ภูมิศาสตร์** มีการจารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา มีทั้งหมด ๓๒ ชาติ โดยใช้โคลง ๒ บท อธิบายลักษณะเฉพาะของแต่ละชาติ อธิบายถึงการแต่งกาย เสื้อผ้า เครื่องประดับ ทรงผม รูปร่าง สีผิว เส้นผม ความสามารถเฉพาะ ศาสนาความเชื่อ ถิ่นฐานภูมิ

ประเทศที่อยู่อาศัยและภูมิอากาศ (ประชุมจาริกวัดพระเชตุพนฯ ๗๐๗-๗๑๗)

- **บทบาทหน้าที่ของคนในสังคม**

คำสอนที่จารึกไว้ภายในวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่ โคลงโลกนิติ กุณาสอนน้องคำฉันท์ สุนทรียะธรรมด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามจัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม เนื่องจากมีมูลนายรุ่นใหม่เกิดขึ้นในสังคมเป็นจำนวนมาก ซึ่งมูลนายเหล่านี้ยังไม่คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมประเพณี ทำให้ขาดหลักการแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน (วินัย พงศ์ศรีเพียร ๒๕๔๔ : ๑๐๒-๑๑๐)

จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ พร้อมทั้งจารึกสรรพวิชาไว้ในวัดพระเชตุพนฯ โดยใช้วัดเป็นคลังความรู้ของชุมชน เพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีในความเป็นชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไปนั้น ส่งผลทำให้วัดมีความสัมพันธ์กับคนในสังคมมากขึ้นอีกด้วย

บทที่ ๕

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านปกครอง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธศาสนามีหลักการบริหารการปกครองที่เป็นประโยชน์แก่กุลต่ออาณาจักรตั้งแต่ระดับปัจเจกชนขึ้นไปจนถึงครอบครัว ชุมชน สังคมระดับรัฐ และระดับโลก คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมาธิปไตย คือ การถือหลักการเป็นสำคัญ ความมีธรรมเป็นใหญ่ หมายถึง การฝึกความถูกต้องชอบธรรมจะไม่นำเรื่องส่วนตัวหรือผลประโยชน์มาเกี่ยวข้อง ผู้ปกครองที่ดีจะต้องยึดหลักธรรมาธิปไตย โดยจะต้องเป็นผู้รู้ธรรม หมายถึง รู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จะต้องเป็นธรรมใช้ตาดีกว่าใช้หูฟัง คือจะต้องดำเนินการปกครองและแก้ปัญหาอย่างเป็นธรรม จะต้องมีความประพฤติดีทั้งกาย วาจา ใจ เป็นผู้ซื่อตรงและจะต้องสร้างธรรม คือ ทำให้เกิดความเป็นธรรมในกิจการต่างๆของรัฐหรือของสังคมส่วนรวม (คณฺย ไชโยธา ๒๕๔๘ : ๕๒)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ที่เป็นทั้ง นักรบ นักปกครองตามหลักธรรมาธิปไตย อาจเป็นเพราะความคิดทางการเมืองของผู้นำแห่งราชอาณาจักรไทยที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนามานานตั้งแต่สมัยสุโขทัย ที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์นี้ทรงได้รับการสมมุติขึ้นเป็น “มหาธรรมราชาธิราช” โดยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นธรรมิกราชาธิราช ต้องทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายราชอาณาจักร ให้ทั้งสองฝ่ายเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อจรรโลงพุทธธรรมให้บริสุทธิ ให้คนทั้งหลายกระทำแต่สิ่งที่ดีชอบธรรมเพื่อจะบรรลุนิพพาน แต่เดิม “ธรรมราชา” หมายถึงพระพุทธเจ้า ตามความคิดทางพุทธศาสนา ผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า “ราชา” คือ ผู้ปกครองซึ่ง “ยังชนทั้งหลายยินดีด้วยทศพิธราชธรรม” (สายชล วรรณรัตน์ ๒๕๒๕ : ๑๕๕ อ้างถึงใน พระยาธรรมปริษา (แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจยยกถา ฉบับที่ ๒๒ : ๗๐) และด้วยการบำเพ็ญทศพิธราชธรรมนี้จะช่วยให้ “ราชา” มีความพร้อมสำหรับการปฏิบัติภารกิจในฐานะผู้ปกครองรัฐ ซึ่งภารกิจสำคัญของ “ราชา” คือ “สงเคราะห์ซึ่งสัตว์โลกย์ คือ ข้าราชการแลราษฎรทั้งปวงให้อยู่เย็นเป็นสุขหาภัยไม่มีได้ด้วยสังคหวัตถุ” หากพระมหากษัตริย์ปรารถนาจะได้เป็นจักรพรรดิต้องบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ซึ่งก็คือการสงเคราะห์คนกลุ่มต่างๆ และสัตว์ทั้งปวงในจักรวรรดิทั้งด้วยการสั่งสอนธรรมและด้วยการพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคให้ (สายชล วรรณรัตน์ ๒๕๒๕ : ๑๕๘ อ้างถึงใน หอสมุดวชิรญาณ, หมวดธรรมคดี หมู่ปกิณกรรมต่างๆ เล่มที่ ๖ ๕๑๗ มัคที่ ๑๕๒ ชื่อ ราชสาธิกกราโฆวาท)

จากการศึกษาถึงพระราชกรณียกิจทางด้านพระพุทธศาสนาและพระราชกรณียกิจทางด้านปกครองในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดระยะเวลา ๒๖ ปีเศษ ที่ทรงครองราชสมบัติ เห็นได้ว่าพระองค์ทรงยึดมั่นในคตินิยมของธรรมิกราชาธิราชอย่างเคร่งครัด กล่าวคือ ทรงทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายราชอาณาจักร ให้ทั้งสองฝ่ายเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ได้อย่างสมบูรณ์ ดังนี้

๑. การนำแนวคิดและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ในการปกครอง
หลักธรรมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยึดถือปฏิบัติสืบ
ทอดกันมาตามคติธรรมมิกราชาธิราช ได้แก่

๑.๑ สัจจหัตถ์ ๔ เป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันและกัน
ไว้ เป็นคุณธรรมประเภทสร้างมนุษยสัมพันธ์

๑.๒ ทศพิธราชธรรม ๑๐ คือ จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ
เป็นหลักธรรมประจำพระองค์

๑.๓ จักรวรรดิวัตร ๑๒ คือ วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิ
หมายถึงธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้า
แผ่นดิน

ดังรายละเอียด

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ใช้ในการปกครอง

สัจจหัตถ์ ๔	ทศพิธราชธรรม ๑๐	จักรวรรดิวัตร ๑๒
ทาน : การให้	ทาน : ให้ปันช่วยประชา	โอวาทสั่งสอนข้าราชการสำนัก
ปิยวาจา : การพูดจาอ่อน หวานไพเราะ	ศีล : รักษาความสุจริต	ผูกมิตรไมตรีกับนานา ประเทศ
อติถงกริยา : การบำเพ็ญ ประโยชน์ต่อกัน	ปริจจาคะ : บำเพ็ญกิจด้วย เสียสละ	สงเคราะห์พระบรมวงศานุ วงศ์
สมานัตตตา : ความเป็นผู้เสมอ ต้นเสมอปลาย	อาชชวะ : ปฏิบัติการโดย ซื่อตรง	เกื้อกูลคบคิดชนทั้งหลาย

ตารางที่ ๔ (ต่อ)

สังคหวัตถุ ๔	ทศพิชราชธรรม ๑๐	จักรวรรดิวัตร ๑๒
	มัททวะ : ทรงความอ่อนโยน เข้าถึงคน	อนุเคราะห์ประชาราษฎร์
	ตปะ : กำจัดความเกียจ คร้านและความชั่ว	อุปการะสมณพราหมณ์ผู้ ประพฤติชอบ
	อภิกโธระ : ถือเหตุผลไม่ลุ อำนาจความโกรธ	อนุรักษ์ผู้สัตว์ไม่ให้มีภัย อันตราย
	อวิหิงสา : มือหิงสานำร่มเย็น	ปราบปรามการทุจริตและ ส่งเสริมสนับสนุนการสุจริต
	ขันติ : ชำนาญด้วยขันติ	สนับสนุนทุนทรัพย์แก่ผู้ ประกอบสัมมาอาชีพ
	อวิโรธนะ : ดำริไม่ขัดราษฎร ปฏิบัติไม่คลาดธรรม	เข้าใกล้ใต้อตามเรื่องบาปบุญ คุณโทษกับสมณพราหมณ์
		หักห้ามจิตใจจากอธรรม ทั้งหลาย
		พยายามละเลิกความละโมภ โลภมากในทางไม่ถูก

ที่มา: คณีย์ ไชยโยธา ๒๕๔๘ : ๕๕ - ๑๑๑.

จากการเปรียบเทียบหลักธรรมทั้ง ๓ เรื่อง พบว่ามีความคล้ายคลึงกันในทุกข้อ
ต่างตรงการขยายความในรายละเอียดปลีกย่อยลงไปเท่านั้น โดยภารกิจในฐานะผู้ปกครองรัฐที่
สำคัญที่สุดและขาดไม่ได้ของทั้ง ๓ หลักธรรม คือ “ทาน” หรือการสงเคราะห์คนกลุ่มต่างๆ และ
สัตว์ทั้งปวง ด้วยการตั้งสอนธรรมรวมทั้งพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคให้ ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญ “ทาน” อย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งหลักจริยวัตรข้ออื่นๆ ตลอด
รัชสมัยของพระองค์ ดังตัวอย่าง

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบหลักธรรมจักรวรรดิวัตร ๑๒ กับพระราชกรณียกิจ

จักรวรรดิวัตร ๑๒	พระราชกรณียกิจ
โอวาทสั่งสอนข้าราชการสำนัก	พระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาส่วนพระองค์ ที่เป็นสาเหตุให้เจ้านายและขุนนางเลียนแบบอย่าง
ผูกมิตรไมตรีกับนานาประเทศ	เริ่มมีการเปิดสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศตะวันตกขึ้นอีกครั้ง หลังจากหยุดไปเมื่อครั้งพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติ
สงเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์	ทรงพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาพลเทพ ผ่าตัดรักษาต่อกระดูกตาจากหมอฟรัง ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน นับเป็นการฟื้นฟูประเพณีที่เคยปฏิบัติอย่างเข้มงวดเป็นครั้งแรก
แก้กฏลมหบตีชนทั้งหลาย	เปิดโอกาสให้เจ้านาย ขุนนาง และพ่อค้าจีนสามารถค้าสำเภาได้ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะของรัฐเท่านั้น
อนุเคราะห์ประชาราษฎร	โปรดให้ตั้งโรงงานเลี้ยงคนยากจนขึ้นที่ริมกำแพงพระราชวังด้านแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงบริจาคทานแก่คนยากจนเป็นประจำ
อุปการะสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ	บำรุงการศึกษาด้านปริยัติธรรม ทรงพระราชทานไทยธรรมแก่ภิกษุสามเณรที่สอบได้ ตลอดจนทรงอนุเคราะห์โยมบิดาโยมมารดาของภิกษุสามเณรที่สอบบาลีได้ หากไปตกทุกข์ได้ยาก
อนุรักษ์ฝูงสัตว์ไม่ให้มีภัยอันตราย	ยกเลิกอากรค่าน้ำจากชาวประมง และภาษีฟองตุนจากผู้เก็บไข่จะละเม็ด ทรงมีพระราชศรัทธาจะบำเพ็ญพระราชกุศลให้สัตว์ทั้งหลายได้รอดชีวิต เพราะการเรียกเก็บอากรดังกล่าวเสมือนหนึ่งส่งเสริมให้ราษฎรกระทำปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต)
ปราบปรามการทุจริตและส่งเสริมสนับสนุนการสุจริต	ทรงตรากฎหมายพระราชกำหนดโจรห้าเส้น , พระราชกำหนดห้ามการค้าฝิ่น , ความผิดฐานเป็นอั้งยี่ ใช้ปราบปรามโจรผู้ร้ายและผู้หากินมิชอบ

ตารางที่ ๕ (ต่อ)

จักรวรรดิวัตร ๑๒	พระราชกรณียกิจ
สนับสนุนทุนทรัพย์แก่ผู้ประกอบสัมมาอาชีพ	ทรงผ่อนปรนค่านาพระราชทานแก่ราษฎร ยกเลิกข้าวจัดซื้อไร่ละ ๒ ถัง ให้เก็บ เฉพาะค่านาไร่ละ ๒ ถัง เท่ากันทั้งนาของราษฎรซึ่งเรียกว่า “นารายคง” และนาของขุนนางซึ่งเรียกว่า “นารายขัด”
เข้าใจได้ตามเรื่องบาปบุญคุณโทษกับสมณพราหมณ์	ทรงสดับพระ ธรรมเทศนาเป็นประจำทุกวัน และทรงมีพระราชนิมิตสดับพระไตรปิฎก จึงโปรดให้พระราชกณะฐานานุกรมแปลพระไตรปิฎกมาถวายพระธรรมเทศนาเป็นตอนๆ
หักห้ามจิตใจจากอธรรมทั้งหลาย	ส่งเสริมศีลธรรมแก่ราษฎรที่ลุ่มหลงอยู่ในทางอบาย ตั้งกฎหมายในเรื่องของการพนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปลากัด และไก่ชน ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการพนันที่มีแต่โทษสถานเดียว เป็นเหตุให้มีการตีชิงวิ่งราวหรือทะเลาะวิวาทตามมาไม่ขาด
พยายามละเลิกความละโมภโลกมากในทางไม่ถูก	โปรดฯให้มีศุภอักษรเสนาบดีตบตูดอังกฤษ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพฯ พระมหานคร ทรงกระทำสงครามเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระบวรพุทธศาสนา และเพื่อความผาสุกของสมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์ ไม่เคยทรงทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขต กรุงพม่านั้นเมื่อพระเจ้ากรุงอังกฤษทรงตีได้แล้ว ก็ขอให้ทรงรักษาเอาไว้เถิด ทางกรุงสยามไม่มีพระราชประสงค์”

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมอันเป็นกำลังทางจิตใจ ที่ส่งเสริมให้บุคคลดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจและด้วยความปลอดภัย นักบริหาร นักปกครอง และนักการเมือง ที่เก่ง ที่ดี ที่เป็นธรรมาธิปไตย จะต้องฝึกกรรม พละ ๔ เป็นหลักประจำใจในการบริหารการปกครอง ดังนี้

ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบหลักธรรมพระ ๔ กับพระราชกรณียกิจ

พระ ๔	พระราชกรณียกิจ
<p>ปัญญาพระ : กำลัง คือ ปัญญา</p> <p>ความรู้ดี รู้ชอบ รู้ถูกต้อง รู้ประโยชน์ รู้พิจารณา รู้ตน รู้คน รู้งาน</p>	<p>พระองค์ทรงสอดส่องเรื่องราวและปัญหาต่างๆ อย่างใกล้ชิด ทรงละเอียดถี่ถ้วน รอบคอบ ระมัดระวัง ทรงติดตามงานด้วยพระองค์เอง จึงทรงตัดสินใจพระทัยและสั่งการได้อย่างรวดเร็ว การบริหารราชการแผ่นดินจึงดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและมั่นคง</p>
<p>วิริยะพระ : กำลัง คือ ความเพียร</p> <p>ทำงานติดต่อกัน ตรงต่อเวลา ไม่มีความเบื่อหน่าย ไม่ทอดลอยต่ออุปสรรค</p>	<p>ทรงวินิจฉัยข้อราชการและตัดสินใจด้วยพระองค์เอง ข้าราชการต้องถวายรายงานทุกวัน วันละ ๒ เวลา คือ ตอนก่อนเที่ยงเป็นเวลา ๑ - ๒ ชั่วโมง และตอนค่ำหลังจาก ๓ ทุ่ม ไปแล้ว เป็นเวลา ๔ - ๕ ชั่วโมง ข้าราชการชั้นสำคัญจะเข้าเฝ้าตอนค่ำ หากเป็นราชการเร่งด่วนจะทรงว่าราชการอยู่จนก่อนรุ่ง</p>
<p>อนวัชพระ : กำลัง คือ การกระทำที่ไม่มีโทษ</p> <ul style="list-style-type: none"> - การกระทำบางอย่างผิดกฎหมาย - การกระทำบางอย่างไม่ผิดกฎหมาย แต่ผิดจารีตประเพณี - การกระทำบางอย่างไม่ผิดทั้งกฎหมาย และจารีตประเพณี แต่ผิดศีล - การกระทำบางอย่างไม่ผิดทั้งกฎหมาย และจารีตประเพณี และศีล แต่ผิดธรรมเนียม 	<p>โปรดฯ ให้ยกเลิก</p> <ul style="list-style-type: none"> - ภาษีฝิ่น ให้เลิกเพราะทรงพระราชดำริว่าฝิ่นเป็นของชั่ว จึงโปรดฯ ให้ห้ามเด็ดขาด มิให้ผู้ใดนำเข้ามาในพระราชอาณาจักร ผู้ฝิ่นจะต้องรับโทษหนัก - อากรณ์น้ำ เก็บจากชาวประมง - อากรณ์กษะ เก็บจากผู้เก็บไข่จะละเม็ด (ไข่เต่าทะเลทุกชนิด) หรือฟองเต่าตะนู (เต่าทะเลชนิดหนึ่ง) เพราะไม่มีพระราชประสงค์ให้ประเทศมีรายได้มาจากการทำลายล้างชีวิตสัตว์
<p>สังคหพระ : กำลัง คือ การสงเคราะห์</p> <p>ปลั่งน้ำใจ การช่วยเหลือ การผูกมิตร ทำให้เกิดความรักใคร่ นับถือ ร่วมมือ ร่วมใจ</p>	<p>เมื่อเกิดจลาจลในเมืองเชียงใหม่ เจ้านายเมืองเชียงใหม่แก่งแย่งกันเป็นใหญ่ โดยมีเงินและพม่าหนุนหลังกันคนละฝ่าย เจ้าอังวะส่งทัพพมามาดำตีเมืองเชียงใหม่แตก เจ้านายเมืองเชียงใหม่ที่ไม่ชอบพม่าได้หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้นำหัวหน้าเจ้านายทั้งสองเมืองนี้มาทรงชุบเลี้ยงที่กรุงเทพฯ</p>

๒. ผลกระทบของการปกครองบ้านเมืองภายใต้การนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชื่อว่า เป็นผู้สร้างกรุงเทพฯ ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม พระองค์ทรงนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้ เป็นหลักในการดำเนินการปกครอง ส่งผลทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ดังนี้

๒.๑ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม

ตารางที่ ๑ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม	ผลกระทบ
ทรงสถาปนาพระธรรมเทศนาและทรงบาตรทุกวัน โปรดให้ตั้งโรงงานเลี้ยงคนยากจนขึ้นที่ริมกำแพงพระราชวัง ทรงบริจาคทานแก่คนยากจนเป็นประจำทุกเช้าและเพล โปรดให้นิมนต์พระภิกษุสามเณรมาฉันภัตตาหารที่โรงงานด้วยนั้นเช้าแล้วโปรดให้อาหารนาพระธรรมกถึกขึ้นเทศน์ทุกวันเสมอไป วันพระก็ โปรดให้จัดของมาถวายพระเป็นกรณีพิเศษ โปรดให้พนักงานเอาข้าวพระราชทานนกกา ข้าวส่วนเหลือตกจากกำแพง บรรดาแพะแกะตลอดจนสัตว์ชนิดอื่นๆ ก็ได้อาศัยรับพระราชทานเลี้ยงชีวิตอยู่เป็นนิตย์	ด้านการเมือง : ความมั่นคงภายในประเทศ ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นแบบอย่าง ผู้คนต่างพากันมาฟังพระธรรมเป็นจำนวนมาก มิได้ขาด ต่างคนต่างหาข้าวของมาบูชา ธรรมตามกำลัง สติปัญญา ชาวไทยมักนิยมฟังเรื่องราวในพระสูตรมาก เห็นได้จากการนิยมนิพนธ์มหากาพย์ เช่น มหากาพย์กลอนเทศน์ กาพย์ การที่พระสงฆ์มุ่งสอนพระสูตร ทำให้ชาวไทยมีความเชื่อในเรื่อง นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด การทำบุญเพื่อหวังผลให้เกิดในสมัยพระศรีอาริยมืดไถร ความเชื่อเหล่านี้มีผลทำให้สังคมเรียบร้อยในแง่ของความสงบ ความเอื้อเฟื้อ ความมีเมตตากรุณา การปราศจากอาชญากรรมที่ร้ายแรง เพราะจุดสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การไม่เบียดเบียนกันในสังคม

ตารางที่ ๗ (ต่อ)

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนธรรม	ผลกระทบ
ทรงตั้งกฎหมายในเรื่องของการพนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปลากัด และไก่ชน ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการพนันที่มีแต่โทษสถานเดียว เป็นเหตุให้มีการตีชิงวิ่งราวหรือทะเลาะวิวาทตามมาไม่ขาด	ด้านการเมือง : ความมั่นคงภายในประเทศ เมื่อไม่มีเหตุอันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทหรือการลักโขมย สังคมก็สงบสุข บ้านเมืองประเทศชาติก็มั่นคง
เมื่อถึงฤดูกาลสำเภาออกก็พระราชทานข้าวกลิ้งไปกับเรือสำเภาเพื่อไปให้ทานแก่คนยากจนในประเทศจีน	ด้านการเมือง : ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทำให้เกิดไมตรีจิตต่อกัน อีกทั้งยังทำให้เกิดความสะดวกในทางการค้าขายด้วย
เมื่อเกิดข้าวยากหมากแพงก็ทรงแจกจ่ายและจำหน่ายข้าวราคาถูกแก่ราษฎร ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ถึงพันชั่งทำสัตตกมหายาน เมื่อมีเหตุการณ์ไม่ปกติจะทรงบำเพ็ญทานมากยิ่งขึ้น และประกาศให้ราษฎรทำบุญให้ทานด้วย	ด้านเศรษฐกิจ : การกระจายรายได้ ทำให้เศรษฐกิจก็จะดำเนินไปได้ตามวงจรของระบบ คือ เมื่อคนในสังคมมีกำลังทำงาน มีกำลังผลิต ก็มีกำลังซื้อตามมา
โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกอากรค่าน้ำจากชาวประมงและภาษีฟองตุนจากผู้เก็บไข่จะละเมิด เพราะไม่มีพระราชประสงค์ให้ประเทศมีรายได้มาจากการทำลายล้างชีวิตสัตว์	ด้านเศรษฐกิจ : รายได้ของรัฐ รัฐยอมเสียรายได้ส่วนหนึ่งเพราะข้อห้ามทางศาสนา ซึ่งเคยเก็บอากรค่าน้ำเข้าท้องพระคลังได้ประมาณ ๗๐๐ ชั่ง
ในกรุงเทพมหานครเป็นเขตห้ามทำการฆ่าสัตว์น้ำ โดยรัฐบาลนำเอาเสาทาสีขาวไปปักไว้ในแม่น้ำลำคลอง ตรงที่เป็นที่ที่สุดของเขตพระนคร เพื่อเป็นอากรรพกันปีศาจ ถ้าใครทำปามาติบาตในเขตพระนคร ให้กรมเมืองจำปรับเอาทรายเข้าวัด ประกอบกับกฎหมายที่เข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ห้ามราษฎรจับสัตว์น้ำทั้งในและนอกกรุงเทพฯ ในวันพระแปดค่ำและสิบสองค่ำ และห้ามผู้นับถือพระพุทธศาสนาฆ่าเป็ดและไก่เพื่อขายให้กับผู้อื่น	ด้านเศรษฐกิจ : การประกอบอาชีพ หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีส่วนกำหนดลักษณะการประกอบอาชีพ ซึ่งมีผลต่อระบบเศรษฐกิจโดยตรง จากบันทึกของสังฆราชปาลเลกัวซ์ กล่าวว่าไม่มีเนื้อหรือปลาขายเลยในวันพระ

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาธรรม	ผลกระทบ
โปรดให้การสังคายนาพระไตรปิฎก แปลพระไตรปิฎก และปกรณ์พิเศษออกเป็นภาษาไทยเพื่อเผยแพร่ ชำระตำราทางพระพุทธศาสนา โปรดให้แปลเรื่องต่างๆที่ปราชญ์แต่โบราณได้แต่งไว้เป็นภาษาบาลี แล้วให้คัดเก็บรักษาไว้ในหอหลวง	<p>ด้านสังคม : การศึกษา รักษาองค์ความรู้เดิม</p> <p>พระสงฆ์ทั่วทั้งราชอาณาจักรได้รู้พระไตรปิฎก สมบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้วชิรญาณภิกขุและสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตินิกายได้รับความรู้ทางพระพุทธศาสนาออกมeyer ยิ่งขึ้น จนสามารถฟื้นฟูหลักธรรมที่ถูกต้องตามแบบฉบับดั้งเดิมได้ อีกทั้งเกิดมีหนังสือแปลจากภาษาบาลีมาเป็นเทศนาภาษาไทยเป็นอันมาก</p>
ทรงส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมมากขึ้น ทรงออกระเบียบให้มีการจัดการสอบปริยัติธรรม ๓ ปีครั้งหนึ่ง	<p>ด้านสังคม : คุณภาพประชากร</p> <p>ผลของการศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ที่ผู้เรียนและรัฐ คือ ผู้เรียนที่ได้เป็นเปรียญจะได้รับยกย่องในสังคม และผู้ที่ได้เป็นถึงพระราชคณะหากสึกออกมารับราชการจะสามารถเข้าทำงานอยู่กรมไหนก็ได้ ส่วนรัฐได้ผู้มีความรู้เข้ามาทำงาน</p>

๒.๒ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนพิธี

ตารางที่ ๘ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนพิธี

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนพิธี	ผลกระทบ
<p>ทรงสนับสนุนให้บวชภิกษุสามเณรตามโบราณราชประเพณี ซึ่งเป็นที่นิยมสืบมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์จะต้องทรงผนวชทุกพระองค์ รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้านายในราชสำนัก แม้ขุนนางข้าราชการก็จะสนับสนุนให้ลูกหลานและผู้ใกล้ชิดได้บวชเรียนด้วย ทรงบวชนาค “ข้าราชการ” และ “นาคช่วย” ทุกปี (นาคช่วยคือนาคที่ถ่ายออกมาจากความเป็นทาส) ส่งเสริมให้มีการจัดบวชข้าราชการในกรมของแต่ละกรมทั้งในกรุงและหัวเมือง จึงสันนิษฐานว่า บรรดาขุนนาง เจ้านาย และสามัญชน ได้มีการบวชทาสนของตนด้วย</p>	<p>ด้านสังคม : คุณภาพประชากร กติการบวชเรียนของเจ้านาย รวมทั้งบรรดาสามัญชน ที่เข้ามาศึกษาอยู่ในพระพุทธศาสนาในระยะสั้น เพียง ๑ – ๒ พรรษา คือการเรียนปฏิบัติธรรม เพราะการเรียนปริยัติธรรมต้องเรียนภาษาบาลีก่อนซึ่งต้องใช้เวลาานหลายปี ซึ่งการปฏิบัติธรรมทำให้จิตใจสงบ และเชื่อว่าถ้าปฏิบัติจนชำนาญ อาจจะได้อำนาจ อิทธิฤทธิ์ อภินิหารสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการต่อสู้ได้อันเป็นวิชาที่ชายไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์สนใจเป็นพื้นฐาน เพราะต้องทำหน้าที่เป็นทหารออกสงครามเสี่ยงความตายอยู่เสมอพระพุทธศาสนาจึงมีส่วนช่วยผลักดันให้ชายไทยมีความกล้าหาญ ดังนั้นการบวชจึงเท่ากับเป็นการพัฒนาคุณภาพของประชากรได้เป็นอย่างดี เพราะได้ทั้งศีลธรรม และวิชาอันเป็นที่พึงพอใจ</p>

๒.๓ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ

ตารางที่ ๕ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ	ผลกระทบ
<p>ทรงสถาปนา บูรณปฏิสังขรณ์ และอุปการะ และปฏิสังขรณ์ วัดต่างๆ มากกว่า ๖๐ วัด</p> <p>นอกจากเพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วัด เป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ทางโลก ควบคู่ไปกับทางธรรมอีกด้วย</p> <p>ในอดีตวิชาที่เป็นลักษณะวิชาวิสามนัญ มักจะหา แหนกันอยู่ในตระกูล ทำให้ความรู้จำกัดอยู่ในวง แคบ จึงทรงส่งเสริมการให้ความรู้แก่ประชาชน ทั่วไป โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง มีรับสั่งให้ ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนจารึกศิลา มา ติดไว้ในวัด วัดที่รวบรวมสรรพวิชาไว้มากที่สุด คือ วัดพระเชตุพนฯ มีทั้งวิชาหนังสือ วิชาแพทย์ วิชาช่าง</p>	<p>ด้านสังคม : การศึกษาแก่พระสงฆ์</p> <p>การศึกษาของสงฆ์ไม่ได้กำหนดขอบเขตอยู่ เฉพาะการเรียนด้านปริยัติและปฏิบัติเท่านั้น ในวัดยังมีการสอนวิชาช่างอีกด้วย อาทิ ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างทองรูปพรรณ ช่าง เงิน ช่างหุงทอง ช่างตีเหล็ก นอกจากนี้ยัง มีการสอนศิลปวิชาการอื่นๆอีก เช่น ละครกรรมศาสตร์ อักษรศาสตร์ และยุทธพิชัย สงคราม พระสงฆ์ที่เข้ามาบวชเรียนในวัด หรือสำนักต่างๆ ได้ประกอบอาชีพเป็น หมอยา หมอนวด หมคดู ถึงแม้ในสมัย รัชกาลที่ ๑ จะทรงออกกฎหมายห้าม แต่ก็ไม่สามารถขจัดหน้าที่นี้ของพระไปได้</p> <p>นอกจากนี้วัดยังสอนให้เรียน กาพย์ โคลง กลอน ฉันท์ วิธีผูกเสน่ห้ ทำไสยศาสตร์ เสดาะเคราะห์ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าวัด เป็นศูนย์กลางที่ให้ความรู้ทั้งวิชาการทาง โลกและทางธรรม แล้วแต่ผู้ใดจะสนใจ ศึกษาสิ่งไหน</p> <p>ด้านสังคม : การศึกษาประชาชนทั่วไป</p> <p>วัดเป็นคลังความรู้ของชุมชน เป็นแหล่งที่ ให้ความรู้ได้อย่างกว้างขวางไม่จำกัดผู้เรียน เพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีในความ เป็นชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป ส่งผล ทำให้เผยแพร่วิชาความรู้ไปสู่ประชาชน ได้มากขึ้น อีกทั้งทำให้วัดมีความสัมพันธ์ กับคนในสังคมมากขึ้นอีกด้วย</p>

ตารางที่ ๕ (ต่อ)

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนวัตถุ	ผลกระทบ
<p>ทรงสถาปนา บูรณปฏิสังขรณ์ และอุปการะ และปฏิสังขรณ์ วัดที่มีแบบอย่างพระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ ๓ ไม่ต่ำกว่า ๑๘ วัด และทรงมีพระราชดำริในการสร้างเจดีย์ หรืออาคารในรูปแบบใหม่ๆที่ต่างออกไป เช่น เจดีย์เรือสำเภที่วัดยานนาวา โลหะปราสาทที่วัดราชนัดดาฯ และสัตตมหาสถานที่วัดสุทัศนเทพวรารามฯ</p>	<p>ด้านสังคม : แสดงออกถึงวัฒนธรรมอันสูงส่ง วัดเป็นบ่อเกิดของศิลปกรรมทั้งทางด้านจิตรกรรม ปฏิมากรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม เป็นแหล่งรวมศิลปวัตถุ และปูชนียวัตถุ วัดจึงมีสภาพเหมือนพิพิธภัณฑ์ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบความนิยมแห่งยุคสมัย ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงเทคโนโลยีในการก่อสร้าง อันหมายถึงอารยธรรมของประเทศ</p>
<p>โปรดให้หล่อพระพุทธรูปมาประทาน จากแร่ทองแดงที่พบ ที่อำเภอจันทิก เมืองนครราชสีมา ได้แก่ พระพุทธมหาโลกาภินันท์ ในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ และพระเศรษฐมุนี ในพระอุโบสถวัดราชนัดดา นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปฏิมากรสร้างจากดินบุกที่ได้จากการเผาเนื้อฟืนทิ้ง เมื่อคราวปราบปรามการค้าฝิ่นทางหัวเมืองปักษ์ใต้ โปรดให้นำมาหล่อเป็นพระพุทธรูปปฏิมากร ถวายพระนามว่า “พระเศรษฐมุนี” ประดิษฐานไว้ในศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม</p>	<p>ด้านสังคม : การสร้างศรัทธา เพื่อแก้ปัญหาสังคม</p> <p>นอกจากเจตนาที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อการสืบทอดศาสนาให้คงอยู่ต่อไปแล้ว ทรงใช้พระพุทธรูปเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว สร้างศรัทธาให้คนเลิกติดยา นับเป็นแนวพระราชดำริที่สำคัญประการหนึ่งในการจัดการปัญหาสังคมขณะนั้น จะเห็นได้ว่า ทรงให้ความสำคัญกับการพระศาสนาเป็นอันดับต้นๆ</p>
<p>ทรงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเลือกค้นพุทธอิริยาบถ ปางต่างๆจากคัมภีร์พุทธประวัติ นับรวมกับแบบเดิมเป็น ๔๐ ปาง แล้วทรงสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ด้วยทองแดงที่ได้มาจากอำเภอจันทิก นอกจากนี้ทรงนิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรหล่อด้วยโลหะขนาดใหญ่ ให้เหมาะสมกับขนาดของพระอุโบสถหรือพระวิหารที่จะนำพระพุทธรูปปฏิมากรไปประดิษฐานภายใน ประดิษฐานตามพระอารามที่เจ้านาย ขุนนาง คหบดี ได้สร้างขึ้น</p>	<p>ด้านเศรษฐกิจ : การจมหายไประหว่าง การสร้างพระพุทธรูปบางองค์ต้องใช้ ทองเงิน นาก เพชร พลอย และวัสดุอื่นๆอีกหลายอย่าง ซึ่งล้วนแต่เป็นของมีค่าทั้งสิ้น อัตราการก่อสร้างพระพุทธรูปแต่ละองค์ไม่เท่ากัน เมื่อต้นรัชกาลทรงสร้างพระพุทธรูป ๓๐ องค์ มีอัตราตั้งแต่ ๑ - ๘๖๘ ชั่ง พบว่า รายได้เป็นจำนวนมากของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และผู้มีอันจะกินในสมัยนั้น หายไปอยู่ในรูปของวัดเป็นส่วนใหญ่</p>

๒.๔ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนบุคคล

ตารางที่ ๑๐ ผลกระทบจากพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนบุคคล

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนบุคคล	ผลกระทบ
<p>บุคคลสำคัญผู้มีบทบาททางพระพุทธศาสนาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ที่พระองค์ทรงนับถือไว้วางพระราชหฤทัยให้การยกย่องสนับสนุน คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (พระปิตุลา) ได้ทรงรับภาระในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ นับเป็นการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่โตมากกว่าวัดใดๆ ในสมัยนั้น มีการเพิ่มองค์ประกอบสถาปัตยกรรมมากมาย และวิจิตรพิสดาร อีกทั้งรวบรวมสรรพวิทยาสาขาต่างๆ ทั้งเวชศาสตร์ เกษศาสตร์ หัตถศาสตร์ (ภาพหมอนวด) สังคมศึกษา (ภาพคนต่างภาษา) รัฐศาสตร์ (ภาพหัวเมืองขึ้น) จริยศึกษา (วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา) จิตรกรรม และประติมากรรม</p>	<p>ด้านสังคม : การศึกษา เกิดการฟื้นฟูศิลปวิทยาการในแขนงต่างๆ เพื่อเผยแพร่และต่อยอดองค์ความรู้ อันเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป ในยุคสมัยที่วัฒนธรรมตะวันตกกำลังหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นชาติตะวันตกที่เข้ามาเมืองไทยในขณะนั้นได้เห็นถึงความเจริญ ความมีอารยะของไทยอีกด้วย</p> <p>ด้านสังคม : การจัดระเบียบสังคม คำสอนที่จารึกไว้ภายในวัดพระเชตุพนฯ ได้แก่ โคลงโลกนิติ กุศณาสอนน้องคำฉันท์ สุภาษิตพระร่วง เป็นกุศโลบายที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ใช้จัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม เนื่องจากมีมูลนายรุ่นใหม่เกิดขึ้นในสังคมเป็นจำนวนมาก ซึ่งมูลนายเหล่านี้ยังไม่คุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมประเพณี ทำให้ขาดหลักการแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน</p>
<p>บุคคลสำคัญผู้มีบทบาททางพระพุทธศาสนาอีกท่าน คือ พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) ทรงพระดำริปรับปรุงแก้ไขความประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรให้ถูกต้องเรียบร้อยยิ่งขึ้น ทรงขยายการศึกษาและการปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแนวที่พระองค์ได้ทรงศึกษา เป็นเหตุให้มีพระสงฆ์สามเณรนิยมปฏิบัติตามอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นคณะสงฆ์ ที่เรียกว่า คณะธรรมยุต หรือธรรมยุตินิกาย</p>	<p>ด้านสังคม : การสร้างศรัทธาในพระศาสนา วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์คณะธรรมยุต เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาแก่ประชาชน จนมีผู้นิยมนบวชเป็นพระธรรมยุตมากขึ้น และมีผู้นิยมฟังพระธรรมเทศนาของพระเจ้าวชิรญาณมากขึ้น</p>

ตารางที่ ๑๐ (ต่อ)

พระราชกรณียกิจทางด้านศาสนบุคคล	ผลกระทบ
	<p>ด้านการเมือง : ความมั่นคงของสถาบันการปกครอง เมื่อมีผู้นิยมในพระวชิรญาณมากขึ้น จึงมีข่าวลือว่า กำลังมีการชงสมผู้คนเพื่อจะยกย่องพระวชิรญาณในทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงนิมนต์พระวชิรญาณมาเป็นเจ้าอาวาสที่วัดบวรนิเวศ</p>
<p>พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ ยังทรงส่งเสริมให้สามเณรเรียนภาษาต่างประเทศ ได้แก่ ภาษา อังกฤษ ภาษาละติน และศึกษาศาสนาอื่นๆด้วย</p>	<p>ด้านสังคม : การศึกษา พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นผู้ที่มีความรู้กว้างขวางในสรรพวิทยามากขึ้น เนื่องจากมีภาษาเป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้ ส่งผลทำให้ประเทศมีบุคลากรที่มีความรู้ เป็นกำลังของสังคม</p>

ที่มา : อัจฉรา กาญจโนมัย ๒๕๒๓ : ๑๖๕ - ๒๔๓

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใฝ่พระราชหฤทัยเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจด้านการบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งเป็นเหตุผลทางการเมืองการปกครอง เพราะสถาบันการปกครองต้องอ้างพระพุทธศาสนาเพื่อการยอมรับของประชาชน พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อผู้ปกครองประเทศในฐานะที่จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม พระพุทธศาสนาจะย่องผู้นำประเทศต่อเมื่อผู้นำจะต้องปฏิบัติตามธรรม อันได้แก่ สังคหัตถ์ ๔ ทศพิทธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และหลักธรรมอื่นๆ ถ้าหากพระมหากษัตริย์ประพฤติตัวไม่อยู่ในธรรมก็จะถูกกล่าวหาว่าเป็นทรราชย์ทันที นอกจากนี้การที่พระมหากษัตริย์แสดงความเคร่งครัดในการปฏิบัติธรรม เพราะมีความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้ซึ่งธรรม จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้นในประเทศ ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข

บทที่ ๖ บทสรุป

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพบ้านเมืองทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ต่างดีขึ้นเป็นลำดับ นับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จนได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างกรุงเทพฯที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยกรุงเก่ายุคต้น

ด้านการเมือง เรื่องความมั่นคงภายในประเทศ ทรงจัดระเบียบการปกครองโดยถือเอาการป้องกันบ้านเมืองเป็นหลักสำคัญ ทรงคิดหาวิธีที่จะให้เกิดความสงบเรียบร้อยภายใน ด้วยการตราพระราชกำหนดกฎหมายปราบโจรผู้ร้ายให้ราบคาบ การควบคุมพลเมืองด้วยการสักเลก การสร้างเมืองใหม่ตามตะเข็บพรมแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนเรื่องการป้องกันประเทศ ให้มีการสร้างป้อมปราการรักษาพระนคร สร้างเมืองหน้าศึก สร้างเรือรบ สร้างปืนใหญ่ ขุดคลอง สำหรับการสงครามในสมัยรัชกาลที่ ๓ บ้านเมืองยังไม่ว่างเว้นศึกสงครามตลอดรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องส่งกองทัพไปสู้รบป้องกันชายพระราชอาณาเขตทุกสารทิศ ทรงมีวิจารณ์ญาณอันลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพ ทรงประมาณสถานการณ์ได้อย่างแม่นยำ

- ทรงป้องกันประเทศจากอริราชศัตรู โดยเฉพาะญวน
- ป้องกันเขมรมิให้ญวนคุกคามข่มเหง กลืนชาติ ให้เขมรเป็นเอกราช เพื่อเป็นประเทศกันชนระหว่าง ญวน – ไทย
- ยกหมู่บ้านทางอีสานเป็นเมือง เพื่อความมั่นคงเข้มแข็งของชาติ
- ยกเมืองสตูล เป็นเมืองของไทยเพื่อป้องกันทางใต้

สำหรับด้านการต่างประเทศ เริ่มเผชิญปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกที่เข้ามาค้าขายยังกรุงเทพมหานคร แต่ด้วยพระปรีชาญาณทรงดำเนินนโยบายด้วยความรอบคอบ รอบรู้ เข้มแข็ง และเด็ดขาด ทำให้สามารถรักษาผลประโยชน์ของบ้านเมืองและรักษาสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไว้ได้ด้วยดี ดังในกรณีการเจรจาต่อรองทางการเมืองเมื่อคราวทำข้อตกลงสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษ โดยอังกฤษต้องยอมรับสิทธิและอธิปไตยของไทยเหนือไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูอย่างสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทยก็ได้พิจารณาข้อเสนอของเบอร์นี้อย่างระมัดระวังรอบคอบ ได้แสดงชั้นเชิงในการต่อรองทางการทูต โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทางการเมืองและการค้า รวมทั้งความมั่นคงปลอดภัยของชาติเป็นหลักสำคัญ นับเป็นความสำเร็จในการเจรจาทางการทูตของไทย

ด้านเศรษฐกิจ ทางราชการต้องเผชิญปัญหาหารายจ่ายที่สูงมาก ทั้งในเรื่องทำสงครามป้องกันประเทศ ต้องสร้างป้อมและต่อเรือรบเพิ่ม ตลอดจนการบำรุงพระพุทธศาสนา มีการสร้างวัดวาอารามมากมาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯทรงพยายามทุกวิถีทางที่หารายได้เพิ่มเติมเข้าท้องพระคลังและพระองค์ทรงทำได้สำเร็จ จากรายได้หลักของแผ่นดินซึ่งมีอยู่ ๒ ทางคือ รายได้จากส่วยสาอากร และรายได้จากการค้าสำเภา แต่จำนวนเงินส่วยสาอากรไม่เพียงพอสำหรับจับจ่ายในราชการแผ่นดิน ทางราชสำนักต้องแต่งสำเภาไปค้าขายหากำไรเพิ่มเติม และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของแผ่นดินซึ่งการค้าสำเภาในสมัยนั้นน่าจะได้กำไรเป็นจำนวนมาก

ด้านสังคม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถือเป็นระยะแรกที่วัฒนธรรมตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือคนไทยยอมรับเทคโนโลยีของตะวันตกมาใช้อย่างรวดเร็ว และชนชั้นนายยังยอมรับหลักเหตุผลของวิชาวิทยาศาสตร์แผนใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้าได้ดี ทรงให้ความสำคัญกับข้อมูลและการเปิดรับความรู้ใหม่ๆจากตะวันตกอย่างรู้เท่าทัน อีกทั้งทรงตระหนักได้ถึงความจำเป็นในการวางรากฐานทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งไว้เป็นทุนทางวัฒนธรรมเตรียมรับกับความเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นจากกระแสการคุกคามจากตะวันตก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างไม่เคยมีมาก่อน พระองค์ทรงเลือกวิธีวางรากฐานทางด้านความรู้ ด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้สรรพวิทยา ทั้งของเดิมและของใหม่ทรงใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ความรู้ทางธรรมควบคู่ไปกับทางโลก สำหรับวัดที่เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ทางโลกที่จัดว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จาริกสรรพวิชา ได้แก่ การแพทย์ ภูมิศาสตร์ และบทบาทหน้าที่ของคนในสังคม จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้บูรณะปฏิสังขรณ์ พร้อมทั้งจาริกสรรพวิชาไว้ในวัดพระเชตุพนฯ โดยใช้วัดเป็นคลังความรู้ของชุมชนเพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีในความเป็นชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไปนั้น ส่งผลทำให้วัดมีความสัมพันธ์กับคนในสังคมมากขึ้นอีกด้วย

ด้านการพระศาสนา ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใฝ่ในการพระศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงมีพระราชดำริและพระราชกรณียกิจทางพระพุทธศาสนากว้างขวางในทุกๆด้าน อันแสดงถึงความมีพระราชหฤทัยยึดมั่นในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ที่เป็นนักปกครองตามหลักธรรมมาธิปไตย ตลอดระยะเวลา ๒๗ ปีที่ทรงครองราชสมบัติ เห็นได้ว่าพระองค์ทรงยึดมั่นในคดิธรรมนิยมของธรรมิกราชาธิราช อย่างเคร่งครัด กล่าวคือ ทรงทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายราชาอาณาจักร ให้ทั้งสองฝ่ายเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้อย่างสมบูรณ์

การเผยแพร่พระธรรมในรัชสมัยนี้เป็นไปอย่างกว้างขวางกว่าในรัชกาลก่อน เพราะ

พุทธบริษัททุกระดับ โดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดการสดับพระธรรมเทศนามาก ทรงเผยแผ่พุทธธรรมโดยการนิมนต์พระสงฆ์ไปเทศนาธรรม บรรยายธรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นโยบายในการพัฒนาข้าราชการและประชาชนของพระองค์ ให้หันหน้าเข้าวัดเพื่อความผาสุกในธรรม พระองค์ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างวัดไว้เป็นจำนวนมากซึ่งนอกจากวัดจะเป็นสถานที่ขัดเกลาความประพฤติ ความคิด ความเชื่อแล้ว วัดยังเป็นคลังความรู้ของชุมชน เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ได้อย่างกว้างขวางไม่จำกัดผู้เรียน ส่งผลทำให้เผยแพร่วิชาความรู้ไปสู่ประชาชนได้มากขึ้น อีกทั้งทำให้วัดมีความสัมพันธ์กับคนในสังคมมากขึ้นอีกด้วย วัดยังมีบทบาทในด้านการปกครอง เพราะเป็นศูนย์กลางของสังคม ประชาชนทุกระดับชั้นจะมารวมกันที่วัด รัฐสามารถเข้าถึงประชาชนได้โดยใช้วัดใช้พระเป็นสื่อกลางในการติดต่อ วัดจึงมีผลต่อสถาบันการปกครองโดยอ้อมในอันที่จะเป็นกระบอกเสียงให้แก่รัฐ ทั้งควบคุมความคิดของราษฎรให้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้วัดยังเป็นบ่อเกิดของศิลปกรรมทั้งทางด้านจิตรกรรม ปฎิมากรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม เป็นแหล่งรวมศิลปวัตถุ และปุษนียวัตถุ วัดจึงมีสภาพเหมือนพิพิธภัณฑ์ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบความนิยมแห่งยุคสมัย ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงเทคโนโลยีในการก่อสร้างอันหมายถึงอารยธรรมของประเทศอีกด้วย

จากการศึกษาพระราชกรณียกิจทางการปกครองในด้านต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระองค์ทรงยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินนโยบายทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อการปกครองบ้านเมือง อาทิ

- **ด้านการเมือง** : เกิดความมั่นคงภายในประเทศ ด้วยทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นแบบอย่างเรื่องการฟังธรรมมิได้ขาด มีผลทำให้สังคมเรียบร้อยในแง่ของความสงบ ความเอื้อเฟื้อ ความมีเมตตากรุณา การปราศจากอาชญากรรมที่ร้ายแรง เพราะจุดสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การไม่เบียดเบียนกันในสังคม
- **ด้านเศรษฐกิจ** : เกิดการขยายตัวของแหล่งเศรษฐกิจจากการสร้างวัด คือ เมื่อตั้งวัดขึ้นจะมีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับวัด เกิดการขยายชุมชน ตั้งตัวทำมาหากิน ก็จะกลายเป็นแหล่งเศรษฐกิจใหม่ๆ
- **ด้านสังคม** : เกิดการฟื้นฟูศิลปวิทยาการในแขนงต่างๆ เพื่อเผยแพร่มรดกของบรรพบุรุษอันเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติไทยให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป ในยุคสมัยที่วัฒนธรรมตะวันตกกำลังหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นชาติตะวันตกที่เข้ามาเมืองไทยในขณะนั้นได้ เห็นถึงความเจริญ ความมีอารยะของไทย จากการสร้างวัดขึ้นมากมายในสมัยนี้ เพราะถึงแม้ว่ารายได้เป็นจำนวนมากของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและผู้มีอันจะกินในสมัยนั้นหายไปอยู่ในรูปของวัดเป็นส่วนใหญ่ แต่ผลของ

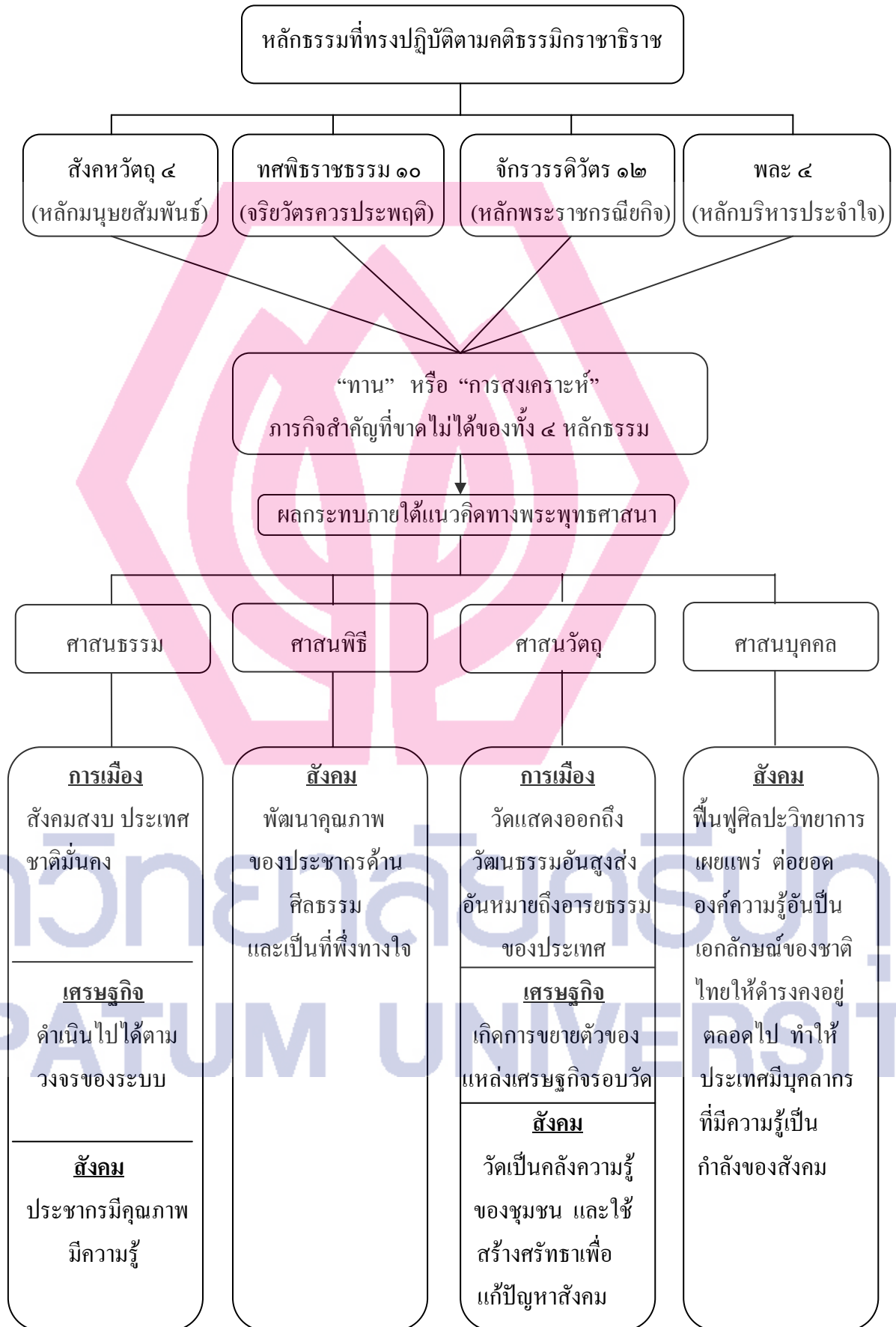
การมีวัดได้ประโยชน์สำหรับสังคมพอกๆ กับ การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล และ สาธารณูปการในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในการปกครอง ทั้งหลักสังคหวัตถุ ๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ และ หลักธรรมอื่นๆ เพราะทรงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ที่ทรงไว้ซึ่งธรรม เกรงครัดในการปฏิบัติธรรม จะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้นในประเทศ ราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุข และด้วยวิธีการบริหารการปกครองดังกล่าวมาทั้งหมด ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถนำประเทศไทยฝ่าฟันอุปสรรค ในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างวัฒนธรรมเก่า กับใหม่ได้อย่างราบรื่นและมั่นคง

ดัดสรุปรูปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

ภาพที่ ๓๖ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อพระราชดำริทางด้านการปกครอง

บรรณานุกรม

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ๒๕๔๕. **จารึกตำรายาวัตราชโอรสอารามราชวรวิหาร**. กรุงเทพฯ : อาทิตย์
โปรดักส์กรุ๊ป.

“การจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ๒๕๑๑. ใน **ประกาศเรื่อง
โรงงาน ร.ศ.๑๐๕**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.

กุสุมา รัศมีมณี. ๑๑ มีนาคม ๒๕๓๐. **ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว**. เอกสารประกอบการบรรยายเนื่องในวาระ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ. การบรรยาย.

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. ๒๕๒๓. “**สภาพการค้าของไทยระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๘**.” ปรินญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชน์กรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. ๒๕๒๕. **ประวัติศาสตร์กรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๓ พ.ศ.๒๓๒๕ – พ.ศ.๒๓๕๔ เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์.

คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. ๒๕๔๔. **ตำนานเรื่องวัตถุสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.

คณิตา เลขะกุล. ๒๕๓๑. “**เกี่ยวกับการปกครองและความมั่นคงของชาติ**,” ใน **มหาเจษฎา
บดินทรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. ๒๕๑๕. **เอกสารของครอว์ฟอร์ด**. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ.
พระนคร : กรมศิลปากร.

คุรุสภา, องค์การค้ำของ. ๒๕๒๕. **หนังสือชุดภาพกรุงรัตนโกสินทร์สองร้อยปี**. กรุงเทพฯ :
คุรุสภาลาดพร้าว.

“**จดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกัน**,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาค ๓๑ เล่ม ๑๘**. ๒๕๐๘. พระนคร :
โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ – ๕. ๒๕๓๐. พิมพ์เนื่องในมหามงคลพระเกียรติวันพระราชสมภพ
ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.

จรัส กุลละวณิชย์, พลเอก. ๒๕๔๕. “**ปักบ้าน ป้อมเมือง**,” ในพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า และเหตุการณ์ในรัชสมัย.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระอุปถัมภ์ฯ.

จรัส กุลละวณิชย์ และ สายใหม่ จบกลศึก. ๒๕๔๕. “พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ,” ใน พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้าและเหตุการณ์ในรัชสมัย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระอุปถัมภ์ฯ.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๒. “รัชกาลที่ ๓” พระราชานุกิจ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : กรมศิลปากร.

_____. ๒๕๐๖. พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : กรมศิลปากร.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. ๒๕๓๑. “ประติมากรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

“ช่วยคนที่มีทุกข์ยากจนบวชเป็นนาคหลวง,” ๑๒๐๖. ใน หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๖ เลขที่ ๔/ก. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.

ชัย เรื่องศิลป์. ๒๕๔๑. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.๒๓๕๒ – ๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. ๒๕๔๕. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.๒๓๕๒ – ๒๔๕๓ ด้านสังคม. ฉบับพิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โสภณการพิมพ์.

“เชิญประชุมพระราชอาณัติ ๑๕ รูป พร้อมกัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในการสอปลไ้พระไตรปิฎก พระสงฆ์ สามเณร,” ๑๑๕๘. ใน หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๑๕๘ เลขที่ ๑ ตอนที่ ๑. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.

คณัฏ ไซโยธา, รศ. ๒๕๔๘. พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ๒๕๐๕. สานันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

_____. ๒๕๔๖. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

_____. ๒๔๕๓. นิทานโบราณคดี. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. ๒๕๐๔. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พระนคร : คุรุสภาลาดพร้าว.

ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. ๒๕๓๘. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ๒๕๓๘. “สายธารแห่งอารยธรรมไทย,”

ใน **ไทยศึกษาหน่วยที่ ๘-๑๕ (ฉบับปรับปรุง)**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย
 ธรรมาธิราช.

ชงทอง จันทรางศุ. ๒๕๓๑. “พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและศาสนา,” ใน **มหาเจษฎา
 บดินทรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น. ๒๕๐๑. **ประวัติการทูตไทย**. พระนคร :
 โรงพิมพ์พระจันทร์.

นายมี, มหาเดเล็ก. ๒๕๐๗. “กลอนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว :
 เพลงยาวหมื่นพรหมสมพัตสร,” **ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร : โรง
 พิมพ์อักษรบริการ.

นิยะดา เหล่าสุนทร และคณะ. ๒๕๔๓. **เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ เรื่อง ภูมิปัญญา
 ของคนไทย : ศึกษาจากแบบเรียนภาษาไทยและตำราพิไชยสงคราม**. ขอนแก่น : หจก.
 โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.

นันทนา กปิตกาญจน์. ๒๕๔๑. **รายงานการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่อง
 การเมืองการปกครองรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ.๒๓๖๗ – ๒๓๙๔**.
 สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

บัณฑิต ลิวชัยชาญ. ๒๕๔๖. “**บทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการ
 วางรากฐานทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน**.” วิทยานิพนธ์
 ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

ปรมาณูจิตชินโรส, กรมพระ. ๒๔๘๒. **พระปฐมสมโพธิกถา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร : โรง
 พิมพ์เลียงเชียง.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. ๒๕๔๔. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับลิชชิ่ง.
ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ – ๑๒๐๕. ๒๕๓๖. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์
 ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์โบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี,
ประอม ก กา ประถมกกาหัดอ่าน ปฐมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย. ๒๕๑๓. กรุงเทพฯ
 : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.

“ประวัติวัดยานนาวา,” ๒๕๕๐. ใน <http://www.watyan.com>. ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐.

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และคนอื่นๆ. ๒๔๘๓. **เทศนาพระราชประวัติ
 และพงศาวดารกรุงเทพฯ**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.

पालแก้วซ์, สังฆราช. ๒๕๒๐. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.

“พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เมื่อก่อนเสวยราชย์,” ๑๑๘๘. ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๘๘๘ เลขที่ ๑๗. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. ๒๔๘๑. พระนคร : สำนักงานสยามบรรณาการ.

พระราชพิธีสิบสองเดือน. ๒๕๑๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

“พิธีวิสาขบูชา,” ๑๒๐๔. ใน หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑ และ ๕. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ.

แพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ, โรงเรียน. ๒๕๒๕. ตำราเกษัช. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

ยูวดี ตปนียากร. ๒๕๒๒. “วิวัฒนาการทางการแพทย์แผนไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุด

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร

มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. ๒๕๐๕. ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต ไข่ม ฌ นคร ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

วงเดือน นาราสัจจ์. ๒๕๑๘. “การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกใน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔).” วิทยานิพนธ์

ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

วราภรณ์ ทินานนท์. ๒๕๒๒. “การค้าลำภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์

ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

วัชรวิ วัชรสินธุ์. ๒๕๔๘. วัดพระเชตุพน มัชฌิมประเทศอันวิเศษในชมพูทวีป. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มติชน.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. ๒๕๔๔. “การพระศาสนาและจัดระเบียบสังคมตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ปริทัศน์

ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิลาสวงศ์ พงสะบุตร. ๒๕๑๑. “พระบรมราชาบายเกี่ยวกับประเทศตะวันตก,” ใน มหาเจษฎา

บดินทรานุสรณ์. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. ๒๕๓๐. **แผ่นดินพระนั่งเกล้า**. แปลโดย พ.อ.นิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ๒๕๔๘. **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชทรัพย์บริจาคในการสถาปนาวัดอุสสถานในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศาสนา, กรมการ. ๒๕๒๕. **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๒**. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์.

ศิรินันท์ บุญศิริ. ๒๕๔๕. “การเดินสวนเดินนา” สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๑๒. **ตำนานวัดอุสสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กฤษณปกรณ์.

_____. ๒๕๐๖. **ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

_____. ๒๕๔๖. **จินตตามณีฉบับหมอบรัดเลย์**. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. ๒๕๔๔. **หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ส. พลายน้อย (นามแฝง). ๒๕๔๑. **รู้ร้อยแปด**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

สดุภณ จังกาจิตต์. ๒๕๒๑. “ความนำ” ใน **ทศมูลเสื่อโค ของหมื่นพรหมสมพัตร (มี)**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยเทคโนโลยีอาชีวศึกษา วิทยาเขตบพิตรพิมุข,

สมภพ ภิรมย์, ศ. น.อ. ๒๕๓๑. “ภูมิรัฐศาสตร์เมืองอีสาน,” ใน **มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

สมมตอมรพันธ์, กรม และกรมดำรงราชานุภาพ. ๒๔๖๖. **เรื่องตั้งพระราชอาคะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

สถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, สมาคม. ๒๕๓๑. “สถาปัตยกรรมแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, **มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์**. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

สายชล วรรณรัตน์. ๒๕๒๕. “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒).” **วิทยานิพนธ์**

ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายไหม จบกมลศึก และคณะ. ๒๕๔๘. “การค้าของไทยสมัยรัชกาลที่ ๓,” ใน พระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้าและ เหตุการณ์ในรัชสมัย. หน้า ๑๑๕-๑๔๘. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระอุปถัมภ์ฯ.

สุจิตรา อ่อนค้อม, รศ. ดร. ๒๕๔๓. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ดวงแก้ว.

สุเชาวน์ พลอยขุม. ๒๕๓๑. รายงานการวิจัยเรื่องการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๒. ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ประจำปี ๒๕๓๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก.

สุรพล สิงศิริตัน, พระมหา. ๒๕๔๑. “ปฐมสมโพธิ ปริเฉทที่ ๑-๗ : การตรวจชำระและศึกษาเชิง วิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.. ๒๕๓๕. พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. จัดพิมพ์เนื่องใน วโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถครบ ๕ รอบ. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ.

สุวิทย์ ชีรสาดวัต. ๒๕๒๕. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๕๔). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๓. สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. เอกสารการสอนชุดวิชา สังคมศึกษา ๕ (Social Studies 5). พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช.

เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคินพคุณ และสำราญ เกตรารัตน์. ๒๕๓๘. ประชุมกฎหมาย ประจำศก เล่ม ๒-๕. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมต์.

แสงสุรีย์ ถดาวัลย์, ม.ร.ว.. ๒๕๓๑. “พระราชประวัติ ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์,” ใน มหาเจษฎา บดินทรานุสรณ์. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

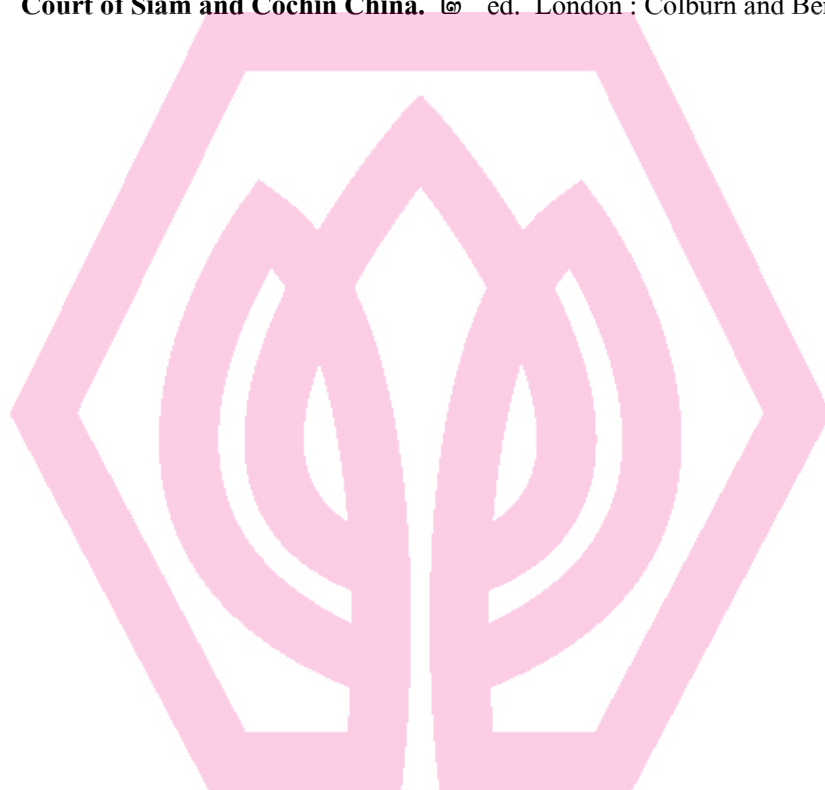
อัจฉรา กาญจนมัย. ๒๕๒๓. “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อุทิศ จีนิพนธ์สกุล. ๒๕๒๕. “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๕๓.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุดม เชยกีวังศ์. ๒๕๕๐. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา.
“เอกสารเมืองกลาง,” ๒๕๑๑. ใน แฉลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี. หน้า ๓๑ – ๕๓.
กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

Burney, Henry. ๑๙๑๓. **Burney Papers**. Bangkok : Vajirayana National Library.

Crawford, John. ๑๘๓๐. **Journal of an Embassy from the Governor General of India to the
Court of Siam and Cochin China.** ๒nd ed. London : Colburn and Bentley.

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

(รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔)

"มหาปราสาท"

ตราประจำรัชกาลที่ ๓

เนื่องจากพระนามเดิมคือ "ทับ" ซึ่งหมายถึงที่อยู่หรือเรือน จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
พระลัญจกรเป็นรูปปราสาท

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียม) เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ ที่พระราชวังเดิม กรุงเทพมหานคร ทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าทับ ได้ทรงอุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วไปประทับที่วัดราชสิทธิาราม เมื่อพระราชบิดาขึ้นครองราชสมบัติ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เข้ารับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจ และผู้ว่าความฎีกา ทรงรับหน้าที่ต่างๆต่างพระเนตรพระกรรณแทนสมเด็จพระราชบิดา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต มิได้ทรงมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ใด พระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พร้อมใจกันทูลเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นเสวยราชสมบัติเมื่อ วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อพระชนมายุ ๓๗ พรรษา และเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ สิริพระชนมายุ ๖๔ พรรษา ๒ วัน สถิตในราชสมบัติ ๒๖ ปี ๘ เดือน ๑๒ วัน (องค์การค้ำของครุสภา ๒๕๒๕ : ๔๘)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีอัครมเหสี จึงไม่ทรงมีพระราชโอรสธิดาที่ทรงฐานันดรศักดิ์ชั้นเจ้าฟ้า ส่วนในชั้นพระองค์เจ้า พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอรัชกาลที่ ๓ ซึ่งสมควรกล่าวพระนาม มีดังนี้

๑. กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ (พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์) ทรงเป็นพระบิดาสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเดิมมีพระนามว่า หม่อมเจ้าหญิงหรือต่อมาทรงเป็นพระองค์เจ้าหญิงรำเพยภมราภิรมย์ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาพระอัฐิกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ เป็นต้นสกุล ศิริวงศ์ ณ อยุธยา
๒. พระองค์เจ้าชาย คเนจร ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ ทรงกำกับกรมช่างมุก เป็นต้นสกุล คเนจร ณ อยุธยา
๓. พระองค์เจ้าชาย งอนรด เป็นต้นสกุล งอนรด ณ อยุธยา
๔. พระองค์เจ้าชาย ลดาวัลย์ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูมินทรภักดี ทรงกำกับกรมช่างสิบหมู่ เป็นต้นสกุล ลดาวัลย์ ณ อยุธยา

๕. พระองค์เจ้าชาย ชุมสาย ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นราชสีหวิกรม แล้วเลื่อนเป็นกรมขุน ทรงกำกับกรมช่างศิลา และกรมช่างสิบหมู่ เป็นต้นสกุล ชุมสาย ณ อยุธยา
๖. สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมเทพรัตนราชประยูร (พระองค์เจ้าหญิงลม่อม) ได้ทรงทำนุบำรุงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทั้งนี้ เพราะสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงเป็นพระหลานเธอของสมเด็จพระมหาพระองค์นี้ เสด็จสวรรคตเมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสยังทรงพระเยาว์
๗. พระองค์เจ้าชาย สุบรรณ ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูวนัยนฤเบนทรธิบาล ทรงกำกับช่างทำกร เป็นต้นสกุล สุบรรณ ณ อยุธยา
๘. พระองค์เจ้าชาย สิงหรา ในรัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ รัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ ทรงกำกับกรมอักษรพิมพ์การ และกำกับศาลรับสั่งชำระความราชตระกูล แล้วเลื่อนเป็นกรมหลวงบดินทร์ฯ เป็นต้นสกุล สิงหรา ณ อยุธยา
๙. กรมหลวงวรเสรฐสุดา (พระองค์เจ้าหญิงบุตรี) ได้ทรงอุปการะสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ในรัชกาลที่ ๕ จึงทรงสถาปนาเป็นพระเจ้ายัยยิกาเธอกรมหลวงวรเสรฐสุดา (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๒๕๒๕ : ๑๕ - ๒๐)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชโอรสพระราชธิดารวม ๕๑

พระองค์ สายราชสกุลที่สืบทอดมาได้แก่ สิริวงศ์ โกเมน คเนจร ลดาวัลย์ ชุมสาย อรณพ
ชมพูนุช ปิยากร อุไรพงศ์ ถ้ายอง สิงหรา งอนรถ สุบรรณ

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวปรียา ศุภวงศ์
วัน เดือน ปีเกิด	๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๑๕๓ ซอยสุวธรรมดี ๓ ถนนริมคลองประปา เขตบางซื่อ กรุงเทพฯ ๑๐๘๐๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์ประจำหมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตบางเขน
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๓ ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) เกียรตินิยมอันดับ ๒ มหาวิทยาลัยศิลปากร
	พ.ศ. ๒๕๔๔ ศศ.ม. (การสอนสังคมศึกษา) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY